BBC

AMERIKA ELHALLGATOTT TÖRTÉNELME

HiSTORY

A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

2014. NOVEMBER • IV. évf. 11. szám
795 Ft • www.historymagazin.hu

Mítoszrombolók

Tévhitek a második világháborúról

Skócia

Évszázadok terhei

Szennyes városok

Mindennapok az újkor elején

Mit adtak nekünk a rómaiak?

Pannnonia, a birodalom éléskamrája

A címlapon

2014. NOVEMBER

Az amerikai birodalom gyökerei

Oliver Stone filmrendező és *Peter Kuznick* történészprofesszor előbb egy tízrészes dokumentumfilmben, majd könyvben tárta fel az Egyesült Államok „elhallgatott történelmét". Mostani könyvrészletükben a 19. század végének, a 20. század elejének időszakát, ahogy ők nevezik, az imperializmus kezdetét dolgozzák fel

42. OLDAL

Tévhitek a második világháborúról

A globális háborúval kapcsolatban még ma is számos a tényeknek ellentmondó beidegződés, mítosz és valótlan információ él az emberek fejében. Nemzetközileg is jól ismert szaktörténészek vállalkoztak arra, hogy tézisszerű tömörséggel foglalják össze következtetéseiket

22. OLDAL

„Mit adtak nekünk a rómaiak?"

Például vízi utakat vagy gabonaexportot. *Pásztókai-Szeőke Judit* és *Serlegi Gábor* a dunántúli sírokból előkerült mezőgazdasági eszközök és a birodalmi intézkedések között feltételezhető összefüggéseket mutatja be Pannoniában

56. OLDAL

Skócia válaszúton

Milyen volt az élet Skóciában 1707-ben, közvetlenül az Angliával való egyesülést megelőzően? *Karin Bowie* feltárja a korszakos döntés előtt álló nemzet mozgatórugóit

38. OLDAL

A bannockburni csata

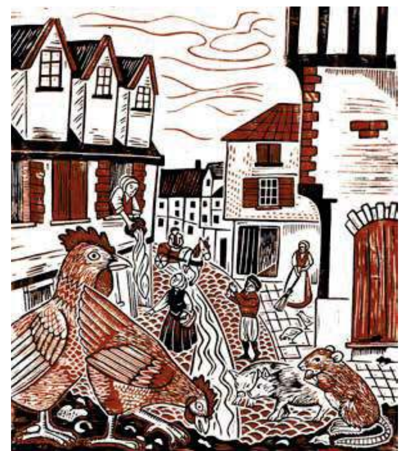
1314-ben Skócia a Nagy-Britanniától való függetlenségre „szavazott". *Fiona Watson* azt elemzi, hogy egy kegyetlen polgárháború csúcspontja hogyan nyert új értelmezést a szabadságért való küzdelem magasztos pillanataként

34. OLDAL

„Szenny, mocsok és egyéb förtelmek"

Pamela Hartshorne írja le a Tudor-korabeli Anglia háztulajdonosainak mindennapos harcát a rothadó növényi hulladékkal, a trágyakupacokkal és a túlcsorduló pöcegödrökkel

49. OLDAL

➢

Tartalom

2014. NOVEMBER

TOVÁBBI CIKKEK

BBC HISTORY

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT (36-1) 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolg@t-online.hu

SZERKESZTŐSÉG (36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó zRt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Győrffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter

ELŐFIZETÉS
belföldre és régebbi számok
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
külföldre
Color Interpress Kft.
(36-1) 243-9232
email: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS
ysales all-round media
Adaptive Media / Y-Sales Media Kft.
1066 Bp., Nyugati tér 1.
sales@ysales.hu
www.adaptivemedia.hu
(36 1) 577 4050

ipg Infopress Group
Készült az Ipress Center Hungary Kft-ben
Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató
(36-27) 518-990

ISSN 2062-5200

IMMEDIATE MEDIA Co

A brit kiadás főszerkesztője: Rob Attar;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall

ROVATOK

Levelek

2014. NOVEMBER

Ki írjon a történelemről?

E számunkat lapozgatva föl van adva a lecke a kedves Olvasónak is. Egyik cikkünkben jól ismert, könyvek hosszú sorát és rangos egyetemek katedráit magukénak tudó történészek néhány bekezdésben mondanak sommás ítéletet a második világháború nagy kérdéseiről (22–29. oldal), másik írásunk pedig mintegy annak az ellentéte: részlet egy majd' nyolcszáz oldalas könyvből, amelyben ugyan történészi közreműködéssel, de mégis csak egy szakmán kívül álló, az Oscar-díjas filmrendező, Oliver Stone mondja el, miként látja Amerika legutóbbi száz évének történetét (42–47. oldal). Első összeállításunk szerzői mögött óriási kutatási bázis van, évtizedek alatt kiérlelt – föltehetően többször változott – álláspontjukat foglalják össze. Hogyne változtak volna a nézeteik, hiszen mint minden magára és szakmájára adó történész, pályájuk során ők is Tacitus intelmét tartották szem előtt: harag és elfogultság nélkül közelítettek kutatásuk tárgyához. Hírnevüket, könyvsikereiket – vannak közöttük olyanok, akiknek a különböző nyelven megjelent köteteik példányszáma jócskán meghaladja a milliót – nemcsak az angolszász világban jó másfél évszázada megkövetelt, az érdeklődő átlagolvasó számára közérthető stílusuknak köszönhetik, hanem elsősorban a történelem mozaikkockáit feltáró és a darabokat egységes képbe rendező képességüknek.

Oliver Stone tízrészes dokumentumfilmje, majd az azt követő könyve más utat járt és jár be. Nem árt tudni, hogy kiemelkedően művelt emberrel van dolgunk: anyanyelvi szinten idegen nyelvet beszélő, világot járt amerikaival, aki a patinás Yale, majd a kiváló New York-i Egyetem hallgatója volt. Stone nem a klasszikus mester módszerét alkalmazta: neki határozott véleménye volt és van az új- és legújabb kori Amerika *egyik* legjellemzőbb vonulatáról, a birodalmiságról, és *történelemképének bizonyításához* gyűjtött össze hatalmas mennyiségű érvet és tényt. Inkompetens és ezért eleve elutasítandó volna a műve? Semmiképpen, ha majd a nálunk közölt részleteket nem az Egyesült Államok *történeteként* olvassák, hanem annak *egyik* eleméről szóló indulattól nem mentes, tisztes erkölcsi alapállásból megírt hitvallásként. Stone – főleg a későbbi fejezetekben, mint például a Nixon-éra vagy a közel-keleti háborúkkal fémjelzett Bush-korszak jellemzésében – rengeteg erős adatot és történelmi értékű epizódot vonultat föl, amelyek túlnyomó többsége feltételezésem szerint kiállja a hitelesség próbáját. Könyvét azzal együtt, hogy melegen ajánlom a történelem kedvelőinek figyelmébe, mégsem tartanám történészi műnek, mert a szerzőknek nem volt céljuk sem a mélyre ásás, sem az ellenoldalú nézetek ismertetése. Stefan Zweig sem történelmi művet írt Fouchéról és Talleyrand-ról, Robert Graves sem Claudius-monográfiát adott ki, hanem immár nemzedékek sorának szóló részletgazdag és összességében *hiteles korképet*.

Kézenfekvő a címben föltett kérdésre adandó válasz: a „céhbeli" történetírók és az azon kívüli történetet írók együttesen adják nekünk azt az ismerettömeget, amelyből mi magunk rakjuk ki a saját történelemképünket. Remélhetőleg azért a domináns részt azt előbbiektől kapjuk meg…

Papp Gábor

A kakadu talánya

A fenti címmel rövid cikk jelent meg 2014. júniusi számukban (15. o.), miszerint a 15. századi festő, Andrea Mantegna egyik festményén látható kakadut a Melbourni Egyetem munkatársa, Heather Dalton, nagy sárga bóbitás kakaduként azonosította, holott ebben az időben még nem léteztek rendszeres kereskedelmi útvonalak Ausztrália, Óceánia és Európa között. Szerintem a hölgy a leglehetetlenebb feltevéssel állt elő, azaz megtalálta a szarva közt a tőgyét. Hogy miért?

A madárkereskedelem akkor is úgy működött, hogy a helybeli, aki szakértelemmel rendelkezett, a fészekből kiszedett vagy csapdával fogott madarat felnevelte, illetve megszelídítette, majd a kikötőben egy matróznak eladta. Akik szívesen vásárolták a mókás, szívós papagájokat, akár unalomūzőnek is a hosszú utakra. Az ausztrál őslakó viszont ilyesmivel nem foglalkozott, egy madár számára élelmiszerforrást jelentett. Árulkodó, hogy a hullámos papagáj egy délausztrál helyi nyelvből átvett angol neve *budgerigar,* szó szerint „jó falat"-ot jelent. (Súlya körülbelül 50 g.) Arab, maláj, kínai hajók elvileg köthettek az ausztrál partokon, Jáván állítólag sejtették az ötödik kontinens jelenlétét, de valahogy nem tülekedtek oda.

Nézzük a valószínűbb magyarázatot. Az 1496-ban készült festményen az Indonéziában honos 3 faj valamelyike látható. Ilyen a kis sárga bóbitás, mely a Kis-Szunda-szigeteken él, a nagy fehér bóbitás, amely Halmaherán, és a Maluku („Molukken") kakadu, mely a déli Maluku-szigetek lakója. Kereskedelmi kapcsolat a korábbi középkorban is létezett a Fűszer-szigetekkel, hiszen a bors, fahéj, szegfűszeg, ha arany áron is, csak eljutott Európába, arab közvetítéssel.

Hans Strunden *Papagien einst und jetzt* (Horst Müller Verlag, 1984) c. művében a kakadut fehér bóbitásként azonosítja. Igaz ennek nem piros a farka, vagy ezt tudjuk be az alkotói szabadságnak?

Virágh Dezső

A karácsonyi fegyverszünet mítosza

Az „Amit rosszul tudtunk az első világháborúról" című összeállításban neves történészek cáfolnak meg népszerű mítoszokat a Nagy Háborúról (2014. szeptember, 20–26. o.). Dan Snow írása ennek kapcsán kétségének ad hangot, hogy valóban volt-e focimérkőzés a németek és az angolok között 1914 karácsonyán. „Nincs bizonyíték rá", hangzik a verdikt.

Itt fekszik előttem a *Ten Days That Shook Scotland* című kötet (*Tíz nap, amely megrengette Skóciát,* Fort Publishing, 2010). A 62. oldalon – ahol a Wembley Wizards nevű skót csapatról van szó, amely 1928-ban 5-1-re legyőzte Angliát – található az angol focicsapat játékosainak névsora. A balbekk, Herbert Jones (Blackburn Rovers) az első világháború idején a francia fronton szolgált, és részt vett az angolok és németek közötti híres karácsonyi focimeccsben. Később azt mondta erről az esetről: „szomorúnak tartottam, hogy együtt fociztunk, majd néhány órára rá már szórtuk a golyókat és öldököltük őket".

Örülnék, ha tisztáznák számomra ezt az ellentmondást.

Denis Frize, Dunblane

A szerző válasza

Eddig még nem volt a kezemben ez a bizonyos forrás, rendkívül érdekesnek találom. A focimeccsre vonatkozó utalások nagy része évtizedekkel későbbi, nem korabeli beszámoló. Az is előfordult, hogy egyesek a mítoszhoz igazították később a visszaemlékezéseiket. Nem azt állítom, hogy nem fordult elő ilyen barátságos mérkőzés a lövészárkok között, de az erre vonatkozó, első kézből származó bizonyítékok meglehetősen hevenyészettek.

Dan Snow történész, műsorvezető ➤

Levelek

Egy másik vadnyugati női bandita

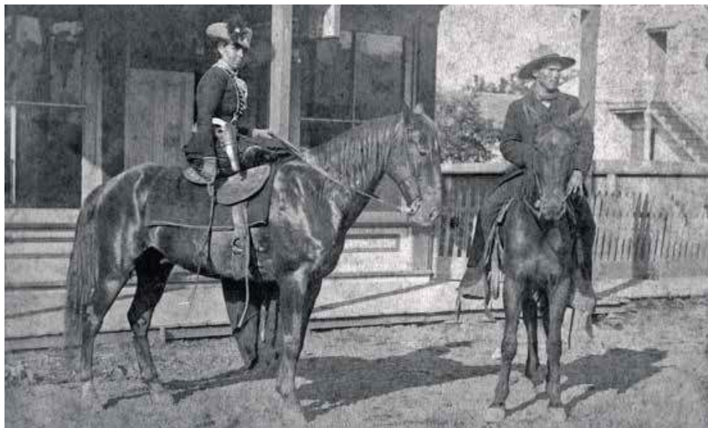
Szeptemberi számukban érdekes és mítoszokat eloszlató cikk jelent meg a Vadnyugatról. Ebben Karen Jonas professzor részletesen tárgyalja Calamity Jane (Bajkeverő Jane) legendáját és történetét. Volt azonban a Vadnyugat női banditái között egy talán még érdekesebb, de mindenképpen vadabb, legendás, könyvekben és filmeken sokszor megörökített figura, aki Belle Starr néven meglehetős hírnévre tett szert.

Myra Maybelle Shirley Reed Starr (1848–1889) egy Missouri államfeli farmon született. Bár anyjának családja bizonytalan kapcsolatban állt a törvényességgel, nem voltak bűnözők, és leányukat klasszikus nevelésben részesítették, zongorázott, és akkoriban nők számára igen szokatlan módon felsőbb oktatásban is részesült egy apja által alapított „female academy”-n.

A család a polgárháború alatt bűnözőkkel (a hírhedt Jesse Jamessel és a Younger fivérekkel) került kapcsolatba, ami nem csoda, hiszen Belle gyakorlatilag a fiúkkal együtt nőtt fel. Bátyját unionisták ölték meg.

Belle 1866-ban feleségül ment Jim Reedhez, aki később komoly bűnözői kapcsolatokat létesített a cherokee indián Starr családdal, akik whisky-, marha- és lótolvajlással foglalkoztak a mai Oklahoma állam területén (akkor ez indián terület volt), illetve a James- és Younger-bandával. Belle Starrt is letartóztatták postakocsi rablásért, férjét 1874-ben lőtték le, amikor első gyermekük, Rosie Lee (Pearl) hatéves, a második gyermek, Eddie hároméves volt.

Belle a legenda szerint három hétig az egyik Younger fivér felesége volt 1878-ban, akit lelőttek. 1880-ban a cherokee indián Sam Starr felesége lett, az indián területen telepedtek le, ahol Belle fontos szervezője lett a lótolvajlásoknak, csempészésnek és más bűnözői tevékenységeknek. Sok pénzt keresett ezekkel, saját magát és társait sokszor mentette meg a törvény embereinek korrumpálásával. 1883-ban mégis kilenc hónapig börtönben volt, de mintaszerű magatartása miatt hamar elengedték.

Belle Starr „bandita-királynő” az arkansasi Fort Smithben, 1886-ban, az őt letartóztató egyik rendőrbíró-helyettessel

1886-ban férjét lelőtték. Ekkor lett vége Belle Starr bandita-királynői státuszának, ami élete legboldogabb szakasza volt. Bő két évig élt még. Számos viszony, és még egy házasság következett, utolsó férje egyik rokonával. 1889 februárjában Belle Starrt orvul lelőtték. Férje és fia is gyanúba került, de a gyilkosság feltáratlan maradt. Fiát, aki érdekes módon később seriff lett, 1896-ban lőtték le. Leánya bordélyokat üzemeltetett.

Belle fejlett stílusérzékkel rendelkezett, részben ennek eredménye volt a körülötte kialakult legenda. Állandóan lovon ült, de szokatlanul, női módon, féloldalasan lovagolt, fekete bársony lovaglóöltözékben, tollas kalappal, két pisztolyt és csípőjén töltényövet viselt.

Woolarock városában, Oklahomában emlékművet állítottak neki.

Olach Zoltán, Szigetszentmiklós

Huron vagy irokéz?

Gyermekkorom egyik meghatározó élménye James Fenimore Cooper *Az utolsó mohikán* című regénye. A könyvnek olyan nagy volt a sikere, hogy 1967-ben a Bartók Gyermekszínház műsorára tűzte Kovács István (Unkasz) és Zenthe Ferenc (Sólyomszem) főszereplésével, Zórád Ernő pedig képregényt rajzolt belőle. Az előadást láttam, a képregényt kivágtam a *Füles* újságból és összefűztem. Betéve tudtam, hogy a „jó indián” az delavár vagy mohikán, az ellenséges indián törzseket pedig a mingó, huron vagy irokéz szinonima jelenti.

Nagy volt a döbbenetem, amikor lapjuk szeptemberi számában elolvastam Molnár István János kitűnő összeállítását „Franciák az Újvilágban” címmel (78–83. o.). Ebből az derült ki, hogy a huron és irokéz indián törzs nemcsak hogy másik nép, de egymásnak esküdt ellenségei, sőt az irokézek 1649-ben majdnem kiirtották az egész huron törzset. Hol lehet itt a tévedés?

Szerencsére az interneten elérhető a regény eredeti angol szövege *(The Last of the Mohicans)*, így egybevethettem Réz Ádám egyébként igényes és szöveghű fordításával. A „főellenség”, Magua (Ravasz Róka, Le Renard Subtil) származásáról a magyar szövegben ezt olvassuk: „Nem a *mohawk* indiánok között született, születési helye északabbra van, az *irokézek, más néven a huronok* közül származik.”

Itt az eredeti szöveg így szól: „– Is he a *Mohawk*? – Not by birth, though adopted in that tribe. I think his birthplace was farther north, and he is one of those you call a *Huron*.” Vagyis: „– Ő *mohawk?* – Nem ott született, csak befogadta az a törzs. Úgy tudom, északabbra született, és egy azok közül, akiket te *huronnak* nevezel.” Vagyis az eredeti Cooper-könyvben itt szó sincs irokézekről és a huronokkal való azonosságukról!

Ettől a mondattól kezdve a huron szinte minden esetben irokézre van fordítva, elhitetve az olvasóval, hogy a két törzs ugyanaz. Erre néhány példa: „the *two Hurons* leave the bushes” = „a bozótban, ahol a két irokéz eltűnt”; „well-known Huron chief, Le Renard Subtil” = „Ravasz Róka, a jól ismert irokéz főnök”.

*Az utolsó mohikán*ban valójában csak egyetlen irokéz harcos szerepel, az is az *oneida* törzsből! A regényben a Maguát végigkísérő és a William Henry erőd 1757. augusztus 9-én történő eleste után mészárlást rendező indián egytől egyig huron!

A félrefordításhoz nyilvánvalóan hozzájárult, hogy Sólyomszem (Hawkeye) tényleg nem tesz különbséget a két nép között, mind a kettőről rendkívül lesújtóan beszél. A másik zavaró tényező lehetett, hogy az irokézek nem egyetlen nép, hanem hat indián törzs (six nations = *mohawk, oneida, cajuga, seneca, onongada* és *tuscarora*) erős, politikai szövetsége volt, akiket *mingo* gyűjtőnévvel is illettek. A helyzetet ráadásul az is bonyolítja, hogy a megnevezett indián törzsek mindegyike *irokéz nyelvjárással* beszélt, de ezzel ki is merült a huronok és az irokézek közti hasonlóság.

Cooper 1826-ban megjelent regénye alapján kijelenthetjük, hogy negatív főhőse, Magua ízig-vérig *huron indián,* aki egy rövid ideig *az egyik ellenséges irokéz, a mohawk törzs* harcosa volt, de aztán újra csatlakozott a huronokhoz. Könyvbeli szerepével egybekapcsolt és megbélyegzett indián törzsének végül a történelem szolgáltatott igazságot, hiszen népe nevét a Föld második legnagyobb területű édesvízi tava, a Huron-tó őrzi.

Dr. Bata Imre, Budapest

A kurdok és az ISIS

Érdeklődéssel olvastam Chris Bowlbynak, a *BBC* munkatársának és Michael Woodnak, a Manchesteri Egyetem tanárának cikkeit a magazin októberi számában, amelyek fókuszában Irak, a kurdok, valamint az ISIS történelmi gyökereinek elemzése állt (20. o.). Ezek a munkák rendkívül értékesek, hiszen hozzásegítenek a jelen történések mélyebb megértéséhez. Ugyanakkor nem helyettesítik azt, hogy megpróbáljunk eligazodni a napjainkban zajló, ellentmondásokkal teli események között. Nem állítom, hogy ez nekem mindig sikerül, de – mint az iszlám térségben 9 évet eltöltött személy – az alábbiakban megpróbáltam villanásszerűen összegezni a helyzetet.

Véleményem szerint jelenleg a legfontosabb polémia Törökország és az USA között zajlik a „hogyan tovább" kérdésében, függetlenül attól, hogy Szíriáról vagy Irakról van szó. Néhány nappal ezelőtt a *CNN*-ben Amanpour nagyon tanulságos riportot készített Ahmet Davutogluval, az új török miniszterelnökkel. Ez természetesen nem tárt fel minden problémát, de nálam elindított egy gondolkodási folyamatot.

Közismert, hogy az ISIS-szel szemben két használható fegyveres erő van jelen a térségben, nevezetesen a kurd és a török. Az iraki haderő arra volt jó, hogy (enyhe iróniával) felfegyverezze az ISIS-t, az ún. mérsékelt szíriai

Szíriai kurdok menekülttábora a török határ közelében, 2012 nyarán

lázadók pedig potenciális ellenséget jelentenek, így teljességgel megbízhatatlanok. Török részről közismerten a repülési tilalomhoz, az ún. „non fly zone"-hoz, valamint az Asszad elleni hatékonyabb amerikai fellépéshez kötik török szárazföldi csapatok bevetését Szíriában. Az előbb említett riportban emellett a török miniszterelnök utalt arra is, hogy a kurd PKK-nak történő USA–EU katonai (fegyverszállítások) és politikai támogatások Törökország általi elfogadásához a török fél olyan nemzetközi garanciákat kér cserébe, amely biztosítja – ahogy a miniszterelnök mondta – a térség országainak területi sérthetetlenségét. Ez a diplomácia nyelvén azt jelenti, hogy *a négy államban élő kurd népesség (ebből Törökországban kb. 15 millió fő) államalapító törekvései török részről elfogadhatatlanok*. A széles körű autonómia megadása a kurdok által lakott országrészekben szintén nem járható út, mert a meghatározó kurd politikai tényezők egy része nem elégszik meg ezzel a megoldással. Ezen kívül még nem teljesen világos, hogy milyen végleges álláspontot foglalnak el a kurd függetlenség vagy autonómia kérdésében Törökország mellett más, kurdok lakta szomszédos államok (Irán, Irak, Szíria) vezetői. Megjegyzendő, hogy ebben a tekintetben az amerikai nyomásgyakorlás Irán irányába minimális, Irak és Szíria esetében pedig nincs jogérvényesítő partner. Az Asszad elleni hatékonyabb fellépés követelése mellett ez az alapvető oka annak, hogy a török egységek ugyan felálltak a szír–török határon, de az USA politikai és katonai garanciáinak biztosításáig a török csapatok nem fognak akciót indítani szír területen, kivéve, ha ISIS-fegyveresek átlépik a török határt.

Emellett az USA-nak szembe kell néznie azzal, hogy a török szárazföldi hadsereg esetleges sikeres akciója kiváltaná a másik két regionális hatalom (Szaúd-Arábia, Irán) ellenérzését, ami tovább bonyolítaná a krízist. Ebben a szituációban az USA diplomáciájának borotvaélen kell táncolnia, de hát ezt nevezik a diplomácia művészetének. Ugyanakkor a török és kurd erők az ISIS legyőzése után valószínűleg szembekerülnének egymással a tényleges befolyás érdekében. Ennek jele az is, hogy a hatóságok a Törökországba menekült szíriai, valamint a helyi kurdok közül a fegyverfogásra alkalmas férfiakat nem engedik vissza szír hadszíntérre, nehogy az ISIS ellen harcoló kurd fegyveres erők túlságosan megerősödjenek.

Összefoglalva: az USA rövid távon csak a kevésbé rossz, a rossz és a nagyon rossz között választhat, ha abból indulunk ki, hogy Obama elnök – az amerikai politikai tényezők és a közvélemény többségének ellenállása miatt – szárazföldi csapatokat nem küldhet a térségbe. Ez csak akkor változna meg, ha az ISIS jelentős méretű és számú terrorcselekményekbe kezdene az USA-ban és az EU-ban. Ez magyarázza azt, hogy terrorakciókra az ISIS részéről mind ez idáig nem került sor.

Kertész Péter nyugalmazott diplomata

Írjon nekünk!

e-mail:
bbchistory@kossuth.hu

postacím:
Levelek, *BBC History*
1327 Budapest, Pf. 55

CAFE ADLER

Pillanatkép

Trabanttal a szabadságba

1989. november 10.

Miután a magyar kormány 1989 májusában elkezdte lebontani az osztrák határon felhúzott „vasfüggönyt", hamarosan megindult a Nyugatra menekülni vágyó keletnémetek áradata Csehszlovákián keresztül Magyarországra. Az NDK vezetése azzal válaszolt, hogy lezáratta a csehszlovák határt, de a tüzet ekkor már nem lehetett elfojtani, több százezres tüntetésekre került sor számos keletnémet városban. Ugyan Honecker pártfőtitkár és más keményvonalas vezetők fontolgatták, hogy a kínai példát követve tankokkal vetnek véget a rendbontásnak, de Moszkva támogatásának híján ezt végül nem merték megtenni.

A patthelyzet Honecker október 18-i lemondása után ért véget. Az új vezetés, élén Egon Krenz főtitkárral, úgy próbálta enyhíteni a nyomást, hogy lehetővé tették volna az útlevéllel rendelkezők számára a Nyugatra való egyszerűsített utazást. Az intézkedés tervét a Politbüro tagja, Günter Schabowski egy rögtönzött, kaotikus sajtótájékoztatón jelentette be november 9-én. Mivel maga nem volt jelen a rendelkezés megtárgyalásán, az információkat egy sajtpapíron vitte magával, amin nem szerepelt a bevezetés dátuma. Ezért aztán az ezt firtató kérdésre azt válaszolta, hogy úgy tűnik, azonnal életbe lép az új rendszer.

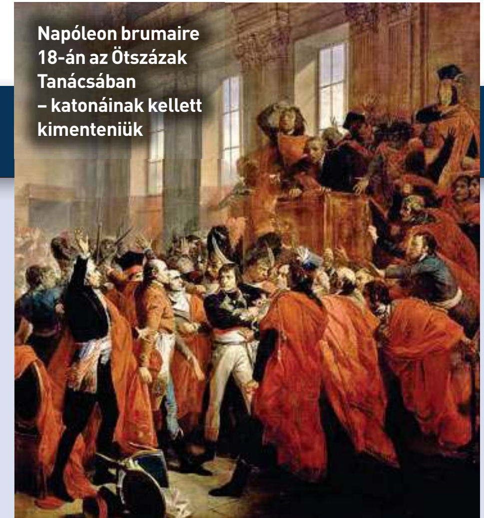
Az élőben közvetített sajtótájékoztató után azonnal megindult a tömeg nemcsak Berlinben a fal, de az egész országban a határ irányába. A zűrzavarban a határőrök nem tudták, mit tegyenek – néhány órán belül megszűnt a határ a két Németország között. A következő négy napban körülbelül 4 millió keletnémet, az ország lakosságának negyede kelt át a határon.

Képünk másnap, a híres Checkpoint Charlie-nál készült, ahol a kíváncsi és lelkes nyugat-berliniek fogadják a Trabantokkal érkező keletieket.

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Naptárlapok

Novemberben történt

Napóleon brumaire 18-án az Ötszázak Tanácsában – katonáinak kellett kimenteniük

Egyetemesen megosztott zsinat

1414. november 5.

A 600 éve megnyitott konstanzi zsinatra Közép-Európában a legtöbben Husz János (a birtokában lévő menlevél ellenére történt) megégetése miatt emlékeznek, már csak azért is, mert ez robbantotta ki a több évtizedes huszita háborúkat. A gyűlésnek azonban ez tulajdonképpen csak egy mellékszála volt, a katolikus egyház vezetői ennél nagyobb léptékű problémák megoldása miatt gyűltek össze a mai Németország délnyugati csücskében fekvő városban.

Ekkoriban ugyanis nemhogy két, de egyenesen három pápa nevezte magát több-kevesebb joggal az egyház fejének. A kortársak által skizmának, azaz egyházszakadásnak nevezett folyamat gyökerei a pápák „avignoni fogságának" zűrzavaros korára vezethetők vissza. Úgy tűnt, hogy amikor XI. Gergely pápa 1377-ben visszatért Rómába, végre lezárul ez a korszak, ám halála után két egyházfőt is megválasztottak, VI. Orbán ellenében a bíborosok egy része az Avignonba visszatérő VII. Kelement emelte trónra. A helyzetet tovább bonyolította az a megoldási kísérlet, hogy egy Pisában összehívott zsinat 1409-ben mindkettejük ellenében új pápát – V. Sándort, majd XXIII. Jánost – választott.

Az áldatlan helyzet megoldását megkísérlő mozgalom vezetője Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király volt. Az erőfeszítéseinek köszönhetően végül összehívott egyetemes zsinaton 29 bíboros, 100 kánonjogi doktor, 134 apát, valamint 183 püspök és érsek jelent meg, ezzel az 1814–1815-ös bécsi kongresszusig ez volt Európa legnagyobb diplomáciai eseménye.

A konstanzi zsinat ülése egy 1513-as kódex ábrázolásán

Az egyházon belüli törésvonalakat viszont az is mutatta, hogy az egybegyűltek nem egyesével, hanem öt „nemzetbe" tömörülve adták le szavazatukat.

Ugyan XXIII. János abban bízott, hogy a gyűlésen az ő hatalmát fogják megerősíteni, csalódnia kellett, ezért aztán 1415-ben egyszerűen meg is szökött a zsinatról – katonák fogták el, hogy aztán a pápai hatalomtól való megfosztása után börtönbe is zárják. Zsigmond személyesen körbelovagolva győzte meg a résztvevőket arról, hogy maradjanak és tegyenek pontot az ügy végére. Végül aztán 1417-ben sikerült is megválasztani az V. Márton néven a pápai trónra lépő Ottone Colonnát, aki az egyház döntő többségének támogatását élvezte. Bár az ekkor Avignonban székelő XIII. Benedek haláláig sem mondott le, a skizma gyakorlatilag véget ért.

Mindezt figyelembe véve jobban érthető, hogy személyes ígérete ellenére Zsigmond miért nem akadályozta meg Husz János megégetését. A prédikátor halála ugyan véres háborúhoz vezetett, de az egyházszakadás fennmaradásával szemben ez még mindig a kisebbik rossznak tűnt az uralkodó szemében.

Kettős államcsíny

1799. november 9.

A francia forradalom tizedik évére a köztársasági államforma válsága nyilvánvalóvá vált. A jakobinus diktatúra utáni direktóriumi kormányzás nem bírta a néptömegek támogatását, ráadásul az újra meg újra kiújuló háborúkban nem tudott már sikereket felmutatni. Nem is annyira az volt a kérdés, hogy megdönti-e valaki a fennálló rendszert, hanem az, ki és mikor teszi meg. Az mindenesetre biztos volt, hogy egy sikeres államcsínyhez szükség lesz a hadsereg zömére, valamint egy a közvélemény szemében is népszerű személyiségre.

Nem csoda, hogy a már egy ideje komolyabb hatalmi ambíciókat dédelgető – és mind katonái, mind győzelmei nyomán a párizsi tömegek körében nagy népszerűségnek örvendő – Bonaparte tábornok a francia seregek vereségeinek hírére úgy döntött, hazatér a fővárosba. Másfél éve tartó egyiptomi hadjárata ugyan a legnagyobb túlzással sem volt sikeresnek nevezhető, de a legtöbben csak a diadalmas hadijelentéseket és a tömegével hazaküldött

A várnai csata: egy elszalasztott esély

1444. november 10.

Örök vita a történészek között, hogy egyes személyek vagy véletlen események mennyiben képesek hosszú távú befolyást gyakorolni a történelmi folyamatokra. Ha erre nem is tudunk mindig egyértelmű választ adni, az valószínűnek látszik, hogy 570 évvel ezelőtt egy fiatalember meggondolatlansága komoly hatással volt a történelemre.

Ez a fiatalember történetesen I. Ulászló király volt, akinek 1440-es megkoronázását követő rövid uralkodása teljes egészében az Oszmán Birodalom elleni harc jegyében telt. A Magyar Királyság erői – főként Hunyadi János vajdának köszönhetően – az 1440-es évek elején sikerrel állították meg, majd szorították vissza a törököket, olyannyira, hogy II. Murád szultán 1444-ben előnyös békét ajánlott Ulászlónak.

A királyt azonban Giuliano Cesarini pápai legátus rábeszélte, hogy ne fogadja el a békejobbot. A bíboros egy újabb hadjárathoz a Szentszék mellett számos európai állam, illetve Velence és Genova támogatását is ígérte. A terv az lett volna, hogy a keresztesek a szultán gyengeségét kihasználva az egész Balkánt visszahódítsák, miközben a két köztársaság hajói Kis-Ázsia blokádjával megakadályozzák a török ellencsapást.

Jan Matejko 1879-es, a Szépművészeti Múzeumban látható képe az ütközetről

A hadjárat ugyan biztatóan indult – a Hunyadi vezette sereg több várost is visszafoglalt és győzelmeket aratott a helyi bégek felett –, de hamar kiderült, hogy Cesarini nem tudja betartani ígéreteit. A szövetséges csapatok hiánya még a kisebbik baj volt, Genova viszont látványosabban árulta el a közös ügyet: hatalmas összegért cserébe hajói a blokád helyett átszállították a szultán seregét Európába.

Ezzel a keresztes had a Fekete-tenger partján fekvő Várnánál szembesült, amikor Murád nagyjából kétszeres túlerőben lévő seregének élén megjelent a színen. A szorult helyzetben a keresztesek vezetői Hunyadi javaslatára

WIKIMEDIA

Litván Dániel
összeállítása

műkincseket látták, így 1799. október közepi Párizsba érkezésekor nyugodtan tetszeleghetett a veszélyben lévő haza megmentésére siető diadalmas hadvezér szerepében.

Bonaparte a politikai hadszíntéren is olyan ügyesen manőverezett, mint oly sokszor a csatatereken. Miközben alázatos polgárként végiglátogatta a megdönteni tervezett rendszer vezetőit, a háttérben megszerezte Talleyrand és az egyik direktor, Sieyès abbé támogatását – igaz, utóbbi csak saját hatalomátvételéhez akarta felhasználni a korzikai tábornok biztosította katonai erőt.

Az államcsíny azzal indult, hogy egy jakobinus puccs veszélyére hivatkozva Sieyès november 9-én – a francia forradalomban bevezetett naptár szerint brumaire 18-án – rávette a két törvényhozó testület, a Vének Tanácsa és az Ötszázak Tanácsa képviselőit, hogy helyezzék magukat Bonaparte katonáinak védelmébe a Párizstól nyugatra fekvő Saint-Cloud kastélyában. Estére Sieyès, illetve a Direktórium másik négy tagja is lemondott – önszántából vagy fegyverrel kényszerítve.

Másnapra a tanácsok tagjai előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy mire megy ki a játék, de Murat tábornok gránátosai gyorsan pontot tettek az események végére, amikor szétkergették a gyűlésen megjelenő Bonapartéra puszta kézzel rátámadó Ötszázak Tanácsának tagjait. A nap végén felállt az új, három konzul (Bonaparte mellett Sieyès és Roger Ducos) vezette kormány.

De itt nem ért véget a történet, Bonaparte ugyanis egy újabb puccsal azonnal meg is döntötte az új berendezkedést. Kihasználva a zűrzavart, magát különleges jogokkal bíró első konzullá tetette meg, társait kiszorítva a hatalomból. November 14-i beiktatásával ugyan névleg még fennmaradt a köztársasági államforma, a valóságban azonban megkezdődött az 1802-ben magát örökös konzullá emelő, majd 1804-ben császárrá is koronáztató Napóleon egyeduralma.

a támadás mellett döntöttek. A több fordulatot is hozó november 10-i ütközet az egyenlőtlen erőviszonyok ellenére is a keresztesek javára látszott eldőlni, miután Hunyadi nehézlovasait vezetve előbb a jobb-, majd a balszárnyon is megakadályozta az összeomlást és megfutamította a török lovasságot.

Az ekkor még csak 20 éves Ulászlót az eseményeket látva elragadta a hév, és személyesen vezette támadásra a derékhadat. Bátor tette végzetesnek bizonyult: elesett, és a király halálának hírére az egész sereg megingott, a győzelem esélye elszállt. Hunyadi a lovasságot ki tudta menteni, de a gyalogság nagy részét lemészárolták a törökök, akik ugyan nagyobb veszteségeket szenvedtek, mégis győztesként maradtak a csatatéren.

Nem valószínű, hogy egy esetleges várnai győzelem hosszú távon megmentette volna a Balkánt vagy Magyarországot a török uralomtól, de a király értelmetlen halála nélkül talán jobb helyzetben szállhatott volna szembe a Magyar Királyság a délről érkező veszéllyel a következő években.

Jedlik első dinamója

1859. november 14.

Iskolai tanulmányaink alatt hozzászokhattunk, hogy a technikai találmányok történetét általában egy-egy névvel és évszámmal írják le. Ha viszont kicsit megkapargatjuk a felszínt, általában ennél jóval összetettebb történetekkel kell szembesülnünk, különösen az új- és legújabb korban.

Ez a helyzet Jedlik Ányos munkásságának egy részével is. Az 1800-ban született bencés szerzetes zseniális feltaláló és tudós volt, azonban volt egy „nagy hibája is, a félénk zárkózottság, amely akadályozta, hogy másokkal érintkezése által tudományos látóköre bővüljön, és hogy viszont ő tudományával másokra éltető hatással legyen…" – ahogy Eötvös Loránd fogalmazott.

Vele egy időben világszerte sokan foglalkoztak az elektromosság kutatásával, azonban Jedlik szinte semmit nem tudott a munkásságukról. Így aztán például hiába épített 1827-ben egy kezdetleges villanymotort csak a saját elképzelései alapján, ebben nem ő volt az első. Az viszont biztosnak látszik, hogy a dinamóelvet ő ismerte fel először, sőt ő volt az is, aki az elvet felhasználva egy úgynevezett „egysarki villanyindítót" is épített, amelyet éppen 155 évvel ezelőtt mutatott be.

Ettől függetlenül a világ nagy részén nem Jedliket, hanem Werner Siemenst tartják a dinamó feltalálójának, aki 1866-ban építette meg – és ami még fontosabb: szabadalmaztatta is – első dinamóját. Jedlik elszigeteltsége miatt aztán a Siemens-féle dinamók terjedtek el világszerte, de ettől még nyugodtan mondhatjuk, hogy a generátor 20. század második felében történt megjelenéséig a Jedlik felfedezte elv alapján működő dinamók termelték a különböző járművekben az elektromos áramot.

Talán ennél is fontosabb lenne viszont Jedliknek arra az elvére emlékeznünk, amelyet sokszor hangoztatott tanítványai előtt is: „Nem az a valódi tudomány, amit jól megtanultok, hanem az, amit jól végiggondoltok."

Jedlik rekonstruált unipoláris generátora, azaz dinamója

A pireneusi béke

1659. november 17.

A Napkirály, azaz XIV. Lajos uralkodása idején Franciaország egyértelműen Európa vezető hatalmának számított. Kevesen emlékeznek azonban arra, hogy milyen fontos szerepet játszott ebben a híres-hírhedt Richelieu helyét a király főminisztereként 1642-ben átvevő Jules Mazarin.

Az olasz származású bíboros egyik legnagyszerűbb húzása a 355 éve, 1659. november 17-én megkötött pireneusi béke volt, amely lezárta Spanyolország és Franciaország 34 évig tartó háborúját. A hosszú küzdelemben ekkorra egyértelműen a franciák kerültek fölénybe. IV. Fülöp spanyol király a csatatereken elszenvedett vereségek mellett az államcsőd veszélyével, illetve a Portugáliában és Katalóniában az uralma ellen francia támogatással kirobbant felkelésekkel is szembe kellett nézzen.

A harcnak azonban nagyobb tétje is volt, nevezetesen az ekkor a német-római császárságot, Németalföldet és Spanyolországot is birtokló, ezzel pedig Franciaország köré fojtogató gyűrűt vonó Habsburg-dinasztia európai hegemóniájának megtörése. Miután III. Ferdinánd császár saját háborúival lekötve tulajdonképpen sorsára hagyta IV. Fülöpöt, a spanyol uralkodó kénytelen volt elfogadni a franciák számára előnyös békét.

A pireneusi egyezményben a franciák kisebb területnyereségek mellett lemondtak Portugália és Katalónia támogatásáról, az igazi mestervágás viszont a titkos záradék volt, amely Mária Terézia Rafaella spanyol infánsnő kezét XIV. Lajosnak ígérte. Mivel Fülöpnek nem volt fiú utóda, ez esélyt kínált a spanyol korona megszerzésére is, de Mazarin belement, hogy 500 ezer arany hozomány fejében az infánsnő lemondjon trónigényéről.

Miután a hozományt a spanyol kincstár nem volt képes teljesen kifizetni, ez a záradék teremtett aztán jogalapot XIV. Lajos németalföldi hódításaihoz, sőt ahhoz is, hogy a 18. század elején a Bourbon-dinasztia megszerezze magának a spanyol trónt.

XIV. Lajos és Mária Terézia Rafaella infánsnő házasságkötése, a háttérben jobbra Mazarin látható

WIKIMEDIA

Röviden

2014 NOVEMBER

FÓKUSZBAN

Az istenségért és a dicsőségért: egy vaskori csata nyomában

Egy most zajló dániai régészeti feltárás új ismeretekkel lát el bennünket az időszámításunk szerinti első évszázad fegyveres összecsapásairól – és arról, mi történt a vesztesekkel.
David Keys tudósítása

Elesett harcos
A Nyugat-Dániában talált vaskori áldozatok egyikének koponyája. A maradványokon megfigyelt sérülések a több ezer évvel ezelőtt lezajlott csaták menetébe engednek betekintést, valamint abba, mihez kezdtek a legyőzöttekkel

BRITISH MUSEUM

KOPONYÁKON TALÁLT sérülések, vágások jelzik azt a tényt, hogy a holttestekről gondosan eltávolították a húst azon maradványok esetében, melyek egy kétezer évvel ezelőtti összecsapásról és annak következményeiről árulkodnak Dániában. A szakértők e bizonyítékok – és az összetűzés egyéb kézzelfogható leletei – segítségével igyekeznek megfejteni, hogyan is zajlott egy korabeli háború.

Mindeddig legalább 61 harcos maradványait tárták fel a régészek azon a területen, amely egykor a Jylland (német nevén Jütland)-félszigeti Mossø-tó része lehetett. A csontokon talált sérülésekből arra a következtetésre jutottak a tudósok, hogy minden bizonnyal egyetlen nagy csata során veszthették életüket az áldozatok. A csatában lándzsákat, kardokat és bárdokat is használtak, ezek közül néhányat szintén megtalálták a tó kiszáradt medrében.

A harcosok nagy méretű, négyszögletes fapajzsokkal is felszerelkeztek – ezek közül hármat szintén kiástak. Harcmodorukat jól jelzi, hogy a pajzs felőli, azaz a bal oldalukon viszonylag kevés sebesülést találtak. Feltűnő

azonban, hogy sisakot vagy más fejvédőt nem viseltek, koponyáikon ugyanis hatalmas vágásnyomok éktelenkednek.

Számos csonton állati fogak nyomait fedezték fel a szakértők, melyek arra utalnak, hogy a csata után hetekig nem gondoskodtak az elszállításukról, illetve eltemetésükről. A csontvázakon talált jelek alapján az is kiderült, hogy a húst a halál beállta után eltávolították azokról.

Fény derült arra is, hogy a győztesek rituális módszerekkel gondoskodtak a legyőzött sereg teljes megsemmisítéséről, és hogy a vaskori északi hiedelem szerint az istenek igencsak mohón vetették magukat az emberi maradványokra. Ide sorolható az a megfigyelés, hogy a koponyák legalább felét részben összezúzták, méghozzá óriási fabuzogányok segítségével – ezek közül minimum hármat a rászáradt vérrel, szövetekkel a tóba hajították, és a régészek megtalálták. A vaskori hiedelemvilágban a koponyának kitüntetett szerepet tulajdonítottak az emberi életerőben, összezúzásával végleg eltávolították a harcost az élők sorából.

A medencecsontokkal szintén körültekintően jártak el a győztesek. A rendelkezésre álló leletek alapján ezeket is eltávolították a csontvázakból, és kisebb fakarókra tűzték.

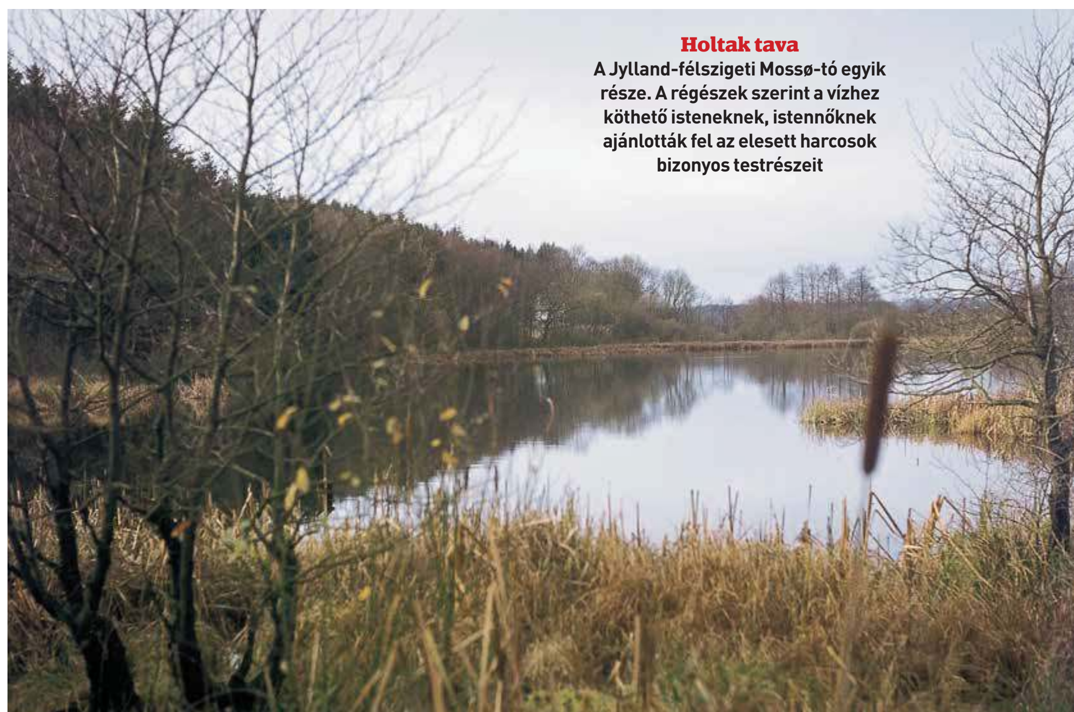
Valamennyi emberi maradványt egy azóta már eltűnt keskeny földszorosra cipelték a tó közepére, egyfajta áldozati szertartás részeként. Régóta tudjuk, hogy az őskorban és az ókorban a szaporodásban kitüntetett szerepet játszó állati medencecsontokat is áldoztak az isteneknek, ám emberek esetében ez az első eset, hogy erre bizonyítékot találtak a tudósok.

A csontokon kívül több ezer más leletet is felszínre hoztak a tó fenekéről, köztük az i. e. 8. és az i. sz. 10. század között a tóban és a mellette lévő völgy földrétegeiben eltemetett edényeket és fegyvereket, melyeket szintén áldozati felajánlásként helyeztek el. A tárgyak hatalmas mennyisége arról tanúskodik, hogy a környék az egyik legfontosabb vallási-rituális helyszínnek számított az adott időszakban.

Mint más fontos folyó- és állóvizeket, a tó vizét elvezető folyót a kelta-germán mitológia egy jelentős istensége egyik megtestesülési formájának tartották. Egyértelmű bizonyítékok ugyan még nincsenek a kezünkben, valószínűleg azonban a germán Nerthus termékenység-istennőről van szó, aki Észak-Európában igencsak kiterjedt kultusznak örvendett.

Az ásatást vezető Mads Holst, az Aarhusi Egyetem professzora a kutatással kapcsolatban így nyilatkozott a *BBC History* magazinnak: „Az emberi maradványok különösen fontos felfedezést jelentenek, hozzájárulnak ugyanis ahhoz, hogy megértsük, az 'isteni' attribútumokkal felruházott tavakat, folyókat miként használták a csatákhoz kötődő áldozati szertartásokban nem csupán itt, de egész Európában."

A vaskori hiedelemvilágban a koponyának kitüntetett szerepet tulajdonítottak az emberi életerő fenntartásában – összezúzásával végleg eltávolították a harcost az élők sorából

Holtak tava
A Jylland-félszigeti Mossø-tó egyik része. A régészek szerint a vízhez köthető isteneknek, istennőknek ajánlották fel az elesett harcosok bizonyos testrészeit

GETTY

A HÓNAP HÍREI

III. Richárd pazar étrendje

Az angol Plantagenet uralkodó többek között hattyút, gémet, kócsagot és hozzá bőséges mennyiségű bort is fogyasztott – derült ki holttestének vizsgálatából. A Brit Földrajzi Társaság által finanszírozott kutatás a fogból, a combcsontból és a bordákból kivont szerves anyagok analízisével arra jutott, a király életének utolsó éveiben jelentősen változtatott étrendjén.

Hatezer éves mumifikálás

A legújabb kutatások alapján több évezreddel korábban kezdték el a halottakat tartósítani az ókori Egyiptomban, vagyis az egyiptomi civilizáció jóval kifinomultabb volt annál, amit eddig gondoltunk róla. Balzsamozásra használt, i. e. 4200-ra datálható anyagokat – köztük fenyőgyantát, mézgát, cukorféléket – találtak a felső-egyiptomi Mostagedda temetkezési helyein, melyek mintegy kétezer évvel idősebbek az eddig ismert bizonyítékoknál.

Részlet egy ókori egyiptomi pap, Neszjamun koporsójáról

Mostohán kezelt korok

A brit középiskolák nagyobb hangsúlyt fektetnek a 19. és a 20. század történelmének oktatására, mint a kora újkor vagy a középkor eseményeinek megtanítására. A történelemtanárok leggyakrabban a szovjet diktatúra, az amerikai polgárjogi harcok és Németország 1933 és 1963 közötti történetét részesítették előnyben egy 2013-as vizsgálat szerint.

SPANYOL BIRODALOM

II. Fülöp megrendelésére gyilkoltak a madridi utcán

A HABSBURG-HÁZBÓL SZÁRMAZÓ ibériai uralkodó (uralkodott: 1556–1598) életével kapcsolatban egészen új információk derültek ki korábban fel nem dolgozott, hatalmas mennyiségű dokumentum katalogizálásával, beleértve egy rejtélyes gyilkosságban való szerepét.

I. (Tudor) Mária férjeként egy rövid ideig névlegesen, koronázás nélkül Anglia királya is volt, és a spanyol trón mellett a portugál és a nápolyi király címét is magáénak mondhatta. Birodalmának igazgatása és az írott dokumentumok iránt tanúsított vonzalma arra serkentette, hogy széles körű levelezést tartson fenn világszerte. A nemrég katalogizált gyűjtemény mintegy 3 ezer tételt tartalmaz.

Az iratok beazonosítását és jegyzékbe foglalását irányító történész, Geoffrey Parker a *BBC History*nak nyilatkozva a dokumentumok különlegességét hangsúlyozta: „A király ügyes-bajos dolgait lehetőleg írásban intézte, a megbízottaihoz intézett üzenetei – melyeket gyakran a neki küldött jelentések margóira jegyzett fel – információkat, petíciókat, problémafelvetéseket tartalmaztak, melyek a világ minden tájáról ömlöttek az íróasztalára."

A gyűjtemény egyik legfontosabb darabja az a dokumentum, amely felfedi II. Fülöp szerepét az uralkodása elején egyik leghűbb miniszterének tartott Juan de Escobedo meggyilkolásában. Escobedót a király 1571-ben névleg azért bocsátotta el hivatalából, hogy féltestvére (V. Károly német-római császár törvénytelen fia), Don Juan de Austria mellett töltsön be személyi titkári feladatokat – igazi feladata azonban a kémkedés volt.

„Don Juan igen karizmatikus személyiség volt, és Escobedo inkább a szószólója lett, mintsem árgus szemű őrizője – állítja Parker. – Don Juan később Madridba küldte Escobedót, akit fényes nappal, az utcán támadott és ölt meg hat férfi 1578 húsvét hétfőjén. A gyilkosságot minden kétséget kizáróan II. Fülöp rendelte el. Van egy feljegyzésünk a király tollából, amelyben azt veti fel egyik titkárának, miként győzte meg arról, hogy Escobedónak meg kell halnia – más szóval nem tagadta szerepét az emberölésben. A kérdés csak az: miért tette?"

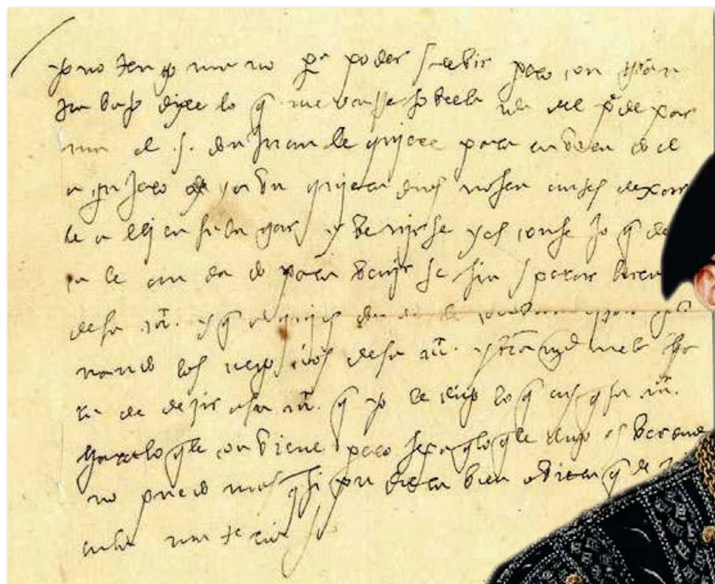
A történész egy eddig nem ismert iratot talált a kollekcióban, melyet 1577 szeptemberében Alba hercege (a király egyik legfőbb tanácsadója) írt egy szövetségesének az udvarba. A feljegyzésben a herceg leszögezi, tudomására jutott, hogy Don Juan (aki Lepantónál elsöprő győzelmet aratott a török flotta felett, és 1576-ban Németalföldre küldték, hogy a korona ellen zendülőket megregulázza) haza akar térni és puccsot tervez. „Azzal a tanáccsal szolgáltak neki – áll a dokumentumban –, hogy Őfelsége engedélyét be nem várva siessen ide [Madridba], s itt kell készen állnia, hogy Őfelsége ügyeit a kezébe vegye."

Parker szerint Escobedónak kulcsszerepet tulajdonítottak Don Juan terveiben, és úgy vélték, félreállításával megakadályozzák végrehajtásukat. „A források nagy részét megsemmisítették; csak ez az egyetlen levélke maradt fenn Alba hercegének rémes kézírásával. De a napnál is világosabb, hogy Don Juan valamiféle hitszegést vett tervbe, és Escobedónak meg kellett halnia annak érdekében, hogy megállítsák őt."

Az újonnan rendszerezett dokumentumok az észak-spanyolföldi altamirai grófság archívumából származnak. Miután ez utóbbit 1870-ben eladták, a dokumentumok négy különböző helyre kerültek: Madridba, New Yorkba, Genfbe és Londonba. Csupán 2011-ben derült ki, hogy létezik egy ötödik szekció is: Parker az Amerikai Hispán Társaság New York-i pincéjében 32, iratokkal teli dobozt talált. A kutatás eredményeit a történész egy új kötetben publikálta: az *Imprudent King: The New Life of Philip II (A meggondolatlan király: II. Fülöp új élete)* idén októberben jelent meg a Yale University Press gondozásában.

A londoni Queen Mary Egyetem reneszánsz történeti tanszékének professzora, Jerry Bolton szerint „óriási jelentőségű felfedezésről beszélünk, amely nem csupán új fényt vet II. Fülöp jellemére, de az 1570-es évek változékony politikai klímájára is rávilágít. Az Okos Fülöp néven is emlegetett uralkodót hajlamosak vagyunk habozó, tétova személynek leírni. Parker munkájából azonban kiderül, hogy amikor fenyegetve érezte a hatalmát, képes volt ellentmondást nem tűrően cselekedni, akár gyilkossághoz is folyamodott. Igencsak nagy meglepetést okozott, hogy sikerült rábukkanni erre a spanyol államférfiak közötti személyes, életre-halálra menő konfliktusra."

Matt Elton

Királyi intrikák
Ebben a nemrég beazonosított feljegyzésben Alba hercege 1577-ben egy II. Fülöp (lásd jobbra) elleni összeesküvéssel kapcsolatos félelmeit fogalmazta meg. Úgy tűnik, e feljegyzés késztette a királyt arra, hogy beleegyezzen egykori minisztere, Escobedo megölésébe

MÚZEUM

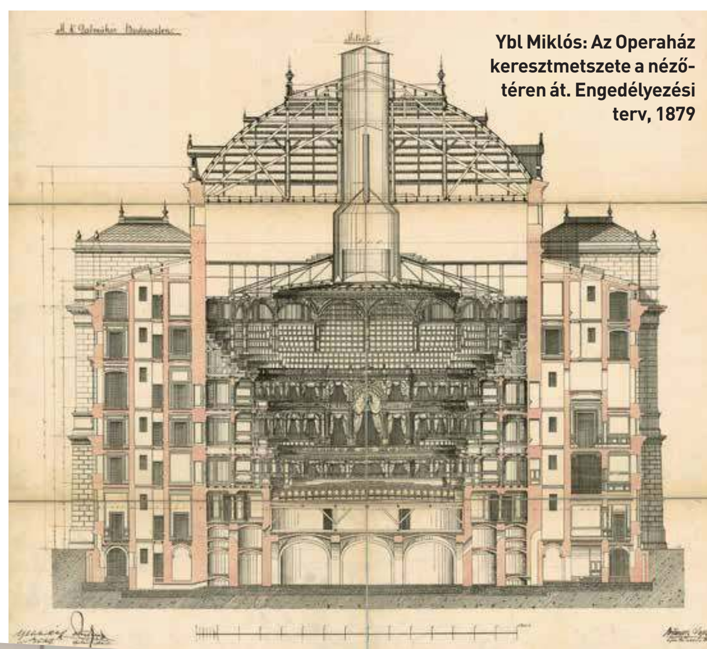
Technika az operaházi kulisszák mögött

A KISCELLI MÚZEUM a 2014-es Ybl-évhez kapcsolódva az 1884-ben megnyílt Operaház épületéről rendez kiállítást. Ez alkalommal az építészettörténeti megközelítés helyett inkább az épület technikai érdekességeit helyezték előtérbe, hiszen az Ybl Miklós által tervezett budapesti Operaház nemcsak neoreneszánsz stílusú építészeti alkotás, kivételes mérnöki produktum is. Az idén októberben megnyílt és 2015. január 18-ig megtekinthető tárlatot a kurátor, *Branczik Márta* művészettörténész, muzeológus mutatja be.

A „színház-üzemnek" különleges technikai igényei vannak: a színpad mögött, felett, alatt számtalan gépezet működik, a minél tökéletesebb illúziót szolgálva, miközben gyakran több ezer ember elhelyezéséről, komfortérzetéről, közlekedéséről, biztonságáról kell gondoskodni. Legkorábbi színházaink még túlnyomórészt fából épültek, de a kőszínházakban is nagyon sok fából készült szerkezet volt (a tetőzet, a színpadtechnika, a díszletek stb.). Az éghető anyagok és a gyertya-, majd gázvilágítás vagy a színpadi effektek veszélyt jelentettek, ezért gyakoriak voltak a színháztüzek. A tűzveszély ellen elsősorban beépített záporberendezéssel védekeztek: víztartályt helyeztek el a tetőszerkezetben, ami tűz esetén azonnal több ponton is folyamatosan locsolta az épületet. Ilyen záporberendezés tervét is bemutatnak a kiállításon.

A színházi működés legveszélyesebb pontja a színpadtechnika volt, mert a berendezések és a díszletek éghető anyagokból, fából, kenderkötélből, papírmaséból, vászonból készültek. A barokk eredetű kulisszarendszer csörlőkkel függőlegesen emelhető háttereket és egymás mögött álló, perspektívát imitáló oldalkulisszákat jelentett. Utóbbiakat a padlóban hagyott nyílásokon át alulról, az alsószínpadról kenderkötelek segítségével, kerekes kocsikkal vagy csörlőrendszerrel mozgatták, ahogy ez az Operaház első tervein is látható. Ennek a régi, tűzveszélyes technikának a változását egy újabb katasztrófa is sürgette: 1881. december 8-án éjjel leégett a bécsi Ringtheater. Rendkívül magas volt az áldozatok száma, majdnem 400 ember halt meg a tűz következtében!

A tragédia nyomán, a színháztechnika megreformálására létrejött osztrák Asphaleia-társaság javasolta a színházépületeken belüli menekülési útvonalak bővítését, a gázvilágításról a villanyra való áttérést, valamint hidraulikus (víz közvetítésével történő erőátvitellel üzemelő) gépek alkalmazását a fából készült színpadtechnika helyett. Az ipari forradalom során egyre több nehéz fizikai munkát vettek át a gőzgépek, de a színpadtechnika működtetésénél a zajos gőzgép helyett valami mást kellett kitalálni. Hidraulikus szerkezeteket a 19. század második felétől már egész Európában használtak, elsősorban tehermozgatásra, emelésre. Anglia nagyobb kikötőiben a század végén már nagyon sok hidraulikus gép üzemelt, ezért a működtetés egyszerűsítésére egyetlen, nyomás alatt levő csőhálózattal kapcsolták össze a gépeket. A London Hydraulic Power Company 184 mérföldes (kb. 300 km-es) nagynyomású csőrendszert üzemeltetett a Temze két partján.

Ybl Miklós: Az Operaház keresztmetszete a nézőtéren át. Engedélyezési terv, 1879

A színpadgépezet egyszerűsített modellje a kiállításon (F. Szalatnyay Judit felvétele)

Színpadtechnikában azonban az Asphaleia szabadalmát megelőzően még senki sem alkalmazott hidraulikus gépet, ezért az Asphaleia-társaság megépítette és saját költségén kiállította Bécsben a hidraulikával mozgatott színpad 1:10-es modelljét. Ybl Miklós maga is megismerkedett az újítással, majd az operaházi színpadtechnika átalakítása mellett döntött. 1883 februárjában bízták meg az Asphaleia-társaságot a tervezéssel, a kivitelezést a Schlick-féle Vasöntöde és Gépgyár Rt. végezte. Így a világon először a budapesti Operaház színpada működött vízhidraulika segítségével. A kiállításon a hidraulikus színpadi gépezet működését egyszerűsített modell szemlélteti, amelyet a látogatók maguk is működésbe hozhatnak.

Figyelemre méltó az operaházi szellőzés megoldása is. A tiszta levegő az utca burkolatába vágott nyílásokon keresztül áramlott az alagsori légkamrákon át az épületbe, és a falban vezetett légjáratokon áthaladva, az ülések alatti padlóban elhelyezett szellőzőrácsokon jutott a nézőtérre – jól látható ez a Kiscelli Múzeumban kiállított épületterven, ahol a levegő haladását nyilak jelölik. A felmelegedett levegő végül a nézőtéri csillár fölötti kürtőn át távozott. Ez a szellőző rendszer a melegebb levegő természetes felfelé áramlásán alapult, csak szélsőséges esetekben igényelt gépi működtetést.

A budapesti Operaházat 1884. szeptember 27-én nyitották meg, ebből az alkalomból Jókai Mór lapja, a *Nemzet* így méltatta az épületet:

„Az Operaház ugy díszesség, mint célszerű berendezés tekintetében Európa legjobb színházának tekinthető s az ősz mester dicsőségét épp oly mértékben fogja emelni, a mily díszévé válik a fővárosnak." ■

ÉVFORDULÓ

Nasszer Egyiptom élén

EGY NAGY FORMÁTUMÚ személyiség új szakaszt indított el a világpolitikában 1954. november 14-én. Formálisan egy szervezeten belüli hatalomátvétel történt: attól a naptól lett a 36 éves Gamal Abdel Nasszer Egyiptom egyértelmű vezetője – megkezdődött a nasszerizmus időszaka, amely az ötvenes–hatvanas években nemcsak az egész arab világ nemzeti és függetlenségi mozgalmára nyomta rá a bélyegét, hanem az úgynevezett el nem kötelezett mozgalomban betöltött meghatározó szerepével a nemzetközi politika megkerülhetetlen tényezője lett. Karizmája messze túlsugárzott hazája határain.

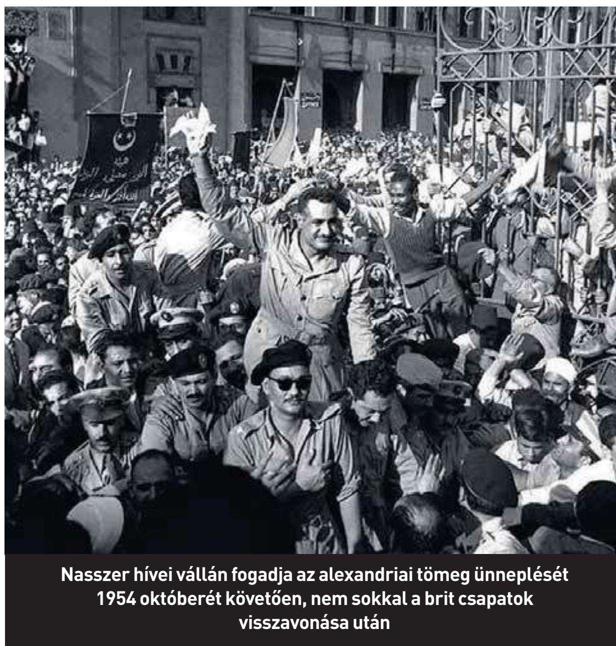
Az előzményekig legalább a negyvenes évek végéig érdemes visszatekinteni. Egyiptom formálisan független királyság volt, ám egy 1936-ban Nagy-Britanniával megkötött egyezmény jelentősen csorbította a szuverenitását. A két legfájóbb pont a Szuezi-csatorna fölötti brit katonai ellenőrzés volt, továbbá az, hogy Szudán birtoklásán is osztozni kellett Londonnal.

A közvetlenül Izrael Állam megalakítása után kirobbantott első arab–izraeli háborúban (1948) elszenvedett vereség nyomán jelentősen megnőtt az elégedetlenség az egyiptomi kormánnyal és a hadsereg vezetésével szemben. A mozgolódás hátterében a Muzulmán Testvériség nevű, meglehetősen különféle irányzatokat magában foglaló – egyebek mellett a terrorizmust is cselekvési térnek tekintő – szervezet állt, amelyik az ötvenes évek elejére ötszázezer tagot (!) számlált, de támogatói többször ennyien voltak.

Fárúk király és a kormány elébe akart vágni a várható eseményeknek, s maga akarta kézben tartani a függetlenedési folyamatot, ám rosszul mérte fel erejét. Nahhász pasa, a miniszterelnök 1952 januárjában szükségállapotot hirdetett ki, lezárta a Szuezi-csatorna mentén állomásozó nyolcvanezres brit haderő utánpótlási útvonalát, és „önkéntesekből" gerillaosztagokat szervezett a britek ellen. Az ellenakció nem késett: a britek megölték ötven rendőrt. A hírre Kairóban zavargás tört ki. A tömeg nemcsak a brit tulajdonú üzleteket, hanem az egyiptomi gazdagok által látogatott helyeket is feldúlta.

A feszültség nem csökkent, mire 1952. július 22-ének éjszakáján a hadsereg hazafias érzelmű fiataljaiból szerveződött Szabad Tisztek csoportja vette át a hatalmat. A királyt felszólították az ország elhagyására, s bejelentették a forradalom győzelmét. A Szabad Tisztek vezetője Nasszer lett, legközelebbi társa a későbbi utóda, Anvar Szadat volt. A fiatal tisztek a hatalom csúcsára azt a náluk idősebb Nagib tábornokot állították, akinek a legnagyobb tekintélye volt a hadseregben.

Rövid idő alatt gyökeres átalakítás ment végbe az egyiptomi politikában és társadalomban: 1953-ban kikiáltották a köztársaságot, eltörölték az oszmán eredetű címeket, feloszlatták a parlamentet és a politikai pártokat, földreformot és egy sor gazdasági reformot hajtottak végre. Nasszer ekkor még a belügyminiszteri posztot töltötte be, de a Szabad Tisztek őt tekintették a forradalom és a rendszer vezetőjének. Csakhogy nemcsak az ő népszerűsége növekedett – a tőle eltérő nézeteket valló Nagib tábornok is növekvő támogatottságot élvezett. A kenyértörés egyre közelebbinek látszott. Egy Nasszer elleni sikertelen merénylet indokával a Muzulmán Testvériséget betiltották, vezetőit kivégezték vagy bebörtönözték, majd Nagibot november 14-én lemondatták és házi őrizetbe helyezték – ott is maradt harminc évig, egészen 1984-ben bekövetkezett haláláig.

Nasszer hívei vállán fogadja az alexandriai tömeg ünneplését 1954 októberét követően, nem sokkal a brit csapatok visszavonása után

A forradalom konszolidálásához négy év kellett. 1956 nyarára dolgozták ki az új alkotmányt, amely egyebek között előírta annak a 350 fős nemzetgyűlésnek a felállítását, amelynek tagjait egy Nasszer által elnökölt bizottság jelölte ki. Az alkotmányt és Nasszer köztársasági elnökké választását népszavazással hagyták jóvá. 99,9 százalékos szavazati aránnyal…

Nasszer már korábban felismerte, hogy a Nyugattal való összecsapás már csak a Szuezi-csatorna ellenőrzéséért folytatott harca miatt is elkerülhetetlen, a siker eléréséhez viszont elengedhetetlen a hadsereg korszerűsítése. Minthogy ehhez nem számíthatott az Egyesült Államokra, 1955-ben titokban a Szovjetunióhoz fordult. Az ügylet szerződő fele formálisan Csehszlovákia volt: rizsért és gyapotért Egyiptom 200 millió dollár értékben szovjet fegyvereket, köztük vadászgépeket és páncélosokat kapott. Ez volt az első fegyverszállítási megállapodás a tényleges szállító Szovjetunió és egy arab ország között.

Katonai potenciáljának megerősítését és aktív nemzetközi mozgását – például felvette a diplomáciai kapcsolatot Kínával – elegendőnek tartotta a nagy lépés megtételéhez: 1956. július 26-án Nasszer bejelentette a Szuezi-csatorna államosítását. A következmény jól ismert: az úgynevezett szuezi válság, brit–francia–izraeli támadás Egyiptom ellen. Minthogy az Egyesült Államok nem támogatta a nyugati kalandot, London és Párizs kénytelen volt elfogadni az ENSZ tűzszüneti felhívását, és visszavonni csapatait.

Nasszert tekintélye az arab világban és az el nem kötelezett országok szervezetében betöltött pozíciója a csúcsra juttatta. És a hallatlan népszerűség vezette rá a tévutakra is. Súlyos következményekkel járó rossz döntéseket hozott: ilyen volt 1958-ban Egyiptom uniója a vele nem határos Szíriával, négy évvel később beavatkozása a jemeni polgárháborúba, majd a legsúlyosabb – 1967. június 6-án a hatnapos háború kirobbantása, amelyben az arab országok megsemmisítő vereséget szenvedtek.

Nasszer három évvel élte túl a vereséget, 1970-ben szívrohamban meghalt. Az általa létrehozott rendszer azonban hosszú életű volt: utódain, Anvar Szadaton és Hoszni Mubarakon keresztül az „arab tavaszig", 2011-ig fennmaradt. ■

WIKIMEDIA

TALLÓZÓ

Hadititkok és haditervek az első világháború előtt

A *TÖRTÉNELMI SZEMLE* 2014/2. számában két írás is olvasható az első világháborút közvetlenül megelőző évek katonai-hatalmi politikájáról. *Verena Moritz* a katonai titkosszolgálatok működését veszi górcső alá, *Hajdu Tibor* pedig a cári birodalom Németország és a Monarchia ellen szőtt haditerveit elemzi.

A katonai titkosszolgálatok működésének a legutóbbi időkig – talán Alfred Redl ezredes ominózus ügyét kivéve – a szaktörténészek sem szenteltek különösebb figyelmet Németország és a Habsburg Birodalom területén, ellentétben az angolszász országokkal – állapítja meg az Osztrák Állami Levéltár munkatársa, *Verena Moritz*. Maguk a források is hagynak kívánnivalót maguk után: míg a moszkvai Hadtörténeti Levéltárban alaposan dokumentált az orosz hadsereg hírszerzése, a bécsi Kriegsarchivban az Evidenzbüro (azaz a katonai hírszerzés) iratanyaga igencsak hiányos, mert az akták nagy részét az első világháború végén megsemmisítették, ahogy ez az utolsó k. u. k. hírszerző főnök, Maximilian Ronge feljegyzéseiből is kiderül. Ezeket részben lehet csupán pótolni más hivatalok fennmaradt irataival.

A titkosszolgálati iratok feldolgozása azért sem egyszerű, mert még a nyilvánosan hozzáférhető források értékelésében sem értettek egyet a hadsereg hírszerző tisztjei, és eltérő volt a vezérkar és a külügyminisztérium elemzése is. Köztudott tény, hogy az osztrák–magyar diplomaták megkérdőjelezték az ügynökök, spiclik és egyéb „kétes csőcselék" alkalmazását – a belgrádi kirendeltségen például kijelentették, az így beszerzett információk 99 százaléka valótlan vagy érdektelen. Ronge természetesen bosszantónak találta az ehhez hasonló akadékoskodásokat, egyúttal viszont a szükséges reformok keresztülviteléhez és a költségvetés növelésének igényéhez jó muníciót is szolgáltattak.

A Monarchia hírszerzése gyanakvással vizsgálta az olasz ingatlanvásárlásokat az Alpokban, amelyek szerinte „kémlelő posztként" is szolgálhattak

A hírszerzés századfordulós professzionalizációjához a nemzeti mozgalmak és az állandó, Nagy-Britanniában például II. Vilmos császár ügynökeiről írt fantáziadús rémtörténetek által gerjesztett, már-már hisztérikus fenyegetettségérzés is hozzájárult, párhuzamosan a hatalmi tömbök kialakulásával, valamint a technikai újításokkal.

Az 1914 előtti titkos háború különleges fejezetét alkotta Olaszország és a Monarchia kapcsolata. Az olaszok 1902-ben hivatalosan is lemondtak a franciák elleni kémkedésről, ám az oroszokkal együttműködve igyekeztek minél többet megtudni a Habsburg hadsereg működéséről. Egy olasz titkosszolgálati tiszt jelentéséből kiderült az is, hogy Redl ezredes nem sokkal a leleplezése előtt még kapcsolatba lépett vele; másfelől az Evidenzbüro gyanakvással vizsgálta az olasz ingatlanvásárlásokat az Alpokban, amelyek szerinte „kémlelő posztként" is szolgálhattak.

1903 után Szerbia egyre nagyobb figyelmet követelt a hírszerzéstől, ám a szerb kémelhárítás sem maradt adós: az annexiós válság idején például számos osztrák ügynököt letartóztatott. Az első Balkán-háború kitörésekor Bécsben képtelenek voltak valós képet alkotni a szerbiai helyzetről. Ugyanígy az orosz hadsereg aktivitásáról sem voltak naprakész információi az Evidenzbürónak, így jobb híján a Monarchia egyes népei kerültek célkeresztbe, különösen a Galíciában élők.

Márpedig az orosz tervek hozzávetőleges ismerete szükséges lett volna a mindkét szövetségi tömb által elkerülhetetlennek ítélt fegyveres összecsapás megfontolt tervezéséhez. Az 1893-ban kötött, és két módosítással egészen a háborúig érvényben maradt orosz–francia titkos katonai szerződés értelmében a két fél kölcsönösen egymás segítségére siet Németország, illetve szövetségesei támadása esetén, méghozzá a franciák 1,3 milliós, az oroszok 700–800 ezer fős hadsereggel. A franciák – húzza alá az orosz haditervek ismertetéséről írott tanulmányában *Hajdu Tibor,* az MTA doktora – ráadásul jelentős kölcsönökkel is segítették az oroszokat, hogy a stratégiai vasútvonalak fejlesztésével ösztönözzék a mozgósítás felgyorsítását.

Bruszilov lovassági tábornok (a képen 1917-ben látható) szerint az orosz–japán háború „tiszta őrültség volt" és tönkretette az orosz hadsereget

WIKIMEDIA

A több évtizedes előkészületek, tervek, szövetségek és hadseregfejlesztések ellenére egészen 1914-ig kellett várni a tényleges konfliktusra – a késedelem oka orosz részről elsősorban az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban elszenvedett vereség volt, ezt maga Bruszilov tábornok, a világháború legeredményesebb orosz hadvezetője és Pietrich tábornok, 1902 és 1906 között a Monarchia hadügyminisztere is egyöntetűen megállapította. 1908-ban az orosz Katonai Védelmi Tanács még az „agresszív lépések" elkerülésére tett javaslatot, 1910-ben azonban már az orosz hadvezetés új tervet készített, és késznek érezte seregét a háborúra. Az orosz és a francia vezérkari főnökök 1911-től évente egyeztették terveiket a háború kezdetével kapcsolatban, Poincaré francia miniszterelnök és Joffre vezérkari főnök pedig mindent megtett az orosz háborús készülődés további ösztönzésére.

Az új orosz haditervet – a francia offenzív haditerv elkészítése után – 1912 májusában írta alá II. Miklós cár. A terv háború esetén azonnali támadást írt elő mind Németország, mind Ausztria–Magyarország felé. Az orosz hadvezetés azonban nem jutott dűlőre abban a kérdésben, mikor lenne ideális megindítani a háborút, és további reformokat is szükségesnek tartott. Ez az oka annak, hogy a Monarchia ultimátumának elfogadására biztatták Szerbiát még 1913-ban is. Év végére azonban a két katonai szövetség tervei már kellően összehangoltak voltak, az oroszok pedig 1914. novemberi hatállyal új mobilizációs tervet hagytak jóvá, melyben a rákövetkező év tavaszát tartották megfelelőnek a támadásra. Az ismert események miatt azonban a korábbi, 1912-es terv egyik variánsa lépett életbe akkor, amikor a Monarchia végül megtette a háború kezdőlépését, és a cári birodalom a francia szövetségi szerződésnek megfelelően azonnali részleges, majd teljes mozgósítást rendelt el. ■

Az Ebola-járvány terjedése

A mostani nyugat-afrikai Ebola-járványt terjedési sebessége miatt az ENSZ szakértői „az újkor egyik legveszélyesebb" közegészségügyi fenyegetésének tartják. De mit mond a történelmi tapasztalat a járványok megfékezésének esélyéről? **Chris Bowlby** kérdéseire válaszolva két történész fejti ki a véleményét

Nem csitul az Ebola-járványra adandó átfogó nemzetközi reakcióról folytatott médiavita – de milyen precedensek állnak rendelkezésünkre a határokon átívelő járványok elfojtására vonatkozóan? A járványok kitörésével kapcsolatos információk gyors megosztása nem új keletű. A távíróhálózatok 19. századi kiépülésével a tenger felől érkező járványveszély figyelésének és a kikötők közötti híráramlásnak a módszere az európai és amerikai kontinensen is egyre szabályozottabbá vált – hívja fel a figyelmet *Anne Hardy,* a Londoni Egyetemhez tartozó London School of Hygiene and Tropical Medicine közegészségüggyel és trópusi betegségekkel foglalkozó kutatóegyetemének tiszteletbeli professzora.

A 20. században azonban már komolyabb kezdeményezések történtek a közegészségügyi válságok nemzetközi koordinációjával kapcsolatban. Az 1918–1919-es, legalább ötvenmillió halálos áldozattal járó spanyolnátha volt az első nagyobb figyelmeztető jel – az influenza A vírusának kórokozójáról és a hatékony védekezésről korábban nem álltak rendelkezésre széles körű ismeretek.

A két világháború közötti időszakban jelentősen megnövekedett a légi forgalom, s a határokon átívelő járványok fenyegetése megkongatta a vészharangokat. Sokan eleve a fertőző betegségektől tartva nem szálltak repülőre. A Népszövetség különböző programokat hirdetett ugyan a nemi betegségek megfékezésére, ám a globális járványok megelőzésére egyetlen szervezet sem tett komoly erőfeszítést.

Az Egészségügyi Világszervezetet (WHO) nem sokkal a második világháború lezárását követően, 1948-ban hívták életre, ám tevékenysége jobbára kimerült az ajánlások és hasznos tanácsok megfogalmazásában. Hosszú ideig úgy is tűnt, a járványos betegségeket képesek leszünk lokalizálni és kordában tartani. Az orvostudomány jelentős előrelépéseket könyvelhetett el, új medicinák és kezelések jelentek meg, így a korábban halálosnak látszó kórokozókat – legalábbis látszólag – sikerült megszelídíteni. Az 1970-es évekig a közvélemény hamis nyugalomba ringatta magát azzal kapcsolatban, hogy a ragályos betegségek globális terjedését végérvényesen megfékezték.

A legalább ötvenmillió halálos áldozattal járó spanyolnátha volt az első figyelmezető jel

Az évszázadokon át viszonylag stabil kórokozói környezethez adaptálódott emberiség azonban egy dologgal nem számolt: új fertőzések megjelenésével. A HIV-vírus okozta AIDS-betegség azonosítása az 1980-as évek elején sokként ért mindenkit. Utólag ugyan könnyű bölcsnek lenni, de ma már látjuk, egy a helyi kormányokkal együttműködő, azonnal mozgósítható és a járvány helyszínén szükségintézkedéseket végrehajtani képes nemzetközi epidemiológiai sürgősségi egység jelentősen mérsékelhette volna a kibontakozó katasztrófát.

A járványok kitörésére vonatkozó, megbízható információs adatbázis kiépítése legalább anynyira szükséges azok megfékezéséhez, mint a helyi hatóságok és közegészségügyi szervezetek erőforrásainak folyamatos fejlesztése. A fejlett nyugati országokban mindez könnyebbnek tűnik – az információáramlás sebessége és a lakosság egészségügyi ismeretanyaga, öngondoskodási képessége aránylag megfelelőnek minősíthető. Az európai országok jelentős hányadában száz évnél régebb óta működnek közegészségügyi intézmények, ám az ezekben és a nyugati orvoslásban való vakhit elhalványítja a veszélyérzetet.

Kínában, ahol a helyi, endemikus megbetegedéseknek és a madarak, sertések és emberi populációk közötti járványos fertőzéseknek szintén ismert a története, a szigorú politikai-közigazgatási struktúra és a hatóságoknak engedelmeskedni köteles lakosság kritériumegyüttese szintén jó eséllyel állja útját a potenciális világjárványok kitörésének és elterjedésének.

A magam részéről azonban úgy vélem – szögezi le a professzor –, hogy ezek a feltételek messze nem állnak fenn az Ebola által leginkább fenyegetett afrikai országokban, így Guineában, Libériában, Sierra Leonéban, Nigériában, Szenegálban vagy a Kongói Demokratikus Köztársaságban. Mind a kormányzati és helyi igazgatási struktúra gyengesége, mind a jelentős, az egészségügyi kockázatokkal és prevencióval kapcsolatos ismeretekben hiányt szenvedő populáció fokozza a járványveszélyt. A hagyományok (az betegek otthoni ápolásának bevett, évezredes tradíciója), a nyugati orvoslással szembeni ellenérzések, valamint a hozzátartozók nem megfelelő elkülönítése a helyi kórházakban a betegek idő előtti hazaengedésével karöltve csak súlyosbítják a helyzetet.

A léptékek és az arányok sem mellékesek: az Ebola által érintett országok hatalmas kiterjedésűek, lakóik hozzászoktak a sűrű helyváltoztatással járó, nomád életmódhoz, s a határőrizet sem kellően megoldott. Az Ebola-vírus 1976-os azonosítása óta a legsúlyosabb, napjainkban is pusztító Ebola-járvány kordába szorítása tehát a megelőzés és kezelés hatékony módjának felfedezéséig a jelenlegi körülmények között csak időlegesen és jelentős áldozatok árán lehetséges.

REUTERS

Ez az 1991-es amerikai plakát a HIV-vírus okozta veszélyekre figyelmeztet

ENSZ-katonák haladnak el egy Ebola-veszélyt jelző tábla mellett az elefántcsontparti Abidjanban, 2014. augusztus 14-én. A légi-közlekedés és a könnyen átjárható határok gyorsították a járvány terjedését

Nyugati vagy tradicionális orvoslás?

A korábbi Ebola-járványok – 1976 óta több tucatnyit ismerünk – jóval kevesebb megbetegedéssel jártak, általában könnyen lokalizálhatóak és rövid életűek is voltak. A vírus, amely valószínűleg főemlősök útján terjed át az emberre, az emberi populációban nem képes tartósan fennmaradni, így a kiterjedtebb epidémiának, illetve a több kontinensre átcsapó pandémiának kisebb az esélye – fejti ki *Michael Jennings,* a Londoni Egyetem School of Oriental and African Studies kutatóegyetemének afrikanisztikai tanszékvezetője.

A jelenlegi nyugat-afrikai az első nagyobb léptékű, több országra kiterjedő Ebola-járvány. Egyértelműnek tűnik, hogy nem több helyi járvány összekapcsolódásának vagyunk tanúi: a fertőzésért felelős vírustörzs „saját lábán", illetve – sok tudós feltételezése szerint – a vírushordozó denevérek segítségével lépte át az országhatárokat, s európai és amerikai önkénteseket, egészségügyi személyzetet is megfertőzött (többen közülük azóta már elhunytak). Száz évvel ezelőtt a távoli afrikai faluból a nagyobb, egészségügyi intézménynyel rendelkező városba tartó beteg már jóval azelőtt belehalt az 50–90 százalékos halálozási aránnyal járó Ebolába, hogy megérkezett volna a kórházba, ma már azonban egy repülőút után a világ másik felére érkezhetünk anélkül, hogy az első tünetek jelentkeznének.

Természetesen nem szeretném lekicsinyelni a veszteségeket és személyes tragédiákat. De a járvány mértéke még mindig elhanyagolhatónak mondható, összevetve például a HIV-vírus által okozottal – erősíti meg Michael Jennings. – Az Ebolával kapcsolatos híradásokban azonban tetten érhetők az Afrikával kapcsolatos történelmi előítéletek és közhelyek is. Úgy kezelik a kórt, mint valami szörnyű trópusi betegséget – felidézve azt az idejétmúlt elképzelést, hogy ha az ember fogja magát, és bemegy a dzsungelbe, gyógyíthatatlan fertőzéssel fog visszatérni. A maga idejében a HIV-vírust és az AIDS-betegséget is „a trópusi veszélyek" kategóriájában tartották nyilván. Bár néhány nyugati kormány ma már valóban komolyan veszi a helyzetet, meggyőződésem szerint nagyon is osztják azt a véleményt, hogy „húzzuk le a rolót a határon, nehogy Afrika újra megfertőzzön valamivel".

Az Ebola esetében a tradicionális afrikai gyógyítás és a nyugati vagy modern orvoslás közötti ellentéteket is tetten érhetjük. A szubszaharai régióban becslések szerint a népesség 70 százaléka egészségügyi szükségleteit a tradicionális orvoslás eszközeivel igyekszik kielégíteni. Ez sokszor kulturális-spirituális dimenzióban jelentkezik: azért fordulnak az itt élők a tradicionális gyógymódhoz, mert ez érzik természetesnek és hiedelemvilágukhoz, vallásukhoz a legjobban illeszkedőnek. Ám az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy – különösen falusi környezetben – nincs is lehetőségük mást igénybe venni.

Ám azt is figyelembe kell vennünk, hogy az orvoslást a szubszaharai régióban sokkal holisztikusabban szemlélik, mint a nyugati világ polgárai. Sokan nagyon is tudatában vannak, hogy az Ebolát vírus okozza – ám közben felteszik maguknak a kérdést: miért éppen engem fertőzött meg a kórokozó, miért nem a barátomat, szomszédomat vagy a másik falut? Ezen a ponton számukra kézenfekvő magyarázathoz fordulnak (hasonlóan a középkori Európa betegségfelfogásához), amely nem feltétlenül mágikus, ám mindenképpen morális ideákon alapul: átok érte őket, illetve valamilyen módon kiérdemelték a büntetést. A kétfajta betegségértelmezés nagyon jól megfér egymással a tudatukban, így a szokványos biomedikális kezelés mellett a tradicionális orvoslást is igénybe veszik.

Ám még egy tényezőt érdemes számításba vennünk – húzza alá a Londoni Egyetem tanszékvezetője. – Az Ebola-járvány epicentruma azokon a területeken található, amelyek lakói korábban erős ellenállást tanúsítottak a gyerekbénulás és más betegségek elleni oltási kampányokkal szemben. Az európaiak gyakran azt hiszik, ez az idegenkedés az afrikai hiedelmekben gyökerezik. Ám ha pusztán a történelmi tapasztalatra fókuszálunk, egyáltalán nem irracionális azt feltételeznünk a helyiek szemszögéből, hogy a nyugati biomedikális kezelést nyújtó orvosok – tekintettel arra, hogy a gyógyszerezést gyakran hatalmi eszközként vetették be a múltban, például etikátlan gyógyszerkísérletek végzésével – valójában ártani akarnak.

Az Ebola-járvány elleni fellépés biztató eredményeket is hozott, a kormányok viszonylag gyorsan reagáltak, s egymással együttműködve felállították az epidémiát megfékezni igyekvő szervezeteket. Az a tény pedig, hogy a rosszul fizetett afrikai orvosok és ápolók nem szakították meg a kontaktust a fertőzöttekkel, ezzel hatalmas kockázatnak téve ki magukat (gyakran megfelelő védőfelszerelés hiányában, amibe többen bele is haltak), minden tiszteletet megérdemel, és az afrikai orvoslással kapcsolatos klisék közül többet is látványosan megcáfol. H

Chris Bowlby történész, a *BBC* rádió munkatársa

Fordította Győrffy Iván

TRUN
KATO
ÍTÓK LEG
N KATON
TAL

Visszanéző

Kicsi az ellenség, de erős

1953

Nem tudjuk, pontosan mikor készült és kiket ábrázol a Fortepan archívumában talált felvétel, de jó okkal feltételezhetjük, hogy a koreai háború során zajló, úgynevezett „baktériumháború" legendájának egyik epizódját láthatjuk rajta. Az észak-koreai propaganda az 1950 és 1953 között dúló konfliktus idején többször is tudósított arról, hogy gyanúsan alacsonyan repülő, bombákat nem szóró amerikai repülőgépekről rovarlárvák millióit szórják le észak-koreai területre. A lárvákból aztán mutáns – nagy termetű, korábban soha nem látott, a fagyos hideget is jól tűrő – szárnyas rovarok kelnek ki, melyek halálos betegségekkel fertőzik meg a lakosságot, illetve az ivóvízkészleteket. A magyar nagyközönség Méray Tibor híres-hírhedt, a *Szabad Nép*ben megjelent tudósításaiból hallhatott az ízeltlábúak segítségével végrehajtani tervezett tömegmészárlásról, amelyet persze a hős kommunista koreaiak a kiküldött magyar orvosok hathatós segítségével, emberfeletti erőfeszítéssel akadályoztak meg. Mondanunk sem kell, hogy a történetből semmi sem igaz, de a keleti blokk sajtója sokáig tele volt a „baktériumháború" híreivel.

Mindenesetre a kép tanúsága szerint a magyar dolgozó nép egységesen és bátran vette fel a harcot minden ízeltlábú imperialista ellen.

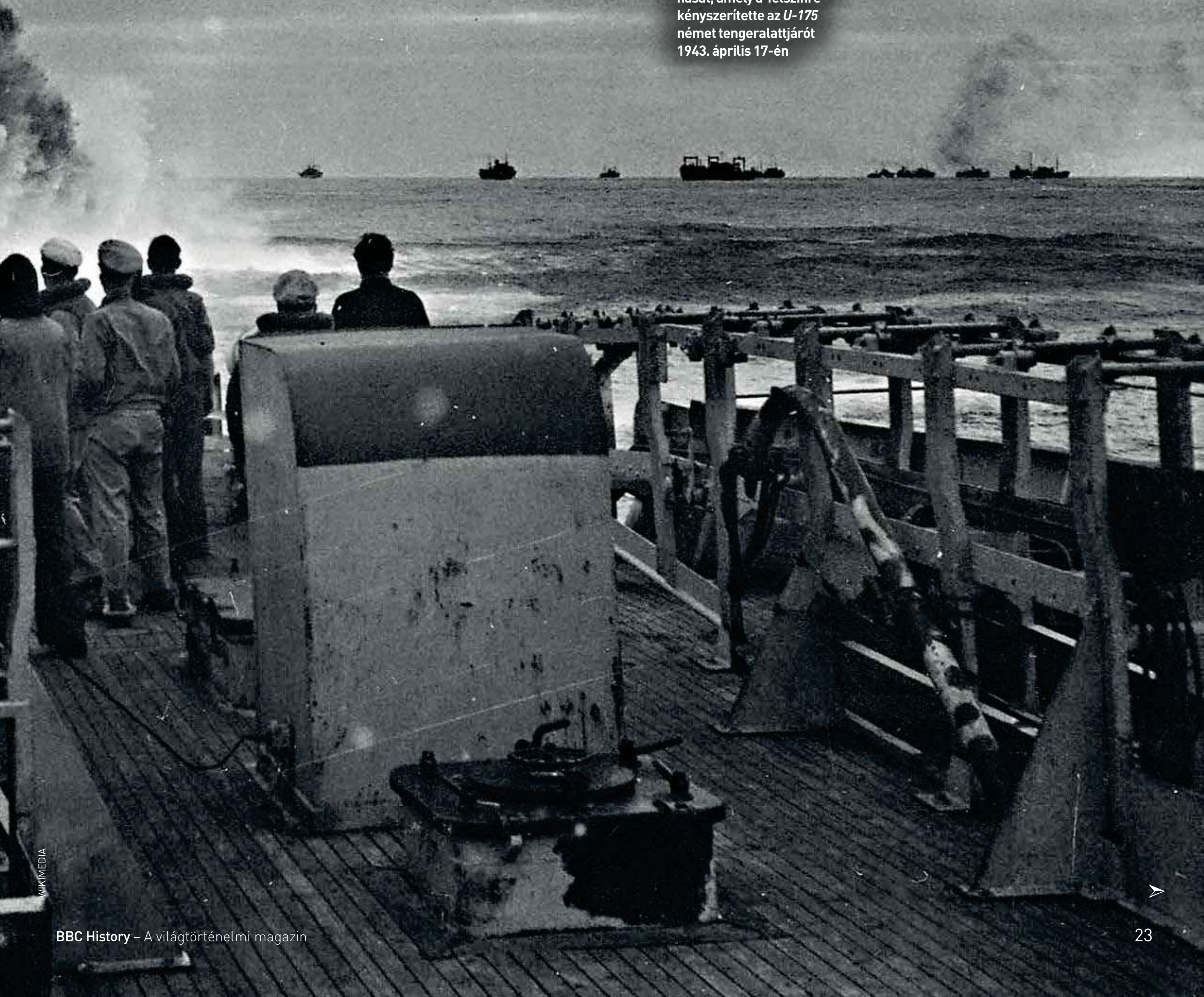
FORTEPAN

TÉVHITEK A MÁSODIK VILÁG

Nemcsak nehéz, hanem felettébb kockázatos is néhány mondatban rövid választ adni olyan hatalmas történeti kérdésekre, amelyekről a megszólaltatott történészek többsége kötetekben fejtette ki véleményét. **Rob Attar**, **Charlotte Hodgman** és **Matt Elton** megkeresésére a második világháború történetének avatott ismerői – legtöbbjüket nemcsak az olvasóközönség, hanem a nemzetközi tudományos közélet is a kiemelkedők között tartja számon – mégis vállalkoztak arra, hogy tézisszerű tömörséggel foglalják össze azokat a következtetéseiket, amelyekre műveikben a tények komplex összevetése nyomán jutottak.

Hogy miért vállalták? Mert a globális konfliktussal kapcsolatban még ma is számos, a tényeknek ellentmondó beidegződés, mítosz és valótlan információ él az emberek fejében

HÁBORÚRÓL

Az amerikai partiőrség *Spencer* nevű hajójának legénysége figyeli egy mélységi bomba felrobbanását, amely a felszínre kényszerítette az *U-175* német tengeralattjárót 1943. április 17-én

WIKIMEDIA

1

Volt egy döntő oka a szövetségesek győzelmének

Tévedés, állítja Max Hastings

Egy Enigma rejtjelezőgép. Nem tudhatjuk, kódjának feltörése hány embert mentett meg és mennyivel rövidítette meg a háborút

CHURCHILL KEVÉSSÉ ismert, viszont az egyik legfontosabb gondolatát abban a leiratban fogalmazta meg, amelyet Charles Portalnak, a légierő vezérkari főnökének küldött 1941-ben, amikor az 4 ezer nehézbombázót kért, hogy a Királyi Légierő (RAF) egyedül megnyerhesse a háborút. „Elhibázottnak tartanám minden bizalmamat a háború megnyerésének egyetlen módjába fektetni… Minden folyamatos változásban van" – válaszolta a miniszterelnök. Először akkor került a kezembe ez a dokumentum, amikor 1978-ban az RAF bombázóegységeinek parancsnokságáról szóló, a *Bombázók* című [magyarul is megjelent] könyvemen dolgoztam, és egyből azt gondoltam, hogy ez egy igen-igen fontos megjegyzés a háborúk természetével kapcsolatban.

Az egyik leggyakoribb hiba, amelyet egyes olvasók és a legtöbb hollywoodi rendező elkövet a második világháborúval kapcsolatban, az az, hogy megpróbálnak egyetlen okot megnevezni, amiért úgy történtek a dolgok, ahogy azok bekövetkeztek. Minden részlet számít, és ha meg akarjuk érteni a háború történetét, a teljes képet kell néznünk – a Bletchley Park kódtörőitől kezdve a Vörös Hadsereg vérálldozatán át az amerikai ipar lenyűgöző teljesítményéig.

A történész Harry Hinsley szerintem erősen túlzott, amikor kijelentette, hogy a Bletchley Park eredményei akár négy évvel is lerövidíthették a háborút. Ilyet egyszerűen nem lehet mondani – érvelhetünk amellett, hogy mennyire lényeges volt a közreműködésük, de nem szabad leegyszerűsíteni a dolgokat. [Az 1998-ban elhunyt Hinsley egyébként történészi pályája előtt maga is a Bletchley Park kódfejtői között dolgozott, 1979 és 1990 között pedig öt kötetben írta meg a brit hírszerzés második világháborús történetét.]

Ehhez hasonló kérdés az is, hogy mi lett volna, ha a japánok nem támadják meg Pearl Harbort. Az biztos, hogy nehéz megmondani, miként alakultak volna az események, de ebben az esetben sem szabad túlzásokba esni. Nem lehet olyan kijelentést tenni, hogy Pearl Harbor és az amerikaiak belépése nélkül Nagy-Britannia elvesztette volna a háborút.

Mindannyian szeretjük a gyors és egyszerű megoldásokat. Szeretnénk például azt hinni, hogy ha a Mincemeat, azaz Vagdalthús-akció során nem sikerül a brit titkosszolgálatnak egy megfelelő dezinformációkkal ellátott holttestet Spanyolországban partra juttatnia, akkor kudarcba fulladhatott volna a szövetségesek szicíliai partraszál-

AFP–GETTY IMAGES/HULTON ARCHIVE–GETTY IMAGES

2

A németek erősen gépesített hadsereggel támadtak

Tévedés, szögezi le James Holland

Német katonák küzdenek az elemekkel és egy lovas szekérrel az 1943-as ukrajnai visszavonulás idején

A NÉMET HADSEREGRŐL általánosan elterjedt kép, hogy egyik fő erőssége jelentős gépesítettsége volt – de ez egyszerűen nem igaz. A fejlett országok hadserege között éppen a németeké volt az egyik legkevésbé gépesített: 1939-ben 48 ember jutott egy motoros járműre Németországban, míg az Egyesült Államokban például csupán 4.

Való igaz, hogy léteztek autópályáik, de egy gépesített hadsereg kiépítéséhez fejlett járműipar is szükséges: gyárak, képzett munkaerő és sok olyan ember, aki képes a gépeket irányítani. Mindezek nélkül az a gépesítettségi szint, amit a németek előirányoztak (és amire szükségük is lett volna), alig volt több, mint vágyálom. Csak egy példa: 1941-ben a németek által újonnan hadrendbe állított utolsó csapatszállító jármű egy gumikerekekkel szerelt lóvontatású szekér volt. Talán ennyi is elég bizonyítéknak.

A németek pedánsan összegyűjtögették rengeteg ellenséges járművet az elfoglalt országokban, így 1941-ben a Szovjetunió elleni hadjáratban mindent felhasználtak, ami a kezük ügyébe került a Citroën autóktól a brit Morris kisteherautókig. Ez egészen addig jól is működött, amíg azok működtek – a katonák viszont rádöbbentek, hogy sem cserealkatrészekkel, sem a javításhoz szükséges tudással nem rendelkeznek. A háború alatt a németek által elvesztett járművek több mint fele műszaki hibák miatt dőlt ki a csatasorból.

Akkor tehát honnan származik ez a tévhit? Először is ott van az 1940-es, gyors eredményeket hozó Blitzkrieg, vagyis villámháború, amely a szárazföldi és a légierő hatékony együttműködésén alapult. De a 135 bevetett hadosztályból csupán 16 volt gépesített, a többi a katonák és a lovak lábát használta. Azt se felejtsük el, hogy a villámháború sikerében a német hadvezetés minden érdeme mellett nagy része volt annak a rengeteg hibának, amit a francia hadvezetés elkövetett.

A másik ok a náci propagandagépezet sikerében rejlik. A németek felismerték a rádió és a filmhíradók befolyásoló erejét, és gondosan figyeltek arra, hogy a felvételeken tankhadoszlopok és Stuka-századok látszódjanak. Egy idő után már maga Hitler is meg volt győződve önmaga és hadserege verhetetlenségéről.

De nemcsak a német haderő felszerelésének mennyiségével, hanem minőségével is gondok voltak. Számos eszközük végtelenül túlbonyolított volt. A híres

lása. Ezzel szemben az a helyzet, hogy bár ez az akció sikeres és fontos volt, összességében legfeljebb néhány százalékban járult hozzá a hadművelet sikeréhez. De természetesen Hollywood és a szenzációs történetek rajongói jobban szeretnék, ha ez az egyetlen húzás, ez a romantikus kémtörténet lenne az, amely alapvetően meghatározta az események kimenetelét.

Összességében fontos belátni, hogy minden nagy történelmi eseménynek számos oka és következménye van, ezért aztán gyermekded hozzáállás egyetlen okot megnevezni, amiért úgy alakultak a dolgok, ahogy.

Sir Max Hastings hadtörténész, a londoni King's College kutatója, tucatnyi könyve jelent meg a második világháború történetéről. Magyarul is több műve olvasható

HULTON-DEUTSCH COLLECTION–CORBIS

német mérnöki tudás a valóban sikerült produktumok mellett több olyan torzszülöttet is alkotott, mint amilyenek a félelmetes, de rengeteget fogyasztó és állandó műszaki problémákkal küzdő Tigris tankok voltak.

James Holland történész, a *BBC* szakértője, számos, második világháborút feldolgozó könyv szerzője

Amerikai katonák érnek partot Normandiában. Eisenhowernek is komoly kétségei voltak az akció sikerével kapcsolatban

3

A D-nap eleve sikerre volt ítélve

Tévedés, fejti ki Antony Beevor

AZ UTÓLAGOS BÖLCSESSÉG a történettudomány egyik nagy átka, ahogy e példa is kiválóan mutatja. Sokan feltételezik, hogy a szövetségesek 1944 júniusára elért döntő légi és utánpótlási fölénye miatt a D-nap igazából így vagy úgy, de mindenképp győzelmet hozott volna. Nem is tévedhetnének nagyobbat. Meg kell próbálni az akkori emberek szemével nézni a dolgokat, és megérteni, hogy miért is voltak kétségeik. Eisenhower például egy előre megírt nyilatkozatot hordott a tárcájában, amelyben minden felelősséget magára vállalt a partraszállás kudarcáért, és csak akkor vált meg tőle, amikor már túl voltak az első, kritikus napokon.

Az Overlord-hadműveletet gondos tervezés és nagyszabású előkészületek előzték meg, de ettől még a történelem egyik legambiciózusabb vállalkozása volt. Elképesztő mennyiségű katonát és felszerelést kellett átjuttatni egy tengerszoros túlsó oldalára, miközben például nem tudhatták a szövetségesek, hogy hány német tengeralattjáró tudott besurranni a La Manche csatorna vizeire.

A németek nem számítottak arra, hogy az időjárás június elején lehetővé teszi a hadműveletet. Így aztán haditengerészetük egyáltalán nem járőrözött a csatorna területén. Ezért történhetett az is, hogy Rommel hazautazott a feleségéhez, számos német tábornok pedig egy megbeszélésen volt Rennes-ben. De a szövetségesek sem lehettek teljesen biztosak az időjárás-előrejelzésükben, és Eisenhower bátor döntést hozott, amikor kiadta a támadási parancsot. Ha vár pár hetet, akkor a partraszállók a környéken évtizedek óta nem látott erősségű vihar kellős közepén értek volna a francia partokhoz – el lehet képzelni, ez milyen súlyos veszteségeket okozott volna.

Ugyan a szövetségesek valóban döntő fölényben voltak a levegőben, ez nem jelentette azt, hogy a németek ne tudtak volna komoly ellenállást kifejteni. A helyzet az, hogy a légierő igen kis szerepet játszott a D-napon, ugyanis a parti ütegek és állások bombázása szinte teljesen eredménytelen volt. Ezért is történhetett, hogy – különösen az Omaha-parton – a német védelem sértetlenül várta a támadókat.

Nagy jelentősége volt a titkosszolgálati Fortitude-hadművelet sikerének. A gondosan kivitelezett megtévesztő akció hatására maradt Calais környékén a német 15. páncéloshadsereg a legkritikusabb napokban. Ha ezek a tankok azonnal Normandia felé indulnak, az komoly veszélynek tette volna ki a szövetséges erőket.

Mindez azt is jelenti, hogy teljes tévedésben vannak azok, akik szerint a hadműveletet már 1943-ban is végre lehetett volna hajtani. A tengeralattjárók fenyegetését is csak 1943 végére sikerült nagyjából elhárítani, ráadásul akkor még a Luftwaffe is komolyabb harci erőt képviselt. Ezt is figyelembe véve kimondható, hogy egy 1943-as partraszállásnak semmilyen esélye nem lett volna.

Antony Beevor a Londoni Egyetem tanára, *A második világháború* című összefoglaló munkája mellett számos könyve olvasható magyar nyelven is a témában

4

A tengelyhatalmaknak is volt esélyük a háború megnyerésére

Tévedés, mondja Joe Maiolo

NEM TUDOK ELKÉPZELNI olyan szcenáriót, amelyben a tengelyhatalmak győzelmével zárult volna a második világháború. Valahol már a „tengelyhatalmak" kifejezés használata is megtévesztő, mivel Németország és az elhanyagolható erejű kis kelet-közép-európai államok mellett csupán a kudarcot kudarcra halmozó, majd összeomló Olaszországot, illetve a saját külön háborúját vívó, és a stratégiai koordinációra nem hajlandó Japánt takarja. Tehát Németország lényegében egyedül állt, és még Európa nagy részének meghódítása után sem volt elég ipari kapacitása ahhoz, hogy egy elhúzódó háborút vívjon az előbb vagy utóbb mindenképp egymásra találó szövetségesek ellen.

Akik a német győzelem esélye mellett érvelnek, azok általában a villámháborús taktika sikereit, a hatékonyabb tankokat és repülőgépeket, valamint a jobb hadvezetést hozzák fel. Még ha ezek mind igazak is lennének – a felsorolás minden pontjáról lehet vitatkozni –, akkor is csak rövid távú, hadműveleti, nem pedig stratégiai előnyökről beszélhetünk. Igaz, hogy a németek némi szerencsével és a franciák súlyos hibáit jól kihasználva gyorsan kiütötték Franciaországot a háborúból, de a háború egészének kimenetelét illetően ez nem volt döntő.

Létezik egy mítosz, mely szerint a Wehrmacht egy hajszálnyira volt a Vörös Hadsereg legyőzésétől 1941 végén, de bárhogy is facsarjuk a tényeket, nem lehet a keleti front harcait egyenlő erők szoros küzdelmeként értelmezni. Tankok, tüzérségi fegyverek és lőszer előállítása tekintetében a szovjetek a kezdeti óriási veszteségek ellenére végig fölényben voltak a németekkel szemben – nem is beszélve a rendelkezésükre álló rengeteg katonáról. Hitler sok tábornoka tisztában volt azzal, hogy ha nem tudják gyorsan legyőzni a Szovjetuniót, akkor sehogyan sem fogják legyűrni.

A háború nem csak a csatákról szól. Mindkét világháborút a szemben álló felek ipari teljesítőképessége és népessége döntötte el – ezért nyertek 1918-ban az antanthatalmak, 1945-ben a szövetségesek. A második világháború kutatásának ezért nem arra kellene összpontosítania, hogy miért nyertek a szövetségesek, hanem arra, hogy miért akkor és úgy tették ezt, ahogy.

„Együtt erősek vagyunk – együtt győzni fogunk." A szövetségesek összefogását hirdető propagandaplakát

Joe Maiolo a londoni King's College professzora

Londoniak közös énekléssel próbálnak meg elfeledkezni a fenyegető veszélyről egy 1942-es légitámadás idején, a Liverpool Street metróállomáson

5

Nagy-Britannia „egységbe forrt"

Tévedés, állítja Juliet Gardiner

A BRIT HÁTORSZÁG történetéről olvasva sokszor szembesülhetünk azzal a nézettel, hogy a közös megpróbáltatások és a Hitlerrel szembeni összefogás kényszerűsége mintegy eltörölte az osztályellentéteket, és a háború voltaképpen felszámolta a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Ugyan nem állítom, hogy Nagy-Britannia súlyosan megosztott lett volna a második világháború idején, de a feszültségek megmaradtak, és az osztályok közötti határvonalak a háború alatt sem tűntek el úgy, ahogy azt a korabeli propaganda nyomán feltételezhetnénk. A vagyon eloszlása továbbra is egyenlőtlen volt; érezhetőek voltak a háború előtti magas munkanélküliség hatásai; egyes kulcsfontosságú iparágakban is nagy volt az elégedetlenség a munkások körében.

Az egyik legközismertebb történet a londoniakról szól, akik – gazdagok és szegények vegyesen – egymáshoz bújva, a társadalmi korlátokról elfeledkezve vészelték át a bombázások heteit. Ez nem igaz. Összesen csak nagyjából 70 ezer ember keresett menedéket a londoni metróban, és többségük a munkásosztályhoz tartozott, mivel a szegényebb negyedekben kevesebb óvóhely állt rendelkezésre.

A kikötők és a gyárak voltak a német bombázók elsődleges célpontjai, ezek körül általában a munkások lakta városrészek húzódtak, így ezek szenvedték el a legtöbb „járulékos veszteséget". A hagyományosan az alsóbb néposztályok lakta, túlzsúfolt londoni East End negyed például szinte állandó támadásoknak volt kitéve. Természetesen az előkelőbb városrészekre is hullottak bombák, de akinek több pénze és jobb kapcsolatai voltak, sokkal könnyebben tudta magát vagy

CORBIS/POPPERFOTO–GETTY IMAGES

családját biztonságba helyezni vidéken, vagy akár a tengerentúlon. A „nagy egyenlősítő”-nek kikiáltott jegyrendszer valóban mindenkinek biztosította a túlélést, de a tehetősebbek azért ki tudták játszani ezt is. Akiknek volt elég pénzük, azok drága, a jegyrendszerben nem szabályozott termékeket vehettek, vagy eljárhattak borsos árakon dolgozó éttermekbe. Ezzel szemben a legszegényebbek közül sokan nem is tudták kifizetni a nekik járó maximális mennyiséget a jegyre kapható élelmiszerekből.

A bűnözési ráta is emelkedett a háború idején, és ugyan az önkéntes légoltalmi felügyelők és tűzoltók nagy bátorságról tettek tanúbizonyságot, meg kell jegyezni, hogy nem mindenki rohant segíteni a légitámadások idején – a találatot kapott házakat sokszor kifosztották. Elterjedtek voltak a jegyrendszert kijátszó csalások és szélhámosságok is.

Azt azért nem mondhatjuk, hogy forradalmi hangulat uralkodott volna a brit munkásosztály soraiban. Inkább „morgolódó hangulatnak” nevezném: elterjedt az az érzés, hogy nem mindenki húzza az igát ugyanolyan erővel. Különösen gyakoriak voltak a munkabeszüntetések a szénbányászatban és a gépiparban, és sokakban megmaradt az a benyomás, hogy túl nagyok a különbségek a brit társadalomban.

A kormányzat viszont felismerte, hogy a hátországban is ugyanúgy el lehet veszíteni a háborút, mint a frontvonalakon, és a győzelemhez elengedhetetlen a megfelelő közhangulat fenntartása. Létfontosságú volt tehát azt sulykolni az emberekbe, hogy mindenki egyenlően osztozik a terhekben, az áldozatokban és a szenvedésben, s a britek egységbe forrva győzik le Németországot.

Juliet Gardiner a Londoni Egyetem tanára, több monográfiát írt Nagy-Britannia háborús szerepvállalásáról

MANDADORI VIA GETTY IMAGES

6 Szovjetunió helyett beszélhetünk Oroszországról

Tévedés, vélekedik Roger Moorhouse

KEVÉS GYAKORIBB és félrevezetőbb hiba fordul elő a második világháborúval foglalkozó szakirodalomban, mint az, amikor oroszokat és Oroszországot emlegetnek szovjetek és Szovjetunió helyett. A kettő egyáltalán nem ugyanaz, bár az 1922-ben eredetileg négy köztársaságból megalakult (majd 1991-ben 15 utódállamra bomló) Szovjetunió legnagyobb tagállama Oroszország volt. A különbségtétel nem csupán a történelmi pontosság miatt fontos. Félrevezető Oroszországról beszélni, ráadásul bizonyos értelemben kitörli a történelemből azt a két szovjet tagköztársaságot, amelyek területén a legtovább pusztított a háború: Ukrajnát és Fehéroroszországot. Utóbbi lakosságának negyede veszett oda a háború éveiben, sok történész ennek ellenére úgy beszél az eseményekről, mintha Ukrajna és Fehéroroszország nem is létezett volna. A hiba egyébként régi keletű. Maga Churchill is elkövette például 1939. október 1-jei rádióbeszédében: „Nem tudom megjósolni, mit tesz majd Oroszország. Ez egy rejtélybe burkolózó titokba csomagolt találós kérdés.” Churchill viszont még az Orosz Birodalom fennállása idején nőtt fel, ezért hozzászokhatott, hogy így nevezze a szóban forgó államot. A mai történészeknek azonban nincs semmilyen mentségük.

> Nem feledkezhetünk meg a két tagköztársaságról, amelyek területén a legtovább pusztított a háború

Roger Moorhouse fő kutatási területe a Harmadik Birodalom története, számos könyve mellett folyóiratok rendszeres szerzője

➤

Német katonák kelnek át a Dnyeperen 1941 júliusában, miután felgyújtották a fehéroroszországi Mogiljev települést. Minden negyedik fehérorosz életét vesztette a második világháború folyamán

7 A brit hadigazdaság kiemelkedően hatékonyan működött

Tévedés, derül ki Norman Stone szavaiból

NAGY-BRITANNIA második világháborús történetének egyik érdekes aspektusa az a feltételezés, hogy a hadigazdaság olyannyira hatékony volt, hogy a világméretű konfliktus után is követendő példaként szolgált. Egyfajta „bajtársias" hangulat lengte körbe a szakszervezetek és a kormány együttműködését, miközben bizonyos szempontból az ország kevésbé működött hatékonyan, mint az első világháború idején.

Az igazság az, hogy sokkal, de sokkal több probléma volt az iparban a háború alatt, mint amennyi megmaradt az angolok emlékezetében. Például több sztrájk volt 1942-ben, mint 1917-ben. A gondok egy része a bányákhoz köthető, ami szerintem egyfajta reakció volt arra, hogy sok fiatalt toboroztak, hogy ezen a területen dolgozzon. A háború előtti tapasztalataik nyomán ekkorra a brit bányászok többségét már joggal lehetne a „forrófejű" jelzővel illetni.

Az ország bizonyos szempontból kevésbé működött hatékonyan, mint az első világháború idején

A háborús kabinet munkaügyi minisztere, Ernest Bevin eredetileg szakszervezeti vezető volt (ráadásul a jobbak közül való), így látta a gondokat, és tudta, hogyan szerelje le a túl hangosan elégedetlenkedőket. Ennek eredményeképpen a szakszervezetek egy sor új kötelezettséget kaptak abban a reményben, hogy ez majd arra sarkallja őket, hogy nagyobb részt vállaljanak a háborús erőfeszítésben.

Ez sok szempontból meg is történt, ahogy például a repülőgépiparba áramló új munkások számán is látszik (közöttük egyébként rengeteg nő volt).

Munkásnők Mosquito vadászgépeket szerelnek össze 1943-ban

POPPERFOTO–GETTY IMAGES

8 Churchill hajlíthatatlan volt a demokratikus nemzetek védelmében

Tévedés, szögezi le Laurence Rees

A HÁBORÚS MINISZTERELNÖKRŐL köztudott, hogy a háború kitörése előtt ellenezte a Chamberlain-féle „megbékítés" politikáját, kijelentve, hogy „ez olyan, mint etetni egy krokodilt, arra számítva, hogy minket kebelez be utoljára". Ugyan Churchill talán valóban a Hitler elleni erőteljes fellépés fő szorgalmazója volt, de szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy reálpolitikai alapon tudatosan követte a megbékítés politikáját egy másik diktátor, Sztálin esetében.

Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum a Hitler és Sztálin közötti elméletben tízéves béke mellett arról is határozott – amint az a titkos záradékból később kitűnt –, hogy utóbbi magához csatolhatja Lengyelország keleti felét. A Vörös Hadsereg két héttel a Wehrmacht után meg is támadta az országot, így a két diktatúra formális aláírás nélküli szövetségre lépett egymással. [l. erről részletesebben következő cikkünket].

A Szovjetunió megtámadása után Sztálin immár Nagy-Britannia szövetségese lett, s ekkor Churchillnek változtatnia kellett álláspontján.

Churchill ezzel az európai történelem egyik legnagyobb lakosságcseréjét fogadta el

A brit külügyminiszterrel 1941 decemberében Moszkvában folytatott tárgyalásain Sztálin egyértelművé tette, hogy a háború után sem hajlandó lemondani a Lengyelországgal szembeni területi követeléseiről. Churchill felháborodott ezt hallva, egy bizalmas leiratban pedig úgy fogalmazott, ezt a területet Sztálin csak „a Hitlerrel szégyenletesen összejátszva végrehajtott agresszióval" szerezte meg, a brit kormánynak pedig tiszteletben kell tartania „a szabadság és a demokrácia elveit". De két év sem telt el, amikor az 1943-as teheráni konferencián – a „három nagy" első csúcstalálkozóján, amelyre a szovjeteknek a háborúban fordulatot hozó kurszki győzelme után került sor – Churchillnek is el kellett fogadni Sztálin feltételét, hogy a szovjetek megtartsák lengyel hódításaikat, és javasolta, hogy a lengyel határokat egyszerűen tolják el Németország felé. Lengyelország „kettőt balra lép, ahogy a katonák sorakozónál" – mondta.

Churchill ezzel az európai történelem egyik legnagyobb lakosságcseréjét fogadta el – anélkül, hogy a lengyelek egyáltalán képviselve lettek volna a tárgyalóasztalnál. A brit miniszterelnök nyilvánvalóan elkerülhetetlen politikai szükségszerűségként ítélte meg Sztálin igényeinek kielégítését. A szovjetek hihetetlen véráldozatot vállaltak a németek legyőzéséért, és a Vörös Hadsereg így is, úgy is elfoglalni készült Lengyelországot. Ez mind igaz, de ettől még mítosz marad, hogy Churchill „soha nem engedett a diktátoroknak".

Ha pedig ránézünk Európa mai térképére, láthatjuk, hogy Lengyelország határai ma is nagyjából azok, amelyekről Churchill megegyezett Sztálinnal – hogy utóbbi megtarthassa a területet, amelyet „a Hitlerrel szégyenletesen összejátszva végrehajtott agresszióval" szerzett.

Laurence Rees sokáig a *BBC* történelmi műsorainak főszerkesztőjeként dolgozott, több könyve magyarul is olvasható, például a második világháború diplomáciai játszmáit bemutató *Zárt ajtók mögött – Sztálin és a Nyugat politikai játszmái* (Alexandra, 2011)

Általában véve a munkások fizetései emelkedtek, életkörülményeik pedig javultak, de az adórendszer tett arról, hogy az ország nagy része ugyanezen az alacsony életszínvonalon éljen.

A háborút követően valamiféle általános diadalérzet uralkodott: mintha Nagy-Britannia szinte sportból győzte volna le Németországot, és ebben a politikusok kulcsszerepet vállaltak a jegyrendszer bevezetésével. Ebből nőtt ki aztán az a gondolat, hogy egy hasonlóan szigorúan irányított gazdaságpolitika békeidőben is a jövő útja lehetne.

Norman Stone a Bilkent Egyetem professzora, korábban a Cambridge-i és az Oxfordi Egyetemeken is tanított, illetve Margaret Thatcher tanácsadójaként dolgozott

HULTON-DEUTSCH COLLECTION-CORBIS/GETTY IMAGES

9

Nagy-Britannia magára maradt 1940-ben

Tévedés, hangsúlyozza Andrew Roberts

FÉLREVEZETŐ AZ A KÉP, hogy a britek Franciaország veresége után egyedül szálltak szembe a náci fenyegetéssel, nem szabad ugyanis elfelejteni az akkor a Brit Birodalomhoz tartozó népek erőfeszítéseit és veszteségeit sem. Ugyan Nagy-Britannia és a Brit Birodalom a korban nagyjából ugyanazt az entitást jelölte, ma már előbbi alatt kevesen értik az utóbbit is.

Ahogy azt David Dilks kiváló, *Churchill and Company: Allies and Rivals in War and Peace* (*Churchill és társai: Szövetségesek és riválisok békében és háborúban*, IB Taurus 2012) című könyvében kifejti, a brit domíniumok lakossága a háború idején kicsit több mint 30 millió főre rúgott – a teljesség igénye nélkül: 7 millió volt Ausztrália, 11,5 millió Kanada, 1,5 millió volt Új-Zéland lakossága. Ezek az országok erejükön felül teljesítettek a háborúban, Kanada hadserege például mindösszesze 10 ezer fős volt 1939-ben, 1945-re viszont több mint egymillióan teljesítettek szolgálatot. India hozzájárulása pedig nagyjából megegyezett a teljes brit nemzetközösségével.

> Tarthatatlan az a kép, hogy a britek egyedül szálltak szembe Hitler minden erejével

Ha azt is figyelembe vesszük, hogy VI. György király indiai hadserege a történelem legnagyobb önkéntes hadereje volt, már tarthatatlan az a kép, hogy a britek egyedül szálltak szembe Hitler minden erejével 1940-ben. **H**

Szikh katona harcban az olasz fronton, 1944-ben. A *Picture Post* címlapképe

A „három nagy" Jaltában, 1945-ben. Churchill meghátrálásra kényszerült Sztálinnal szemben, pedig a háború elején vele kapcsolatban is harciasan nyilatkozott

Andrew Roberts a Yale, a Princeton és a Stanford Egyetem tanára, magyarul is több könyve olvasható, például a két kötetben megjelent *A hadviselés művészete I–II.*

Fordította Litván Dániel

KÉT DIKTÁTOR KÖZÖTT

A Lengyelország ellen 1939. szeptember 1-jén indult német offenzíva után nem sokkal a Szovjetunió is megtámadta keleti szomszédját. **Roger Moorhouse** bemutatja, hogy 1941-es egymás ellen fordulásukig a két rezsim mennyire hasonló, kegyetlen elnyomásra épülő rendszert épített ki a megszállt országban

A KATONÁK ÉJSZAKA jöttek. Hangos dörömbölésre ébredtek az emberek, majd zavartan próbálták követni az idegen nyelven feléjük kiabált parancsokat. Miután közölték velük, hogy a közrendre nézve veszélyesnek nyilvánították és kijelölték őket deportálásra, azt is megtudták, hogy fél órájuk van összepakolni, és még aznap éjszaka indulniuk kell.

„Senki sem mert megmoccanni, mert ott helyben lelőtték volna – emlékszik vissza egy érintett. – Apámat egy lánccal megkötözték, a többiek pedig fegyverek után kutattak… és mindent elloptak, ami értékes volt. Azt kiabálták, hogy fél óra múlva készen kell állnunk az indulásra."

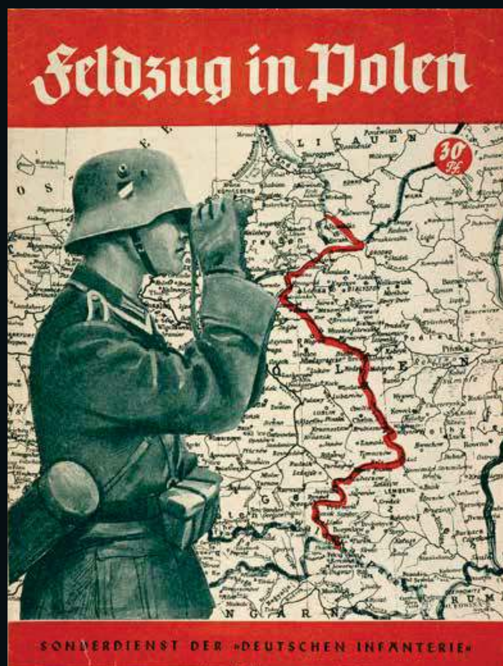
Néhány órával később nagy részük már a vasútállomásokon volt, anyák és gyerekek szétválasztva a férjektől és apáktól, hogy aztán marhavagonokba tereljék őket, amelyek egyirányú útra indultak az ismeretlenbe. Sokan nem élték túl az eseményeket, szülőföldjüket kevesen láthatták viszont.

Sokat hallhattunk a megszállt Lengyelország területén elkövetett náci rémtettekről, a holokauszt borzalmairól és a nem zsidó származású lakosok ellen elkövetett bűnökről (a kicsinyes zaklatástól a deportáláson át a kivégzésig) egyaránt. A német uralom alatt sínylődő lengyelek története – teljes joggal – kitörölhetetlen része a második világháború bevett narratívájának, amellyel naponta találkozhatunk történelemkönyvekben, regényekben, a televízióban vagy a filmvásznon.

De a fentebb idézett visszaemlékezés nem a nácik, hanem a velük a háború első szakaszában együttműködő sztálini Szovjetunió egyik áldozatától származik. A későbbi események fényében talán jelentéktelen epizódnak tűnik, hogy a szeptember 1-jei német támadás után bő két héttel, szeptember 17-én a szovjet csapatok is átlépték a lengyel határt. Hitler nagyjából egymillió katonát, Sztálin körülbelül fele ennyit küldött Lengyelországba – formális hadüzenet nélkül. Ugyan a két hadsereg nagyrészt kerülte, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljön egymással, azért mindenesetre együttműködtek a „közös ellenség" legyőzésében, még egy közös díszszemlét is tartottak a ma Fehéroroszországban található Breszt eleste után.

A sztálini propaganda az inváziót humanitárius akciónak igyekezett beállítani, amely a lengyel állam összeomlása után a lengyel területen élő fehérorosz és ukrán kisebbség védelmére és a Szovjetunió határainak biztosítására indult. A valóságban persze az indokok és célok nem sokban különböztek a németekétől.

A hadműveletek lezárulta után a két diktátor fel is osztotta egymás között a

A ZSÁKMÁNYRA FÓKUSZÁLVA
Német propagandaröplap a lengyel hadjárat idejéről. A térképen vörössel a Moszkva és Berlin által kialkudott „béke határvonala"

BŰNSZÖVETSÉG
A Breszt-Litovszk véres ostroma után tartott díszszemle 1939. szeptember 27-én. A várost a németek vették be, hogy aztán átadják a szovjeteknek. A képen német motorizált egységek vonulnak el az emelvényen álló Heinz Guderiean és szovjet kollégája, Szemjon Krivosejn előtt

meghódított országot. Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradékának alapján szeptember 28-án megkötött szovjet–német határegyezmény és baráti sági szerződés nyomán Sztálin nagyjából 200 ezer négyzetkilométernyi területre és 12 millió lakosra terjesztette ki hatalmát. Hitlernek valamivel kisebb terület, de több ember jutott. A németek az elfoglalt területek egy részét közvetlenül Németországhoz csatolták, a maradékon a Hans Frank vezette Lengyel Főkormányzóság állt fel. Hitler és Sztálin megegyeztek abban, hogy később sem hoznak létre újra semmilyen formában önálló lengyel államot, az új, közös határt pedig egyenesen a „béke határvonalának" nevezték. Mindez tulajdonképpen nem tekinthető másnak, mint Lengyelország negyedik felosztásának.

Bár az események a korábbi, nem kevésbé cinikus világpolitikai játszmákra emlékeztetnek, a két rezsim a megszállást brutálisan hasonló módon valósította meg – valójában sok tekintetben mintha egymást másolták volna. Az egyik közös nevező az a törekvés volt, hogy eltöröljék a föld színéről az önálló lengyel társadalmat, ennek érdekében pedig nagyszabású „tisztogatási" akciókba kezdtek – bár a nácik elsősorban a faji felsőbbrendűség, a sztálinisták pedig az osztályharc jelszavaival indokolták tetteiket.

A mindkét megszállási zónában végrehajtott folyamatot joggal nevezhetjük a lengyel társadalom lefejezésének. Miután a németek megszilárdították hatalmukat az általuk elfoglalt területeken, a korábbi, esetleges, de nem kevésbé kegyetlen tisztogatások után 1940 tavaszán megindították az *AB-Aktion* fedőnevű (Außerordentliche Befriedungsaktion, azaz Különleges Pacifikálási Akció) műveletet, amely tulajdonképpen egy nagyszabású kísérlet volt a lengyel értelmiségi réteg eltörlésére.

Szörnyű párhuzamok

Az akció keretében több mint 30 ezer lengyel tudóst, tanárt, írót, arisztokratát, politikust és más értelmiségit tartóztatott le és hallgatott ki a Gestapo. A többségüket koncentrációs táborokba küldték, de a különösen veszélyesnek ítélteket börtönökbe zárták, ahol gyorsított eljárás után elítélték őket.

Ezeket a foglyokat aztán a környékbeli erdőkbe vitték, ahol tarkón lőtték, majd tömegsírokba temették őket. Ez a sors jutott a varsói Pawiak börtön 358 foglyának a Palmiry lengyel falu melletti erdőben 1940 júniusában; júliusban Częstochowa közelében 400 embert végeztek ki; Lublin mellett pedig egyetlen éjszakán, 1940. augusztus 15-én 450 foglyot gyilkoltak meg. Az *AB-Aktion* áldozatainak számát összességében 6 ezer főre becsülik.

Eközben szinte ugyanez történt a szovjetek által megszállt területeken, csak még nagyobb méretekben. A szovjet hatóságok célja az volt, hogy mindenkivel leszámoljanak, aki bármilyen ellenállást tanúsíthat az új berendezkedés ellen. Ugyan a szovjet elnyomás is változatos formákat öltött, mégis egy helységnév lett a jelképe: Katyń.

A szovjet megszállás után az NKVD mintegy 400 ezer lengyel katonát, rendőrt, börtönőrt és más, veszélyesnek ítélt embert tartóztatott le. A kihallgatások és politikai átvilágítások után a rostán nagyjából 22 ezren akadtak fenn, főleg katonatisztek, de papok, rendőrök, földbirtokosok és értelmiségiek is – őket mind a Szovjetunió és a kommunista rendszer ellenségének minősítették. Nekik nem volt esélyük. Miután az NKVD jelentése „a szovjethatalom elkötelezett ellenségeinek és a megjavulás reményével nem kecsegtető személyeknek" nyilvánította őket, az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága is rábólintott, hogy tárgyalás és más formaságok nélkül lőjék főbe őket. Ugyanazon a héten, amikor Berlinben elrendelték az *AB-Aktion*t, Moszkvában Berija kiadta az utasítást az Ukrán és Fehérorosz Köztársaság „börtöneinek kiürítéséről".

A következő hónapokban a foglyokat kisebb, néhány száz fős csoportokban átszállították a gyűjtőtáborokból az NKVD börtöneibe és telepeire, ahol gyorsan még egyszer ellenőrizték személyazonosságukat. Ezután hátrakötözött kézzel elvezették őket, majd ➤

Eltemetett múlt
Katyń feltárása és a nemzetközi reakciók

Az 1939-ben szovjet fogságba esett lengyel tisztek sorsa akkor került elő újra, amikor 1941 júniusában Németország megtámadta a Szovjetuniót. Miután Nagy-Britannia és a szovjetek hirtelen egy oldalon találták magukat, a Londonban tevékenykedő emigráns lengyel kormány is hajlandó volt megegyezni Moszkvával, hogy együtt harcoljanak a nácizmus ellen. Szovjet földön megkezdődött egy lengyelekből álló haderő megszervezése. Amikor ennek vezetője, Anders tábornok eltűnt honfitársairól érdeklődött, Sztálin cinikusan biztosította arról, hogy a szovjetek szabadon engedték lengyel hadifoglyaikat, de egy részüknek „nyoma veszett Mandzsúriában".

A katyńi tömegsírokat rejtő terület nem sokkal a Barbarossa-hadművelet 1941. júniusi megindulása után német kézre került. A közelben dolgozó lengyel kényszermunkások 1942-ben a helyiektől hallottak egy lengyel katonákat rejtő tömegsírról, ők az információt eljuttatták a Lengyel Földalatti Államhoz, de senki sem tulajdonított nagy jelentőséget a dolognak, mivel ekkor még nem tudták, mennyi testet rejtenek az erdők.

A német felsőbb vezetéshez 1943-ban jutott el a hír. Goebbels rögtön úgy döntött, hogy a felfedezés remek alkalom éket verni a szövetségesek közé, illetve arra, hogy a bolsevizmus újabb rémtetteinek bizonyítékát tárhassák a világ elé. Többek között 12 ország szakértőit (mind megszállt vagy csatlós államokból, egyikük Magyarországról érkezett) hívták el az exhumálásra, sőt néhány más, gondosan kiválasztott lengyel mellett még a Honi Hadsereg egyik bebörtönzött tagját is kivitték a terepre, ahol végül valamivel több mint 4 ezer holttestet emeltek ki a tömegsírokból, de az összes áldozat számát közel 12 ezerre becsülték. A német sajtó először április 13-án kürtölte világgá a hírt, 15-én érkezett a moszkvai válasz, amely várható módon arról szólt, hogy az áldozatok Szmolenszk környékén dolgozó lengyel hadifoglyok, akik a „német fasiszta hóhérok kezeibe kerültek". Amikor az emigráns lengyel kormány miniszterelnöke, Sikorski tábornok felvetette az ügyet Sztálinnak, és egy független, vöröskeresztes vizsgálat lefolytatását szorgalmazta, a szovjetek azonnal megszakították a diplomáciai kapcsolatokat „az alaptalanul vádaskodó" lengyel kormánnyal.

A Wehrmachtot 1943 szeptemberében szorították ki Katyń környékéről. Goebbels naplójában is megjegyezte, hogy „a bolsevikok hamarosan »rájönnek«, hogy lelőttünk 12 ezer lengyel tisztet. A szovjetek mindent megtesznek majd, hogy minél több sírt feltárjanak, aztán ránk kenjék a felelősséget." Ő már csak tudta, hogyan is szokták az ilyen ügyeket intézni…

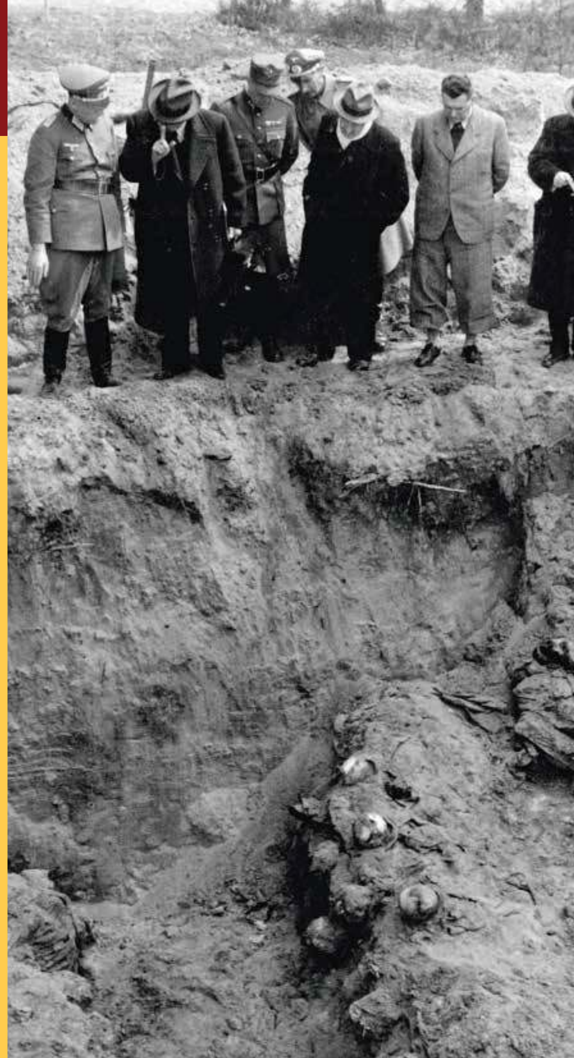
A terület visszafoglalása után az NKVD tényleg igyekezett minden bizonyítékot megsemmisíteni, a szemtanúkat megfenyegetni. Az 1944 elején kiadott szovjet jelentés természetesen egyértelműen a németek bűneként írja le a történteket, ahogy erre a következtetésre jutott a háború végéig és azután lefolytatott minden hivatalos vizsgálat is.

Ugyan az angolszász szövetségeseknek minden okuk megvolt arra, hogy egy szavát se higgyék el a goebbelsi propagandagépezetnek, a brit külügyminisztérium egy leirata már 1943 áprilisában úgy fogalmazott, hogy valószínűleg „az oroszok azért szakították a lengyelekkel, […] hogy »elkenjék« saját szörnyű bűnüket". A szovjetek minden erőfeszítése ellenére például a holttestek bomlásának állapota, a megfélemlített tanúk vallomásaiban felfedezett ellentmondások nyilvánvalóvá tették az igazságot, noha a részletek felderítésére természetesen nem volt mód.

Ennek ellenére a tényeket nagyrészt tudó vagy sejtő Churchill és Roosevelt, illetve a teljes brit és amerikai vezetés hajlandó volt úgy tenni, mintha hinne a szovjeteknek. Churchill Sikorskinak elismerte, hogy minden bizonnyal a szovjetek a bűnösök, de külügyminiszterével közölte: az ügyről „egyikünk sem szólhat soha egy árva szót se". A szövetségesek még abba is belementek, hogy Katyń a nürnbergi vádpontok közé is bekerüljön, de a bíróság végül – nyilvánvaló okok miatt – egyik vádlottat sem tudta összekötni az eseményekkel, arra viszont nem is kereste a választ, hogy valójában kik hajtották végre a tömeggyilkosságot.

A hidegháború idején változott a helyzet: egy amerikai kongresszusi bizottság 1951-ben vizsgálta meg a katyńi vérengzést, majd azt javasolta, hogy a Szovjetuniót nemzetközi bíróság elé kéne citálni az ügyben. Ebből nem lett semmi, de szép lassan azért a vasfüggönyön innen és túl is egyértelmű lett a sztálinista rezsim bűnössége, bár a Szovjetunió hivatalosan egészen 1989-ig tartotta magát a „fasiszta hóhérok" történetéhez.

Végül 1989-ben szovjet tudósok jelentették be, hogy Sztálin rendelte el a kivégzéseket, majd 1990-ben Gorbacsov is elismerte, hogy az NKVD hajtotta végre a mészárlást, majd 1990. április 13-án a Szovjetunió hivatalosan is „sajnálatát fejezte ki" a gyilkosságokért. Az azóta eltelt években számos, a bizonyítékok megsemmisítését átvészelt irat került nyilvánosságra, így ma már sokkal pontosabban ismerjük a tragikus történetet, de számos részlettel kapcsolatban még mindig keresik a választ a kutatók.

kivégzésük után testüket tömegsírokba hányták. A Katyń körül elterülő erdőség csak az egyik helyszíne volt a kivégzéseknek, mivel azonban az itteni tömegsírokat már 1943-ban felfedezték, az egész eseménysorozatot katyńi vérengzésként szokás emlegetni.

Az NKVD tisztogatásának összesen legalább 21 768 áldozata volt, köztük egy herceg, egy admirális, 12 tábornok, 81 ezredes, 198 alezredes, 21 egyetemi tanár, 22 pap, 189 börtönőr, 5940 rendőr és egy nő, Janina Lewandowska (ő a lengyel légierő pilótájaként harcolt a németek ellen, elfogása után a németek átadták a szovjet hatóságoknak).

Miközben zajlottak a tömeggyilkosságok, mindkét megszállási övezetben a lakosság hatalmas tömegeit érintő áttelepítésekre is sor került. A német oldalon a közvetlenül Németországhoz csatolt területekről a lengyelek és zsidók nagy részét a Főkormányzóságba szállították, hogy így csináljanak helyet a Kelet-Európa más részeiről „hazatelepített" németeknek.

Az első ilyen deportálásra 1939 decemberében került sor, amikor körülbelül 87 ezer lengyelt szállítottak el a birodalmi közigazgatásba Warthegau néven betagolt, Németországhoz csatolt területről. Az akciót kaotikus körülmények közepette hajtották végre, rengeteg deportált várakozott fél napokat a hóban ácsorogva vagy fűtetlen vagonokba zsúfolva. Nagyon sokan nem élték túl az utazást, ahogy a német jelentések fogalmaztak: „a kitelepített személyek egy része – különösen a gyermekek – nem jutottak el élve a célállomásra". A németek később azzal dicsekedtek, hogy legalább 400 ezer lengyelt telepítettek ki – hasonló körülmények között.

Közben egy ellentétes irányú mozgás is zajlott. Miközben az elcsatolt területeket „megtisztították" a lengyelektől, a német hadigazdaság egyre nagyobb munkaerőhiánya miatt sok ezer lengyelt a másik irányba, a Birodalom szívébe szállítottak. Néhányan önként jelentkeztek, többségüket azonban kényszerrel toborozták vagy egyszerűen az utcán fogdosták össze. Kedvelt taktikája volt a német hatóságoknak, hogy felgyújtottak egy háztömböt, és addig nem engedték, hogy a tűzoltók és a lakosok megfékezzék a lángokat, amíg össze nem jött a megfelelő létszámú „önkéntes".

A jó fizikai állapotban lévők tehát nagyjából ugyanolyan eséllyel kötöttek ki Berlinben, mint Varsóban – 1940 közepére már nagyjából 1,2 millió lengyel munkás és hadifogoly dolgozott Németországban, embertelen körülmények között. Fizetést alig, élelmet keveset kaptak, és ahogy egyikőjük fogalmazott: „rosszabbul bántak velünk, mint a kutyákkal".

A „SZERENCSÉSEK"
Lengyel család – a felnőtt férfiak nem véletlenül hiányoznak a képről – új „otthona" előtt, valahol Kazahsztánban. A keletre deportáltak közül rengetegen soha nem térhettek haza Lengyelországba

FELTÁRVA
BALRA: **A több ezer lengyel katona holttestét rejtő egyik tömegsír feltárása 1943 áprilisában. A németek 12 európai ország orvosszakértőit hívták meg az exhumálásra, de még a lengyel ellenállás egyik bebörtönzött tagját is a helyszínre szállították**
FENT: **A katyńi áldozatok személyes tárgyai, iratai és fényképei a németek által 1943 augusztusában bemutatott installáción. Goebbels azt mondta a felfedezés után, hogy a német propaganda „hetekig is elélhet" ezen, és valóban mindent megtett, hogy kihasználja a váratlan lehetőséget a „bolsevik" rémtettek bemutatására**

Politikailag veszélyes

Hasonló történt a szovjet megszállási területen, de a viszonylag egyszerű etnikai szempontok helyett itt bonyolult és hosszadalmas vizsgálatnak vetettek alá szinte minden lakost. A folyamat végére a lengyel társadalom jelentős részét nyilvánították „politikailag veszélyes" elemnek, a tanároktól, kereskedőktől kezdve a helyi vezetőkön és postai tisztviselőkön át egészen az eszperantistákig vagy a bélyeggyűjtőkig.

Ha valakire rásütötték a megbízhatatlanság bélyegét, bármikor számíthatott arra, hogy az írás elején bemutatott módon rátörjön az NKVD. Miután a vasútállomásra terelték őket, az így begyűjtötteket Szibéria pusztaságába, Kazahsztánba vagy a számtalan büntetőtábor egyikébe szállították, közölve velük: „így számolunk le a szovjethatalom ellenségeivel". Máig is csak becslések léteznek arra, hány ember jutott e sorsra, de valószínűnek látszik, hogy az 1940-ben és 1941-ben végrehajtott négy nagy deportálási hullám legalább egymillió főt, azaz a szovjetek megszállta terület lakosságának közel egytizedét érintette.

Feltételezhetnénk, hogy a módszerek szinte tökéletes egyezése mellett a szovjet és német hatóságok „pacifikációs" törekvéseikben együtt is működtek egymással. Természetesen ilyesmire valóban volt példa alsóbb szinteken, sor került fogolycserékre, az SS és az NKVD különítményei pedig együttesen járták a keleti országrészt, hogy az ott élő, magukat német nemzetiségűnek valló emberek kivándorlási kérelmeit elbírálják. Hruscsov emlékirataiban az is szerepel, hogy az ukrán NKVD főnöke, Ivan Szerov jó kapcsolatokat ápolt gestapós kollégáival, de a részletekről nem sokat tudunk. Az eddig előkerült források alapján úgy látszik, hogy az akciók ugyan szinte párhuzamosan zajlottak, azonban nem bizonyítható, hogy valóban egyeztették volna végrehajtásukat.

A háború idején természetesen nem lett nemzetközi ügy a Lengyelországban elkövetett tömeggyilkosságokból és deportálásokból. Eleve nem sok információ jutott ki a nyugati világba a megszállt ország területéről, a lengyel ellenállási mozgalom csak 1942-ben kezdte az első bizonyítékokat szállítani a holokauszt borzalmairól. Még ennél is kevesebbet lehetett tudni a szovjet uralom alatt élők sorsáról, amikor pedig Berlinen keresztül megjelentek az első hírek, sokan joggal feltételezhették, hogy a náci propagandagépezet keze van a dologban (Katyń feltárásáról és a nemzetközi reakciókról lásd keretes írásunkat). Arról nem is beszélve, hogy a Hitlerrel sokáig egyedül szemben álló Nagy-Britanniának kisebb gondja is nagyobb volt a lengyelek szenvedésénél, amikor pedig létrejött a Németországgal szembeni koalíció, sem a briteknek, sem az amerikaiaknak nem volt érdekük, hogy a kérdés felvetésével magukra haragítsák Sztálint.

A háború után lassan kezdett kirajzolódni a kép, de nem meglepő módon sem a kommunista Lengyelország, sem a Szovjetunió nem támogatta lelkesen az ország területén maradtak, illetve a kitelepítettek és száműzöttek sorsának tudományos igényű feltárását. A rendszerváltás után kezdődhetett meg ez a munka is, de feltehetően még ma is sok fontos irat pihen ismeretlenül az egykori szovjet levéltárakban.

Mire 1941 nyarán Hitler elérkezettnek látta az időt a Sztálinnal való leszámolásra, a lengyel társadalom már romjaiban hevert. De még messze volt a szenvedések vége, a német megszállás még négy hosszú évig tartott, ezután pedig újabb szovjet megszállás következett. A kommunista rezsim évtizedei ugyan kegyetlenségben nem mérhetők a háború alatti pusztításhoz, mindenesetre wwaz újabb rémtettek ellehetetlenítették az események feltárását és pártatlan értékelését. Sztálin egy Hitlerhez 1939 decemberében intézett táviratának velős megfogalmazását idézve: „A Szovjetunió és Németország népének barátságát vérszerződés pecsételte meg." Ehhez csupán annyit tehetett volna hozzá, hogy a vér a lengyeleké volt. H

Roger Moorhouse történész, szakterülete a Harmadik Birodalom és a második világháború története

„Élhettetek volna szolg a szabadságra vágyta

ROBERT BRUCE, 1314. JÚNIUS 24.

Hét évszázaddal és pár hónappal azelőtt, hogy Skócia a Nagy-Britanniától való elszakadásról szavazott, I. Róbert király a fenti szavakkal üdvözölte katonáit. **Fiona Watson** azt elemzi, hogy egy kegyetlen polgárháború csúcspontja, a bannockburni csata hogyan nyert új értelmezést a szabadságért való küzdelem magasztos pillanataként

A NYÁRI NAPFORDULÓKOR csak mintegy négy órán át honol igazi sötétség Skóciában. A Stirling városa alatti mocsaras területen átevickélő angol hadseregnek ez épp csak arra adott időt, hogy megetesse és megitassa lovait és katonáit, megtisztítsa felszerelését, és eltűnődjön azon, ami rá vár, amint a nap felkel. A harci kedv mélyponton volt. A gyalogosok kimerültek abban az erőltetett menetben, amelyben meghajszolták őket, hogy az egyezség szerinti határidőre megérkezzenek a 45 kilométerre fekvő Edinburgh-ből Stirling várának felmentésére. És az előző napon, 1314. június 23-án nem sikerült legyűrniük skót ellenfeleiket egy sor összecsapásban, beleértve Sir Henry de Bohun gyenge kísérletét arra, hogy párharcban végezzen a skót királlyal – őt leterítette Robert Bruce csatabárdjának egyetlen erős csapása.

Mindazonáltal II. Eduárd felkészült. Egyre nem számított: hogy a skótok harcolni fognak; ugyanis az volt a szokásuk, hogy bevették magukat a hegyekbe, amint szembekerültek az angol sereggel. Most azonban a hajnali derengésben Eduárd azt látta, hogy a skótok három lándzsás csapattal előrenyomulnak, majd letérdelnek előtte. Az angol király ujjongott, azt hitte, megadni készülnek magukat – amíg fel nem világosították, hogy a skótok ugyan tényleg irgalomért esedeznek, ám nem az angoloktól, hanem az Istentől.

Minden jel arra mutatott, hogy a skót király a harc mellett dönt, és meglesz a hetedik ütközet a két királyság között az alatt a 18 év alatt, amióta az angol király apja, I. Eduárd 1296-ban (átmenetileg) meghódította északi szomszédját.

Skócia és Anglia között egy évtizeddel korábban változott meg drámai módon a viszony, amikor fiú utód nélkül meghalt III. Sándor skót király. Ez arra ösztönözte I. Eduárdot – Sándor volt sógorát –, hogy beleártsa magát a tőle északra eső királyság ügyeibe.

Eduárd ragaszkodott ahhoz, hogy ő elnököljön a testület fölött, amely megvizsgálta a 14 királyjelölt trónigényét, bár a választás igazából mindössze kettőre szűkült le: John Balliolra, Galloway és Barnard Castle urára, valamint az annandale-i Robert Bruce-ra (a bannockburni győztes nagyapjára). Balliol nyert – a döntéssel a skótok többsége egyetértett –, és 1292-ben János király néven megkoronázták. A Bruce-ok azonban sosem tettek le királyi ambícióikról.

A háború küszöbén

Eduárd eközben nem tétlenkedett. Miután arra kényszerítette a Sándor király megürült trónjára pályázó összes jelöltet, hogy ismerjék el Skócia feletti hűbérúri igényét – ez az igény egy múltbéli, ám kétes precedensen alapult, és a korábbi skót királyok határozottan elutasították –, egyre súlyosabb követelésekkel bombázta János királyt. Ezek közé tartozott az az elvárás, hogy küldjön csapatokat harcolni Eduárd oldalán a Franciaország

Robert Bruce szobra a bannockburni emlékhely mellett – a király, aki „hátrányos helyzetből függetlenséget vívott ki királyságának"

aságban, **de mert tok,** velem tartottatok”

elleni, kitörőfélben lévő háborúba. A királlyal rokon klánnal, a hatalmas Comyn családdal az élen a skótok felismerték, hogy a függetlenségük forog kockán, és kölcsönös védelmi szerződést kötöttek Franciaországgal.

I. Eduárd ezt megsejtette, és 1296-ban lerohanta Skóciát, legyőzte a skót hadsereget Dunbarnál, letaszította trónjáról és bebörtönözte Balliolt, és saját uralma alá hajtotta az országot. A rákövetkező évben a skótok újra fegyvert fogtak, és egy sor kormányzót neveztek ki az ország irányítására János király akadályoztatásának idejére, elsőként William Wallace-t. Robert Bruce, a leendő király évekig harcolt az angolokkal, rövid ideig még helyettesítette is kormányzói minőségben Balliolt, családja vetélytársát az uralmi harcban, feltehetően azért, hogy hitelessé tegye magát mint a skótok vezére.

1302-ben azonban Bruce behódolt az angol királynak, miután nagy vetélytársai, a Comynok kiebrudalták kormányzói tisztéből, és nem tudta megemészteni azt a kilátást sem, hogy János király kiszabadul az angolok börtönéből, és francia támogatással hazatér. Csakhogy a francia király, IV. Fülöp önös érdekekből hamarosan rászorult I. Eduárd barátságára, és János király visszatérésének reményei szertefoszlottak. 1304-ben a legtöbb skót az akkori kormányzó, a badenochi John Comyn vezetésével behódolt I. Eduárdnak.

1306-ra híre ment, hogy I. Eduárd nagybeteg, úgyhogy ➤

Robert Bruce nekiállt korteskedni, hogy támogatókat találjon nagyapja trónigényének újraélesztéséhez. Ezzel persze simán átsiklott afölött, hogy Balliol János volt a király. Ha János és fia nem térhet vissza Skóciába (utóbbit, Balliol Eduárdot továbbra is őrizet alatt tartották az angolok), akkor a skót király unokaöccse, a badenochi John Comyn következett a vérvonalban. Ő ráadásul bevált és tapasztalt hadvezér volt, kormányzó az 1298 és 1304 közti időszak nagy részében, és egy országszerte birtokok és hűbéresek felett rendelkező nagy klán feje.

Lehet, hogy ártalmatlan okból – talán egy birtokvita kapcsán – találkozott Robert Bruce és John Comyn Skócia délnyugati városkájában, Dumfriesben, a ferencesek templomában 1306. február 10-én. De valószínűleg hamarosan rátértek az égető kérdésre, hogy ki foglalja el Skócia üres trónját, és vonuljon újra hadba Eduárd halála után, mert a találkozó azzal ért véget, hogy Bruce megölte Comynt. Hat héttel később Bruce királynak nyilváníttatta magát – amivel gyakorlatilag kétfelé szakította Skóciát, és kiváltotta I. Eduárd haragját.

Jövedelmező fosztogatások

Jóllehet, Bannockburnt mindig is angol–skót összecsapásként ábrázolták, igazából polgárháborús okokból vívták. 1313 októberében, miután az előző hat évet azzal töltötte, hogy királyságát elhódítsa ugyanannyira a saját népétől, mint az angoloktól, Róbert király elég önbizalmat érzett ahhoz, hogy felszólítson mindenkit, aki földet birtokolt Skóciában, hogy egy éven belül járuljon elébe és tegyen hűségesküt neki. És bár egész csomó vár a keleti határon – Berwicktől kezdve egészen az ország közepén fekvő Stirlingig – továbbra is ellenszegült, Bruce és katonái kényükre-kedvükre elhaladhattak alattuk, útban Észak-Angliába egy-egy kimagaslóan jövedelmező és pusztító portyázás alkalmával.

Még az apja csődbe ment trónját 1307-ben megöröklő, nem túl erős jellemű II. Eduárd is rájött, hogy ha ölbe tett kézzel vár, ez a felszólítás köpönyegfordításra fog kényszeríteni sok olyan skótot, akik egyelőre még készek harcolni Bruce ellen. 1313 novemberében ezért parancsot adott, hogy álljon össze egy hadsereg a következő év júniusára. Majd 1314 májusában megszületett az egyezség a skótok és a stirlingi várkapitány, Sir Philip Moubray között, hogy a várat, ha nem mentik fel június 24-ig, átadják Bruce-nak. Ezzel az egyezséggel gyakorlatilag Róbert király döntötte el, hogy hová vonuljon fel II. Eduárd serege, és ha csata lesz, az hol folyjon.

Ezüst egypennys John Balliol arcmásával, aki 1292-ben lett skót király, amíg 1296-ban I. Eduárd be nem börtönözte

A skótok többsége egyetértett azzal, hogy 1292-ben John Balliolt János király néven megkoronázták, a Bruce-ok azonban sosem tettek le királyi ambícióikról

Egymással szemben Robert Bruce és II. Eduárd a csatában egy 1440 körüli metszeten

SCRAN

Ekkor Bruce szembesült azzal a kínzó gondolattal, hogy ha harcol és nyer, gyakorlatilag véget vethet a háborúnak Skóciában, de ha nem, senki nem fog hűbéresküt tenni neki.

Nagy volt a tét. Ha Bruce veszít, kétes trónigényét tápláló katonai tekintélye romba dől. Valahol olyan helyen kellett harcba bocsátkoznia, ahol a lovasság hátrányban van. Még II. Eduárd is tudta, hogy a Stirling körüli vidék pontosan ilyen hely.

Így hát Bruce nekiállt begyakorolni a katonáival, hogyan tegyék mozgékonyabbá a skót *schiltrom*okat – ezeket a körülbelül ezerfős alakulatokat, amelyekből sündisznó tüskéiként meredeztek a hosszú dárdák. Ahelyett, hogy pusztán visszavernék Eduárd lovasságát, közös erővel, támadólag kellett fellépniük, hogy ők határozhassák meg a csata menetét és lefolyását.

Eduárd a határidő előtti napon érkezett meg mintegy 7 ezer gyalogosból és 2 ezer lovasból álló seregével. Bruce serege valószínűleg 5–6 ezer fős lehetett, ami azt jelentette, hogy a Bannockburnnél az erőviszonyok jóval kiegyensúlyozottabbak voltak, mint ahogy azt a skót történetírók a túlzásaikkal folyamatosan beállították.

A skótok a Stirlingtől délkeletre fekvő vadaskertben sorakoztak fel, elvágva Eduárd útját a vár felé. Amikor az angoloknak nem sikerült egyenesen előrejutniuk az első napon, észak felé vonultak át Bannockburnön, védelmet remélve a Forth folyó árterében, mielőtt síkra szállnának június 24-e hajnali óráiban. Kevesen aludtak akár csak szemhunyásnyit is azon a rövid Szent Iván-éjen.

Eközben a harci kedv már magasra hágott a skótok közt, amikor Sir Alexander Seton megérkezett táborukba, és Róbert király elé járult. Setont sok más skóthoz hasonlóan elborzasztotta az a mód, ahogyan Bruce meggyilkolta Comynt, és elfoglalta a trónt. Most mégis úgy ítélte, hogy az angol vezérek közti civakodás és széthúzás túltesz mindenen, és inkább átáll. Bruce megkérdezte nemeseit, hajlandók-e harcolni. Egyöntetűen kiáltották: „Minden úgy legyen, ahogy kitervelted!"

Másnap reggel Bruce azzal a mondattal fogadta katonáit, amely a későbbiekben halhatatlanná avatta a csatát: „Élhettetek volna szolgaságban, de mert a szabadságra vágytatok, velem tartottatok!" – A skótok ezután előrenyomultak, hogy fogad-

ják az angol rohamot, amelyet Gloucester grófja vezetett, aki még se köpni, se nyelni nem tudott amiatt, hogy gyávának titulálták, amikor azzal az ésszerű felvetéssel élt, hogy a gyalogosoknak ki kellene pihenniük magukat, mielőtt összecsapnának a skótokkal. Bruce megparancsolta katonáinak, hogy ne szedjenek se foglyokat, se zsákmányt, amíg meg nem nyerik a csatát, így elesett Gloucester és több főnemes, köztük a meggyilkolt John Comyn fia és a veterán katona, Sir Robert Clifford.

Amikor az angol lovasság támadósora felbomlott, a mögötte lévő gyalogság megfutamodott, az angol íjászokat pedig sakkban tartotta a skót lovasság. Aztán ahogy egyre több skót bukkant fel, az angol király is menekülőre fogta, sorsára hagyva katonáit –, kire mi várt: túlélés, fogság vagy halál. Sokan elestek a bannockburni „nagy árokban", amely köztük és a hazavezető út között húzódott; a hátul jövők „száraz lábbal", honfitársaik tetemén jutottak át rajta.

II. Eduárd Isten színe előtt megméretett és könnyűnek találtatott, miközben a győzelem Róbert királyra szállt, holott templomi főoltár előtt ontotta vérét Comynnak. Ezt látva az addig Bruce ellen harcoló skótok sutba hajították összes legitimációs aggályukat.

Örök dicsfény

Nehéz pontosan betájolni, Bannockburn mennyi hasznot hozott Bruce-nak. Ahogy téves az a feltételezés is, hogy közvetlen kapcsolat állt volna fenn a csata és a II. Eduárd trónfosztásának utórezgéseként létrejött 1328-as békeszerződés között. De a szabadságvágy hangoztatásával a skót király megnyert egy még nagyobb csatát, amely örök dicsfénnyel övezi a Bruce és a Bannockburn nevet azáltal, hogy magasztos nemzeti szabadságharcnak minősítette azt, ami alapvetően egy kegyetlen polgárháború volt.

Ez a kép legtöbbet John Barbour 1370-es években írt, igen nagy hatású elbeszélő költeményének, *A Bruce*-nak köszönhetett, amely kifejezetten úgy állította be, hogy Bannockburnnél maga Skócia léte forgott kockán. Barbour lángszavakkal ecsetelte a skót nemesek elszántságát, akik ha kell, meghozzák a legnagyobb áldozatot is Skócia szabadságáért, amikor királyuk az angolok zsarnokságára és jogtiprására emlékeztette őket.

Feltehetőleg ebben rejlik a kulcs, ez magyarázza meg, miért szánták el magukat a harc mellett, és miért győztek. Sok skót ma is betéve tudja az arbroathi nyilatkozat lelkesítő sorait, mely levelet 1320-ban küldték a pápának amellett érvelve, hogy miért kell Skóciának függetlennek lenni Angliától, és miért legyen Bruce a király: „Nem dicsőségért, javakért vagy rangért harcolunk,

Skót hősök Róbert király emlékműve és a Nemzeti Wallace Emlékmű (a háttérben) tornyosul Stirling városa, a skót függetlenségi háborúk epicentruma fölé

ALAMY

Wallace és Bruce megmentette Skóciát I. Eduárd karmaiból, hogy egyenlő felekként egyesülhessen hazájuk Angliával – szólt a módosított nemzeti mítosz

hanem egyes-egyedül a szabadságért, amelyet egy derék ember sem veszít el, hacsak nem az élete árán." Valóban lelkesítő szavak, de megakadtak volna a meggyilkolt Comyn családja torkán.

De szó, ami szó, hátrányos helyzetből Bruce *valóban* függetlenséget vívott ki királyságának. A skótok még a 16. században sem győztek lelkendezni „18 évszázados legyőzhetetlenségükön", amit Anglia bezzeg nem mondhatott el magáról. Tették ezt annak ellenére, hogy Bannockburn után igencsak kevés győzelmet arattak az ősi ellenségen. Otterburn 1388-ban és Ancrum Moor 1545-ben kivételek voltak a vereségek hosszú sorában, melyek közül némelyik megsemmisítőnek mondható: Dupplin Moor, Halidon Hill, Neville's Cross, Homildon Hill, Flodden, Solway Moss és Pinkie.

Bannockburn maradandó benyomást tett a skót harcászatra, a hadvezérek még jóval azután is egyfolytában a lándzsásokra építettek, hogy elavulttá tette őket az új harceszközök megjelenése, különösen a kézi lőfegyvereké.

A skótok tehát kivételes győzelemként emlékeznek Bannockburnre. De nem ezért fejtett ki ilyen erőteljes hatást a skót identitásra. A szabadság szólama visszhangzott benne évszázadokon át, főleg azután, hogy Anglia és Skócia parlamentjeit 1707-ben feloszlatták, és megszületett a brit egyesült királyság. Most egy módosított változatra volt szükség, és ez úgy szólt, hogy Wallace és Bruce megmentette Skóciát I. Eduárd karmaiból, hogy egyenlő felekként egyesülhessenek.

De ahogy a birodalom javadalmai megcsappantak, és Skócia gyárai megszenvedték a 20. századot, a szabadság témája sokak számára kezdett összeforrni a politikai *status quo* kérdésével. Minden évben nagygyűlést tartanak Bannockburnben, és bár a Skót Nemzeti Párt hivatalosan már nem vett részt rajtuk, daluk továbbra is Burns: *Bruce szózata,* amelyet Róbert király „dicsőséges szabadságküzdelme" ihletett.

A skótok nem állnak egyedül a múlt tényeinek megmásításában annak érdekében, hogy hatásos és maradandó mítoszt teremtsenek – ezt csinálja minden nemzet. De egy nemzetnek az a joga, hogy rendelkezzen saját sorsa fölött, olyan eszme, amely átível korokon és térségeken, és Skócia az elsők közt hangoztatta ezt a jogát a középkori Európában. Ezt hozta Bannockburn. **H**

Fiona Watson a Dundee-i Egyetem kutatója

Fordította Tábori Zoltán

SKÓCIA ELSŐ

Milyen volt az élet Skóciában 1707-ben, közvetlenül az Angliával való egyesülést meg

A skót presbiteriánus rendek 1638-ban aláírják a nemzeti szerződést Edinburgh-ben. A presbiteriánusok szenvedélyesen kiálltak egyházukért, és garanciákat követeltek a jövőjére nézve a küszöbönálló unióban

VÁLASZÚTJA

előzően? **Karin Bowie** feltárja a korszakos döntés előtt álló nemzet mozgatórugóit

A viszony Angliával

1707-re sok skót úgy érezte, hogy országuk csupán bábállam

Az 1690-es években Francis Grant jogász azt a vitriolos kijelentést tette, hogy a skót önrendelkezés „egy test szellemképe… amelynek nincs feje”. Ez az elítélő vélemény sokak abbéli gyanúját tükrözte, hogy a skót nép érdekei háttérbe szorultak azóta, hogy VI. Jakab skót király 1603-ban megörökölte Anglia trónját, és a két korona egyesült.

Jakab (az angol királyok sorában I. Jakab) a Brit-szigetek déli felébe költözött, és a főnemeseket Londonba szólította rendszeres gyűlésekre, miközben a skót államtanács továbbra is Edinburgh-ben ült össze a napi ügyek intézésére. A nemzetgyűlések azonban egyre ritkultak, ami miatt sok skót úgy érezte, megfosztották „személyes” uralkodójától.

Alexander Craig költő számos skóthoz hasonlóan kikelt e fejlemények ellen, azt hangoztatta, hogy Skócia „csonka torzó” lett, és könyörögve kérte a királyt, hogy időről időre térjen vissza hozzájuk, „nehogy feledésbe merüljünk”.

Az elkövetkező évtizedekben Jakab és utódai még kevésbé hangolódtak rá a skót érdekekre. I. Károly a Londonban élő maroknyi skót nemes tanácsaira támaszkodott, miáltal a társadalmi párbeszédben akkora hézag támadt, hogy az elégedetlenség 1637-ben felcsapó hulláma meglepetésként érte a királyt. 1641-re a lázadó skótok arra kényszerítették I. Károlyt, hogy hatalmi jogokat engedjen át az edinburgh-i skót nemzetgyűlésnek.

A létrejött megállapodás rögzítette, hogy a király főméltóságait skótok kell hogy válasszák, mégpedig egy legalább háromévente összeülő nemzetgyűléssel. De Skócia háborúskodása a közös királlyal akkora bizonytalanságot váltott ki Angliában és Írországban, hogy az utóbbiban lázadás tört ki, az előbbiben pedig polgárháború. 1652-re az angol csapatok meghódoltatták Skóciát, és belehajtották egy egyesült brit köztársaságba Oliver Cromwell alatt.

1660-ban a skótok többsége üdvözölte a monarchia helyreállítását II. Károllyal. Az 1690-es évekre azonban sokan megint arra panaszkodtak, hogy Skócia bábállammá vált. A camwathi George Lockhart, a parlament Jakab-párti tagja azt írta, hogy Skócia „szerfelett nyögött az angol elnyomatás alatt”.

Egyesek úgy érezték, hogy megoldást kínálhatna egy reálunió, amely üléshelyeket biztosít a skótoknak a londoni székhelyű brit parlamentben. Mások azonban tartottak attól, hogy a brit alsóház taglétszámának 10 százalékát sem elérő skótok ezután is csak a szegény rokon szerepét töltik be.

A parlament Jakab-párti tagja szerint Skócia „szerfelett nyögött az angol elnyomatás alatt”

VI. (I.) Jakab Londonba költözése után sok skót érezte egyre inkább úgy, hogy elszakították királyától

'THE SIGNING OF THE NATIONAL COVENANT IN GREYFRIARS KIRKYARD' WILLIAM ALLAN (CITY AA CENTRE, EDINBURGH MUSEUMS AND GALLERIES)

Az állam

1700-tól a borotvaélen táncoló trónöröklés kiélezte a két ország közti feszültséget

1700. július 30-án az amúgy is terhes skót–angol kapcsolatokat végképp megrontotta egy fiú halála, aki csak nemrég ünnepelte tizenegyedik születésnapját. A majdani Anna királynő gyermekei közül egyedül Vilmos, Gloucester hercege jutott túl a kisdedéveken. Amíg a herceg élt, biztos talajon állt a III. (skót királyként II.) Vilmostól a sógornőjén, Stuart Annán és annak fián át folytatódó trónutódlás, de 1700 nyarán a fiú vélhetően himlőben elhunyt.

Az angol parlament sietett kijelölni az utódot: Szófiát, a német Hannoveri Választófejedelemség uralkodónéját. Na de mit szól ehhez a döntéshez Skócia?

Az angolok azért döntöttek Szófia mellett, mert protestáns volt. Anna legközelebbi élő rokonának viszont katolikus féltestvére, Stuart Jakab számított, akinek trónigénye a viszály és polgárháború rémképét vetítette előre.

Apját, II. (skót királyként VII.) Jakabot Orániai Vilmos és felesége, Stuart Mária taszította le a kettős trónról az 1688–1689-es „dicsőséges forradalom" során. Jakab támogatói, az úgynevezett jakobiták a brit koronák visszaszerzéséért küzdöttek a katolikus Franciaország támogatásával. A 18. század közepéig ez valós és gyakran vészes fenyegetést jelentett a protestáns brit államalakulatra.

Sok skót vallási okokból támogatta a „dicsőséges forradalmat" – főképp a presbiteriánus nemzeti egyház jogaiba való visszahelyezése miatt –, és boldogan elfogadták Szófiát a skót trón várományosának. Ugyanakkor lehetőséget láttak a koronaegyesítés reformjának kikövetelésére is. 1704-ben törvényt fogadtak el, amely kárhoztatta az „angol befolyást", és erősebb skót parlamentet írt elő.

Válaszul 1705-ben az angol parlament a gazdasági kiváltságok megnyirbálásával fenyegetőzött, ha a skót parlament nem szentesíti törvényben Szófia skót trónöröklési jogát, illetve nem kötelezi magát törvénnyel olyan egyesülési tárgyalások lefolytatására, amelyben Szófiát jelöli meg az egyesült királyság örökösének.

Ennek az ultimátumnak a tudatában a skót parlament az egyesülési tárgyalások mellett döntött. George Lockhart feljegyezte, hogy „nagy volt a hajlandóság a Házban arra, hogy tető alá hozzák az egyezséget" annak reményében, hogy a koronaegyesítés előnyösebb lesz Skócia számára.

Az angol parlament gazdasági megtorlással fenyegetőzött, ha Skócia nem kötelezi magát az egyesülési tárgyalások lefolytatására

Hannoveri Szófia kijelölése Anna királynő utódjának vitákra adott okot Skóciában

A panamai földszoros Darién tartományában megalapított skót kolónia gyorsan tönkrement a nehéz körülmények és a rossz irányítás miatt

A gazdaság

A skót kereskedők megirigyelték a tengerentúli angol sikereket

A 17. század utolsó napjaiban az angol és a skót gazdaság közötti viszony fagypontra jutott.

Bár a skótok természetszerűleg angol alattvalók is voltak – és fordítva –, gazdaságaik heves vetélkedésben álltak egymással. Mindkettő vámokkal igyekezett kedvezni hazai iparának, Anglia tengerkereskedelmi törvénye pedig kizárta a skótokat az angol gyarmatokkal való kereskedelemből.

Az 1690-es évek derekán a hideg idő Skócia több térségében újra meg újra tönkretette a termést, és éhínség ütötte fel a fejét. Mialatt a skót gazdaság akadozott és parasztok haltak éhen, egy 1700-as parlamenti kereset „a kereskedelem nagy csüggedtségéről" és az „elszegényedés fokozódásáról" panaszkodott, és arra kérte a királyt, hogy fogadjon kegyeibe egy 1695-ben alapított skót kereskedelmi céget.

Ez a részvénytársaság a tengerentúli kereskedelem fejlesztésére alakult, csakhogy kihívást jelentett az angol Kelet-indiai Társaságnak. Az ütköző érdekek viharában III. (Skóciában II.) Vilmos úgy döntött, hogy nem támogatja a skót vállalkozás tőkeemelési kísérletét.

Így hát a társaság finanszírozása teljes egészében a skót gazdaságra hárult, és a befektetéseket egy messzemenően kockázatos vállalkozásba csatornázták. Skótok százai mentek tönkre, amikor gyarmatalapítási kísérleteik a panamai földszoroson a rossz igazgatás, a trópusi betegségek és a spanyol ellenségesség miatt kudarcot vallottak.

Ez katasztrófa volt – de legalább az Angliával való kapcsolatok új alapokra helyezésére buzdított. A skót parlament egy 1704-es határozata „kereskedelmi egyezményt" és új törvényeket javasolt „a királyság szabadságának, vallásának és függetlenségének" megóvására.

Anna királynő 1706-os egyesülési szerződése szabad kereskedelmet kínált annak fejében, hogy a két királyság és parlament maradéktalanul egyesül. Ez korántsem hatott meg mindenkit: James Hodges pamfletíró arra figyelmeztetett, hogy „az angol ültetvények összes cukra sem fogja megédesíteni" a skót függetlenség elvesztését.

BRIDGEMAN/TOPFOTO

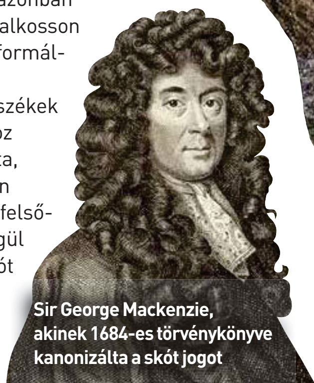
A jogrend

Az unió közeledtével a skótok körömszakadtáig ragaszkodtak bíróságaikhoz

Angliának és Skóciának egyaránt megvolt a maga sajátos törvénykezési és igazságszolgáltatási gyakorlata, mely olyannyira mélyen gyökerezett és érinthetetlennek tűnt, hogy a perszonálunió 1603-as létrejöttekor szóba se került, hogy a jogrend valaha is egyesülhet. Az angol és skót jog összeolvasztását a 17. század végén is széles körben lehetetlennek tartották. A skót jogrendet két jogász, a rosehaugh-i Sir George Mackenzie és a stairi Sir James Dalrymple kanonizálta az 1680-as években.

Ez a helyzet tükröződött az egyesülési szerződés kitételeiben, amely megtartotta a skót jogintézményeket, a skót legfelsőbb bíróságot, a bírói kart és az olyan hivatali tisztségeket, mint a skót főjogászé. Az új brit parlament azonban felhatalmazást kapott, hogy új törvényeket alkosson Skócia számára, és szükség esetén megreformáljon régieket.

Nem lehetett tudni, hogy a skót törvényszékek hogyan fognak viszonyulni a brit felsőházhoz 1707 után. Több pamfletíró azt szorgalmazta, hogy a legfelsőbb bíróságtól ne kerülhessen fellebbezési ügy a felsőházhoz, mert kevés felsőházi tag járatos a skót jogszabályokban. Végül teret engedtek a fellebbezéseknek, de a skót törvényszékek élénk kulturális központok maradtak, amit a skót felvilágosodás is jól példázott.

Sir George Mackenzie, akinek 1684-es törvénykönyve kanonizálta a skót jogot

Illusztráció a 15. századi *Scotichronicon*ban a gaelek legendás őseinek, Scotának, a fáraó lányának és Goidel Glas hercegnek az ábrázolásával

Az egyház

A presbiteriánusok egyházuk „időknek végezetéig” történő fennmaradását kérelmezték

Az unió előestéjén Anglia és Skócia nemzeti egyháza egyaránt protestáns volt, de másképp épült fel. Az angol egyházat püspökök irányították, a megreformált skót egyházat pedig az egyháztanácsok presbitériumi rendszere.

Jóllehet VI. Jakab visszahelyezte a püspököket a skót egyházba, az 1637–1641-es lázadás kisöpörte őket, aztán II. Károlynak köszönhetően visszakerültek, majd az 1688–1689-es forradalom után megint kipenderültek. 1706-ban Skóciában sok presbiteriánus számára vörös posztó volt már a gondolata is, hogy szoros egységre lépjenek az anglikán egyházzal. Féltek, hogy a skót egyházat bekebelezi az anglikán, és tiltakoztak a püspökök felsőházi jelenléte ellen. Emellett hűek maradtak az 1638-as nemzeti szerződéshez és annak 1643-as megerősítéséhez, amely kimondta a skót egyház presbiteriánus jellegét, és az angol egyház reformjára szólított fel. 1700-ban Hamilton presbitériuma ezeket a fogadalmakat úgy jellemezte, hogy „nincs náluk szentebb, áhítatosabb és egyetemesebb felajánlás, melyet egy ország tehet az Úrnak úgy is, mint nemzeti egyház, és úgy is mint királyság”.

A katolikus Franciaország növekvő hatalma és a Jakab-párti fenyegetés azonban számos mérsékeltebb presbiteriánust arra késztetett, hogy beletörődjön a radikálisabb protestáns Nagy-Britannia gondolatába. A skót egyház eltűnése feletti félelmeket illetően pedig egy külön törvény szavatolta a presbiteriánus egyház fennmaradását„az időknek végezetéig”. Mindez valóban megnövelte az egyesülés támogatottságát a presbiteriánusok körében. De ahogy létrejött az egyesülés, úgy erősödött az aggodalom, hogy a skót egyház alárendelődött a brit parlamentnek, ami végül a skót szabadegyház 1843-as megalakulásához vezetett.

Nemzeti öntudat

A legtöbb skót mérhetetlenül büszke volt hazája hadtörténetére

Skócia az egyesülés küszöbén ádázan hazafias nemzet volt, amely szerette dédelgetni az ősi és dicső királyság megkapó eszméjét. Ha valaki abban az időben megkért volna akárhány skótot, hogy meséljék el országuk történetét, mind egy olyan legendát mondtak volna el, amely egy rettenthetetlen trójai herceggel és a fáraó Scota nevű lányával vette kezdetét: az ő utódaik viselték Skócia koronáját i. e. 330-tól fogva szakadatlanul.

A skótok zöme elfogadta, hogy országuk se nem erős, se nem gazdag, ám annál nagyobb becsben tartották hadtörténetüket és a(z úgymond) kétezer éven át megőrzött függetlenségüket. Még náluk is többen úgy vélekedtek az előttük álló egyesülésről, hogy az gyalázatos angol hódítás. Az 1706-ban kelt *Vers az unióról* ilyen képet fest az angolokról: „megátalkodott ellen, lábbal tiporja jogaink és semmibe vesz”, és felteszi a kérdést: „És feledjük-e sebeinket? És ma nem a vesztünkre egyesülünk-e?”

Vajon 1707 egyesüléspárti honfiainak milyen válaszuk volt ezekre a kijelentésekre? Talán meglepő, de nem öntötték szavakba a brit királyság lebilincselő képét. Ehelyett arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Skócia egy hajdan büszke, ám mostanra sorvadóban lévő királyság, amelynek fényes jövőt csakis az Angliával való szorosabb kötelék hozhat.

Az uniópártiak szemében a függetlenség szegénységet és avíttságot jelentett, az egyesülés pedig közös erőt és jólétet. Mint Cromarty grófja, az összeboronálást sürgető termékeny röpiratgyáros leszögezte: „Körültekintés és bölcsesség a vezércsillaga ezen egyesülésnek”, és az uniópártiak „az igazi hazafiak”. Végül az ő érvelése diadalmaskodott. **H**

Karin Bowie a Glasgow-i Egyetem tanára, szakterülete Skócia történelme és Nagy-Britannia egyesülésének korszaka

Fordította Tábori Zoltán

Az amerikai birodalom

Amerika kivételességének mítosza talán Woodrow Wilson az első világháborút lezáró versailles-i béke után hangoztatott kijelentésében jelenik meg a legfeltűnőbben: „a világ végül a megmentőjeként fogja tisztelni Amerikát". Az azóta is sokszor hangoztatott tézis vitára késztette **Oliver Stone** filmrendezőt és **Peter Kuznick** történészprofesszort, akik magyarul novemberben megjelenő könyvükben tárják fel az Egyesült Államok „elhallgatott történelmét". A könyv és a dokumentumfilm szándékoltan szembe akart szállni az amerikai közgondolkodás számos beidegződésével, éppen ezért rendkívül kiterjedt polémiát váltott ki. Sorozatunkban jelentősen rövidítve e kötet néhány fejezetét ismertetjük meg az olvasókkal

gyökerei

A *Puck* magazin 1883. augusztusi száma a késő 19. század egyenlőtlen viszonyait ábrázolja, ahogy a munkások és a monopolisták egymás ellen fordulnak. A bal oldalon néhány rabló iparmágnás ismerhető fel, többek között (balról jobbra) Cyrus Field befektető, a telegráf kifejlesztője, William Vanderbilt vasútmágnás, John Roach hajógyáros és Jay Gould vasútmágnás

AMERIKA IMPERIALISTA STÁTUSÁNAK megítélése azért is bizonytalan, mert bár birodalomként lép fel, mégsem mutatja fel a birodalmiság jellegzetes szimbólumait. Világosan látszik, hogy nem az európai gyarmati birodalmak példáját követi, bár időnként belevág egy-egy gyarmati kalandba is. Ezek általában tengerentúli gazdasági behatolást jelentenek, ugyanakkor többször is katonai erőhöz folyamodott, sőt még hosszadalmas megszállásba is belebonyolódott, ha a gazdasági érdekeit és a privát befektetéseket veszélyben látta. Mostanában inkább „támaszpont-birodalmat” épít: a Pentagon számai azt mutatják, hogy az Egyesült Államok katonái az ENSZ 193 tagállamából 132-ben vannak jelen valamilyen módon. A sok milliárd dolláros repülőgép-hordozó flottával együtt az Államok katonai jelenléte valóban globális. Ezen felül az Egyesült Államoké a világ legnagyobb nukleáris arzenálja, amely az évek során végrehajtott csökkentések ellenére is sokszorosan elég arra, hogy kiirtsa a földi életet. Az utóbbi idők fejleménye a világűr feletti katonai dominancia, amelyet Amerika „teljes spektrumú dominanciának” nevez.

Az „Amerikai Birodalom” több mint egy évszázada folyamatosan változik. Miután betöltötte „nyilvánvaló célját”, hogy kelettől nyugatig átérje Észak-Amerikát, most a tengeren túlra tekint. William Henry Seward (1801–1872) – Abraham Lincoln és Andrew Johnson elnökök külügyminisztere – nagy ívű víziót vázolt fel, amelyben Alaszka, Hawaii, Kanada, a karibi térség egyes részei, Kolumbia és a Midway-szigetek is az Egyesült Államok területeiként szerepeltek.

Míg Seward álmodozott, az európaiak cselekedtek, és a 19. század végén felfaltak mindent, amit csak meg tudtak kaparintani. A sort Nagy-Britannia vezette, amely több mint 12 millió négyzetkilométert – az Egyesült Államoknál jóval nagyobb területet – kebelezett be a század utolsó harminc évében. Franciaország csaknem kilencmillió négyzetkilométerrel növelte a területét, Németország, amely későn ébredt, két és féllel; csak a spanyol kolonizáció volt hanyatlóban. 1878-ra az európai hatalmak és gyarmataik foglalták el a szárazföldek 67 százalékát, és ez a szám 1914-re elérte a döbbenetes 84 százalékot. Az 1890-es évekre az európaiak Afrika 90 százalékát felosztották egymás közt; a legnagyobb részeket Belgium, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország vitték.

Az amerikaiak többsége irtózott egy ilyen birodalom gondolatától, és a kapitalista rend ellenében igyekezett megvédeni a termelők köztársaságának 19. századi vízióját. A dúsgazdag kapitalisták és a szegénységgel küszködő tömegek közötti óriási szakadék alapjaiban rázta meg az amerikaiak demokratikus és egalitárius ideáit. A legtöbb munkás és farmer ellenezte, hogy egy maroknyi bankár és iparmágnás tartsa kezében az országot, a pecsétnyomóként működő jogalkotók és bírák támogatásával kísérve. Walt Whitman költő egyfajta antidemokratikus betegségnek és torzulásnak írta le a kapitalizmus túlzásainak elburjánzását.

Az 1870-es, 1880-as, 1890-es években játszódtak le az amerikai nemzet történetének legvéresebb munkáslázadásai. 1877-ben a sztrájkoló vasútépítő munkások és támogatóik megbénították az ország vasúti közlekedését, mire a kapitalisták, az 1871-es párizsi kommün rémétől megriadva, megalkották saját rémképeiket: Chicago és St. Louis teljesen megbénul az általános sztrájk miatt. Washingtonban a *National Republican* „Az amerikai kommuna” című szerkesztőségi cikkében azt állította: „Nyilvánvaló tény, hogy a kommunista ideákat széles körben terjesztik az amerikai gyári munkások, bányászok és vasútépítők.” A vasúti sztrájk „nem más, mint a legrosszabb fajta kommunizmus, amely nemcsak jogtalan és forradalmi,

1878-ra az európai hatalmak és gyarmataik foglalták el a szárazföldek 67 százalékát, és ez a szám 1914-re elérte a döbbenetes 84 százalékot

de Amerika-ellenes is". St. Louis vezető napilapja, a *Republican* szintén felvette a kesztyűt: „Helytelen lenne ezt sztrájknak nevezni; ez egy munkásforradalom." Mikor a helyi milíciák nem tudták vagy nem akarták leverni a felkeléseket,

A haymarketi összecsapás 1886. május 4-én
BALRA: **Amerikai tengerészgyalogosok a bokszerlázadás idején a Pekingben**

Rutheford B. Hayes elnök, aki jórészt a vasútmágnások jóvoltából került a hivatalába, bevetette a hadsereget. Az elkövetkező összecsapásokban sok száz munkás halt meg.

A küzdelem tovább fokozódott az 1880-as években, ahogy a Munka Lovagjai (az első nagyobb országos munkásszervezet) megjelent a színen, és 1885-ben sikeres sztrájkot szervezett Jay Gould 15 ezer mérföldes vasúti hálózatán. Gould nem volt tipikus iparmágnás. Egyszer azzal büszkélkedett, hogy felfogadta „a munkásosztály egyik felét, hogy kinyírja vele a másikat"; valószínűleg ő volt az ország leggyűlöltebb embere. A Lovagok pedig, akik az osztályegység és a demokratikus szocialista filozófia szószólói voltak, nem voltak szokásos szakszervezet. Az, hogy Gould teljesítette a Lovagok követeléseit, amit a *Bradstreet's* című gazdasági lap „teljes megadásként" értékelt, megrázta az amerikaiakat. A Munka Lovagjainak tagsága országszerte ugrásszerűen megnőtt; az 1885. július 1-jei 103 ezerről egy év alatt 700 ezerre. A chicagói Haymarket téren történt, hét rendőr halálával végződő incidens azonban megtörte a mozgalom lendületét, mivel a hatóságok nemcsak az ezért felelős anarchistákra, hanem a Lovagokra is lecsaptak, pedig nekik semmi közük nem volt az eseményekhez, és elítélték az erőszakot. A radikálisokat mindenütt üldözni kezdték, „vörös veszéllyel" fenyegetve az embereket.

A haragos farmerek is gyakran kifejezték elégedetlenségüket, főképp azok, akik farmerszövetségekbe tömörültek az 1880-as, vagy a Populista Pártba léptek be az 1890-es években. A történészek még mindig vitatkoznak azon, hogy mennyire voltak ezek radikálisok, de ahhoz nem fér kétség, hogy a legtöbben ellenezték a korporatív állam befolyásának növekedését, és vezetőik közül sokan hangoztattak Wall Street-ellenes kijelentéseket. Bár a populisták jórészt csak délen, középnyugaton és nyugaton voltak népszerűek, 1892-ben közel 9 százalékot szereztek az elnökválasztáson, és az öt középnyugati és nyugati államban összesen 1500 jelöltjük került választott tisztségbe, köztük három kormányzó, öt szenátor és tíz kongresszusi képviselő. 1894-ben a populisták megkétszerezték a szavazataik számát, hét kongresszusi képviselőt és hat szenátort adva.

Az 1900-as elnökválasztás a republikánus William McKinley (a túloldalon), az Amerikai Birodalom és a keleti establishment hűséges támogatója, és a demokrata William Jennings Bryan (lent), középnyugati populista és nyíltan antiimperialista jelölt között dőlt el. McKinley győzelme elsöpörte Bryan antiimperialista figyelmeztetéseit is

Az 1893. május 5-i tőzsdei összeomlás az ország addigi legnagyobb válságát hozta el. Hónapok alatt négymillió munkás vesztette el az állását, s a munkanélküliség hamar megközelítette a 20 százalékot. Öt hosszú évig tartott ez az állapot. Állandó viták folytak a depresszió okáról, és arról, hogyan lehetne elkerülni a későbbiekben a hasonló helyzeteket. Azok, akik szerint az 1893-as válság a túltermelésből eredt, azt mondták, hogy az Egyesült Államoknak új piacokra van szüksége, amelyek felszívják a megtermelt fölösleget. A szocialisták, a szakszervezetiek és a reformerek viszont azt állították, hogy az 1890-es évek krízise a fogyasztás alacsony szintjéből eredt, és más megoldást javasoltak: itthon kell újraosztani a javakat úgy, hogy a munkások is megvehessék az amerikai farmok és gyárak termékeit. Ám nem sok kapitalistának tetszett ez a megközelítés; inkább a külvilág felé fordították az Egyesült Államokat, oly módon, amely alapvetően megváltoztatta az országot.

Ahhoz, hogy Amerika kikövetelhesse a részét a külpiacokból és a természeti erőforrásokból, modern tengerészetre volt szüksége, és támaszpontokra a világ minden pontján, ahol elláthatják a hajóikat. Ezért az Egyesült Államok 1889-ben annektálta Pago Pago csendes-óceáni sziget kikötőjét, és 1890–1896 között újjáépítette kereskedelmi flottáját.

De Pago Pago csak a kezdet volt. 1893-ban az amerikai cukortermelők és más üzletemberek a Honoluluban működő amerikai követ segítségével megbuktatták Liliuokalani hawaii királynőt, és az amerikai Sanford Dole-t juttatták hatalomra, James Dole ananászmágnás unokatestvérét. 1898-ban az Egyesült Államok bekebelezte

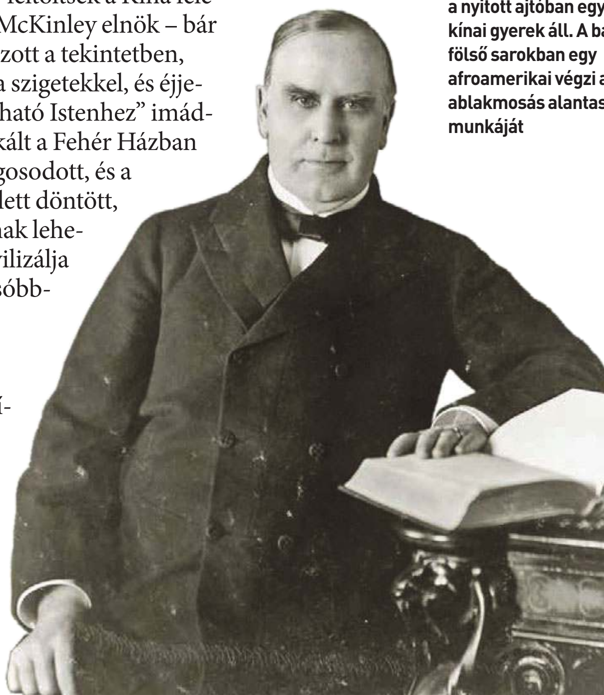
WIKIMEDIA

az országot. William McKinley elnök „nyilvánvaló elrendeltetésnek" minősítette a lépést.

Amerika 1898. április 25-én hadat üzent Spanyolországnak, látszólag azért, hogy felszabadítsa Kubát a spanyol elnyomás alól. Valójában a harcok több ezer kilométerrel távolabb kezdődtek, a Manilai-öbölben, ahol George Dewey ellentengernagy május 1-jén szétverte a spanyol flottát. Ahogy egy antiimperialista megjegyezte, „Dewey összesen egy embert veszített a manilai csatában – és a legfontosabb elveinket". Az összecsapás – amelyet John Hay külügyminiszter „pompás kis háborúnak" nevezett – három hónap alatt véget ért.

Mire a harci zaj alábbhagyott, az Egyesült Államok megalapozta tengerentúli birodalmát: bekebelezte Hawaiit, megszerezte Spanyolországtól Puerto Ricót, Guamot és a Fülöp-szigeteket. Ez utóbbi pont jó helyen volt ahhoz, hogy feltöltsék a Kína felé haladó hajókat. McKinley elnök – bár egy ideig ingadozott a tekintetben, hogy mi legyen a szigetekkel, és éjjelente a „Mindenható Istenhez" imádkozva fel-alá járkált a Fehér Házban – végül megvilágosodott, és a bekebelezés mellett döntött, megragadva annak lehetőségét, hogy civilizálja a világ egyik „alsóbbrendű" faját.

Emilio Aguinaldo vezetése alatt a filippínók folyamatosan lázongtak a spanyolok uralma ellen, és naiv módon azt hitték, hogy az Egyesült Államok segít nekik a függetlenség megszerzésében. Elfogadtak egy alkotmányt, és 1899. január 23-án létrehozták a köztársaságot, Aguinaldo elnökletével. Február 4-én az Egyesült Államok erői tüzet nyitottak Manilában. Az amerikai sajtó ezt úgy tálalta, hogy a filippínók támadták meg a fegyvertelen amerikai katonákat, közülük 22-en meghaltak, és 125–200-an megsebesültek. A filippínók veszteségeit ezrekre becsülték. A lapok úgy látták, hogy ez a támadás jól jön az imperialista célok megvalósításához, mert biztosítja, hogy a szenátus rábólintson egy erősen vitatott szerződésre, mely szerint az Egyesült Államok 20 millió dollárt fizet Spanyolországnak a Fülöp-szigetekért. A *New York World* megállapította, hogy az Egyesült Államok „hirtelen, minden figyelmeztetés nélkül a birodalmi lét viszonyai közt találta magát. … Ahhoz, hogy kormányozzunk, győznünk kell. Ahhoz, hogy győzzünk, ölnünk kell." A szerződés ellenzőire nyomás nehezedett, hogy támogassák a katonák küldését. Hosszas fegyvercsörtetés és fogadkozások után, miszerint ez nem jelenti a Fülöp-szigetek állandó megszállását, aláírták az egyezséget, a szükséges kétharmadnál eggyel több szavazattal. Richard Pettigrew szenátor a Fülöp-szigetek függetlenségének eltiprását „az évszázad legnagyobb nemzetközi bűntényének" nevezte.

A filippínók döntő többsége a lázadókat támogatta, élelmet és menedéket nyújtott számukra. Az amerikaiak, akik taktikájukat az indiánok elleni küzdelemben tökéletesítették, kivételes brutalitással válaszoltak. Egy merényletet követően Lloyd Wheaton tábornok utasítására húsz mérföld sugarú körben minden falut leromboltak, a lakóikat megölték. Mikor a lázadók rajtaütöttek a Samar szigeti Balangigában állomásozó amerikaiakon, és ötvennégyet megöltek az ott lévő hetvennégy katonából, Jacob Smith tábornok megparancsolta csapatainak, hogy minden tíz évnél idősebb embert öljenek meg, és tegyék a szigetet „kietlen vad sivataggá". A katonák egy része boldogan

A magára találó amerikai imperializmust és a nemzeten belüli kegyetlenséget egyaránt kifigurázva a *Puck* 1899. januári számában egy karikatúra a Fülöp-szigeteket, Hawaiit, Puerto Ricót és Kubát iskolás gyermekekként ábrázolja, akiket Uncle Sam leckéztet. A hátsó sorokban ülők az USA különböző államainak neveit viselő könyveket olvassák. A szoba legtávolabbi sarkában egy amerikai indián gyerek ül, fejjel lefelé tartva a könyvét, míg a nyitott ajtóban egy kínai gyerek áll. A bal fölső sarokban egy afroamerikai végzi az ablakmosás alantas munkáját

Amerikai katonák a waterboardingnak nevezett, fullasztásos kínvallatást alkalmazzák

engedelmeskedett. Egyikük azt írta haza: „Feltámadt bennünk a tüzes harcos, és mind ’niggereket’ akartunk ölni. … Ez az embervadászat kenterbe veri a nyúlvadászatot.” Az amerikai tisztek százezreket zártak koncentrációs táborokba.

A befektetések „védelme”

McKinley számára az igazi cél azonban a legendás kínai piac volt, amelyet Japán és Európa kizárólagos érdekeltségi övezetekre osztott. Attól tartva, hogy az Egyesült Államok a kínai piacon kívül reked, John Hay külügyminiszter 1899-ben kiadta az első „nyitott kapu”-jegyzéket, melyben felkérte a többi államot, hogy biztosítsanak mindenki számára egyenlő kereskedelmi lehetőségeket a befolyási övezeteikben. A kínai nacionalisták mindazonáltal semmiféle külföldi dominanciát nem akartak, és erőteljes felkelést szítottak a külföldi megszállók és hittérítőik ellen. A bokszerlázadás leverésében ötezer amerikai katona segítette az európai és japán erőket.

Így az 1900-as – McKinley és William Jennings Bryan között zajló – elnökválasztás idején amerikai katonák állomásoztak Kínában, Kubában és a Fülöp-szigeteken. A szavazók kis többséggel ugyan, de elfogadták azt az imperialista irányt, amelyet McKinley és tanácsadói jelöltek ki. A választás után a Fülöp-szigeteki atrocitások kezdtek eljutni a köztudatba. Számos érzékletes beszámoló látott napvilágot a gyilkosságokról, az erőszakról, és arról a kínvallatási módszerről, amelyet akkoriban kezdtek *waterboarding*nak nevezni. Egy katona a következő beszámolót küldte az *Omaha World-Herald*nak: „A hátukra fektetik őket, mindkét kezükre és mindkét lábukra egy-egy ember áll. Aztán kipeckelik a szájukat, és egy vödör vizet öntenek bele. Ha ekkor sem adnák fel, még egyet öntenek. Úgy feldagadnak, mint a varangyok. Mondhatom, szörnyű kínzás ez.”

A felkelés három és fél évig húzódott, mielőtt az új elnök, Theodore Roosevelt kijelentette, hogy a szigeteken béke van. Az Egyesült Államok összesen 126 ezer katonát állomásoztatott ott, akik közül 4374-en soha nem tértek haza. A filippínók veszteségei sokkal nagyobbak voltak. Mintegy 20 ezer gerilla és legalább 200 ezer civil halt meg, sokan közülük kolerában. Az amerikaiak azzal vigasztalták magukat, hogy a civilizációt vitték el az elmaradott embereknek – ám igen magas áron: 400 millió dollár volt a számla végösszege. Washington és Jefferson köztársasága, amely hosszú időn át inspirálta a demokratikus és forradalmi mozgalmakat világszerte, immár megindult lefelé a lejtőn, és hamarosan már a valódi változások ellenzőjeként, a *status quo* őrzőjeként jelent meg a történelem színpadán.

1901 februárjában, miközben az Egyesült Államok csapatai – McKinley szavait idézve – felemelték, civilizálták és kereszténnyé tették a filippínókat, az Egyesült Államok kongresszusa minden esetleges illúziót eloszlatott Kuba függetlenségével kapcsolatban is. Elfogadták a Platt-kiegészítést, amely kijelenti, hogy az Egyesült Államoknak joga van beavatkozni Kubai ügyeibe, limitálni a Kuba által felvehető kölcsön mennyiségét, korlátozni Kuba jogát a nemzetközi szerződések aláírására, és tengerészeti bázist létrehozni a Guantánamói-öbölben, amely biztosítja a panamai földsáv elérését is. Az Egyesült Államok világossá tette, hogy a hadserege nem távozik addig, amíg a kiegészítést nem veszik bele a kubai alkotmányba.

1901 szeptemberében egy huszonnyolc éves anarchista, Leon Czolgosz lelőtte McKinleyt a buffalói Pánamerikai Kiállításon. Egyik anarchista ismerőse elmondta, hogy Czolgosz korábban „az amerikai kormány által a Fülöp-szigeteken elkövetett durva bántalmazásokról” beszélt. A sors fintora, hogy a halálos merénylet miatt egy sokkal keményvonalasabb imperialista, Theodore Roosevelt került hatalomra.

Theodore Roosevelt, akit a legtöbb felmérés szerint az amerikaiak a 20. század legnagyobb elnökének tartanak

Roosevelt rájött arra, milyen előnyös lenne, ha egy csatorna vágná át a panamai földszorost, összekötve a Karib-tengert a Csendes-óceánnal. De Panama Kolumbia tartománya volt, amely nem kívánt lemondani fennhatóságáról az Egyesült Államok által ajánlott 10 millió dollár ellenében. Roosevelt a saját kezébe vette az ügyet, hogy megszerezze a csatorna helyét „azoktól a bogotái bérgyilkosoktól”. Az Egyesült Államok forradalmat szervezett, hadihajókat küldött, hogy távol tartsa a kolumbiai hadsereget, majd pillanatok alatt elismerte Panama függetlenségét. A csatorna-övezeten felül az Egyesült Államok megszerezte magának azokat a jogokat is, amelyeket Kubától is kicsikart.

Az Egyesült Államok már jóval a csatorna 1914-es elkészülése előtt elkezdte „felügyelni” a térséget. Közép-amerikai befektetései a 19. század végén és a 20. század elején rohamosan szaporodtak. A United Fruit Company és más amerikai cégek stabil és szolgálatkész kormányzatokat akartak, amelyek megvédik az érdekeiket. Amerikaiak vették át a banán- és kávéültetvényeket, a bányákat, vasutakat és a nagyobb ipari létesítményeket. Olyan sok föld szolgálta az exportot, hogy a térség országai élelmiszerimportra szorultak, hogy elláthassák polgáraikat. De bevételeik legalább azt lehetővé tették nekik, hogy megfelelően törlesszék a külföldi bankok felé fennálló tartozásaikat.

Az amerikai üzletemberek érdekeinek védelme a hadsereg folyamatos fejlesztését igényelte, hogy támogathassák a korrupt és diktatórikus kormányzatokat, és elnyomják a forradalmi mozgalmakat. Az Egyesült Államok 1900 és

WIKIMEDIA

Az egyik első utasszállító az 1914-ben megnyílt Panama-csatornán

> **Az Egyesült Államok 1900 és 1925 között mintegy huszonöt alkalommal vetette be haderejét Mexikóban, Közép-Amerikában és a Karib-térségben; csak azért nem gyakrabban, mert az itteni országok némelyikét hosszabb időn át megszállva tartotta**

1925 között mintegy huszonöt alkalommal vetette be haderejét Mexikóban, Közép-Amerikában és a Karib-térségben; csak azért nem gyakrabban, mert az itt fekvő országok némelyikét hosszabb időn át megszállva tartotta: Nicaraguát 1912-től 1933-ig, Haitit 1914-től 1933-ig, a Dominikai Köztársaságot 1916-tól 1924-ig, Kubát 1917-től 1922-ig, Panamát 1918-tól 1920-ig.

Hondurasban először a spanyoloké, aztán a briteké, majd az amerikaiaké volt az uralom. 1907-re az ország külföldi adósságállománya 124 millió dollárra nőtt, miközben a nemzeti jövedelme évi 1,6 millió dollár volt. 1890 és 1910 között a külföldi banántársaságok átalakították az országot. 1907-től kezdődően a politikai instabilitás nyújtott megfelelő ürügyet arra, hogy az Egyesült Államok katonailag közbeavatkozzon, és visszaállítsa Manuel Bonilla megdöntött kormányát. Miután az amerikai bankárok átvették a britek helyét, ők kezelték Honduras adósságát. Honduras mindmáig Közép-Amerika második legszegényebb országa.

Kiemelten fontos „amerikai érdek" volt a kubai cukor. Szántás az egyik cukornádültetvényen

A nicaraguaiak sem jártak jobban. Az Egyesült Államok tengerészgyalogsága Smedley Butler tábornok vezetése alatt avatkozott be, hogy egy Amerika-barát kormányzatot segítsen hatalomra. Mikor az egyre növekvő amerikai befolyás felkeltette a nicaraguaiak haragját, Butler tengerészgyalogosai kétezer embert megölve leverték a felkelést. A tábornok lassan megértette, hogy a küldetése nem más, mint megvédeni az amerikai kereskedelmi és banki érdekeket. Ahogy a harcok alatt a feleségének írott levelében áll, „szörnyű, hogy annyi ember meg fog halni ezekkel az átkozott hispánokkal vívott csatákban; és mindez csak azért, mert a Brown Brothersnek (amerikai ingatlanforgalmazó és biztosító cég) van itt egy kis pénze". Mikor a Közép-amerikai Bíróság – amelyet nagy csinnadrattával Roosevelt alapított 1907-ben azért, hogy békés úton oldja meg a térség problémáit – elítélte az Egyesült Államok beavatkozását, az amerikai hatóságok nem vették figyelembe a testület döntését, hatékonyan lerombolva ezzel minden tekintélyét. Az amerikai csapatok ezután még húsz évig az országban maradtak.

Augusto Sandino egy volt a sok nicaraguai közül, akik eltökélték, hogy lerázzák a nyakukról az amerikai igát. 1927-ben gerilláival véres harcba keveredett a tengerészgyalogsággal, majd visszahúzódott a hegyekbe. A következő évben ismét megjelent, és egyre népszerűbbé válva gerillaharcot folytatott a megszálló erők és a Nicaraguai Nemzeti Gárda ellen. Egy amerikai ültetvényes azt írta Henry Stimson külügyminiszternek, hogy az amerikai intervenció „csapás volt az amerikai kávétermelőkre. Ma már mindenki lenéz és gyűlöl minket. Mindez azért van így, mert az amerikai tengerészgyalogság a saját országukban vadássza le a nicaraguaiakat." Stimson, aki megértette ezt, és aki attól is tartott, hogy az Egyesült Államok közép-amerikai beavatkozásai miatt nem tud hatékonyan tiltakozni a mandzsúriai japán akciók ellen, 1933 januárjában visszavonta a katonákat Nicaraguából, és mindent az Anastasio Somoza vezette Nicaraguai Nemzeti Gárdára hagyott. Mikor a tengerészgyalogosok eltűntek, Sandino bejelentette tárgyalási készségét, de Somoza Nemzeti Gárdája elfogta és kivégezte. Somoza 1936-ban elnök lett, és olyan brutalitással gyakorolta a hatalmát, hogy ő és két fia még negyvenhárom évig irányíthatták az országot, míg végül a Sandino nevét viselő mozgalom meg nem fosztotta őket a hatalomtól, újabb háborúba keveredve ezzel a Ronald Reagan vezette Egyesült Államokkal. ■

Forrás: Oliver Stone – Peter Kuznick: *Amerika elhallgatott történelme.* Fordította: Angster László. Kossuth Kiadó, 2014. (A könyv november közepétől kapható.)

A történelem egyes folyamatai nehezen magyarázhatók az emberek és állatok egymásra kölcsönösen gyakorolt hatásának megismerése nélkül. Sorozatunk ezt szemlélteti néhány példával

Egy hasznos vérszívó: az orvosi pióca

A 17. SZÁZADIG – Hippokratész, majd a megfellebbezhetetlen szaktekintélynek számító Galénosz tanításai nyomán – az orvosok úgy gondolták, a betegségeket a négy testnedv egyensúlyának felbomlása okozza, ezért a páciens kivéreztetése, azaz a „rossz vér" eltávolítása az egyensúly helyreállítását szolgálja. A súlyos beteg, akit nyavalyája már amúgy is legyengített, a kezelésbe gyakran belehalt. A piócák ennek ellenére az orvosi kezelés alapját jelentették, s az orvosokat piócás embernek is hívták, a gyógyítást pedig piócázásnak.

Az orvosi pióca *(Hirudo medicinalis)* az ősi gyűrűsférgek törzsébe tartozik, melyről a paleontológusok úgy vélik, már több mint 500 millió évvel ezelőtt kifejlődött, és rovarokkal is táplálkozott. Miként távoli rokona, a földigiliszta, a nyeregképzők *(Clitellata)* osztályába sorolható, azon belül a piócák rendjébe, az állkapcsos nadályok osztályába tartozó faj. A piócák hermafroditák, általában viszont csak az egyik nemi szerepet töltik be életük során. A 10–15 centiméter hosszú, zöldesbarna állatnak lapos teste mindkét végén egy-egy tapadókorongja van. A hátsó tapadókorongját mozgásra használja, míg az elsőn helyezkednek el félelmetes fogazott állkapcsai, melyek a vérszívást szolgálják. Három állkapcsán lévő 100 éles fogát használja arra, hogy rögzítse magát, majd átharapja zsákmánya bőrét. Ha egyszer megkapaszkodott áldozatában, véralvadásgátlót, *hirudin*t választ ki, mely megakadályozza a seb bezáródását, továbbá egy érzéstelenítőszert is, amely biztosítja, hogy az áldozat ne érezzen fájdalmat. Ez fontos az állat számára, hiszen így nem veszik észre, míg tele nem szívta magát. Saját súlya tízszeresét képes meginni. Ha teleette magát, visszahúzza a fogait, és lepottyan a zsákmányáról, hogy megemészsze ebédjét.

Az orvosi pióca édesvizű tavakban és pocsolyákban él a mérsékelt övi Európa és Nyugat-Ázsia területén. Az általános hiedelemmel ellentétben kedvenc csemegéje nem az emberi vér, a házi állatok, például a ló és a szarvasmarha vérét jobban szereti. A mezőgazdasági változások és túlzott, orvosi célú begyűjtése miatt azonban a pióca eltűnt a legtöbb európai élőhelyéről, s már csak néhány elszigetelt helyen él.

19. századi francia karikatúra egy jó húsban lévő orvosról, aki ágyhoz kötött, halálsápadt betegének még több piócázást rendel

A piócázást évezredeken keresztül alkalmazták. Galénosz például úgy hitte, a vérkeringés két különböző, egymástól független rendszerből áll: az artériás vér a szívben keletkezik, a másik, sötétebb vénás vér a májból származik. A vér képes arra, hogy felgyűljön a különféle testrészekben, ezzel betegségeket okozhat, és ezt érvágással lehet gyógyítani. Az első feljegyzések arról, hogy egy beteget piócával kezeltek, görög földről származnak, az i. e. 2. századból. Innen jutott el a módszer a római városokba. A 7. századtól a moszlim tudósok továbbfejlesztették a nedvelméletet. Az első évezred fordulóján két értekezés íródott e témában, Avicennától (980–1037) *Az orvoslás törvénye,* továbbá Abulcasistól (936–1013) *Az orvoslás módszere*. Ez utóbbi könyv hivatkozik az érvágásra, és piócák használatát javasolja. Utóbbi a középkorban már mindennapos gyakorlattá vált. Számtalan betegség gyógymódját kínálta, különösen olyanokét, melyek kipirosodott arcot, gyulladást vagy lázat okoztak, mivel e tünetek úgymond a testnedvekben jelen lévő túl sok vérre utaltak. Ha a páciens túl hangossá vagy energikussá vált, szintén véreztetéssel kezelték. A piócákat sebek kezelésére is használták. Az amúgy is legyengült pácienseket időről időre véreztették, ami még jobban legyengítette őket – gyakran bele is haltak. Ismert egy francia katona esete, aki párbajban sérült meg. „Kezelése" során egy hónap alatt 6 liter vért veszített. Szerencsére mind sebesülését, mind a kezelést akkor még túlélte. Egyébként a piócázást betegségek megelőzésére is használták, és a szülés, valamint a sebészeti beavatkozások állandó kísérője volt.

Habár a brit anatómus és fizikus William Harvey (1578–1657) az 1620-as években leírta a vérkeringést, s ezzel felülírta Galénosz hibás duplavérkeringés-elméletét, illetve aláásta a testnedvelméletet, a piócával való vérleszívás gyakorlata egészen a 19. század végéig megmaradt. Akkora volt a kereslet a piócák iránt Európában, hogy számuk eredeti élőhelyükön lecsökkent – olyan mértékben, hogy fogságban kellett tenyészteni őket.

A gyógyítás fejlődése végül megszüntette a sebek és fertőző betegségek kezelésére általánosan alkalmazott kivéreztetést. Az 1980-as években az orvosi piócát új területen, a plasztikai és rekonstrukciós sebészetben kezdték alkalmazni. A rekonstrukciós sebészetben előfordul, hogy izmokat vagy bőrszövetet ültetnek át a páciens egyik testrészéről egy másikra, elpusztult szövetek helyettesítésére. Létfontosságú, hogy mind a seben belül, mind körülötte helyreállítsák a vérkeringést, de néhány esetben a műtéti területről a fáradt vért elszállító vénával problémák adódnak. A vénás vér hajlamos besűrűsödni és rögöket képezni, melyek elzárhatják a vérkeringést, a szövet elhalását okozva. Hogy megszüntessék az akadályokat, és hogy megelőzzék a rögképződést, piócákat helyeznek az érintett területre. A pióca nyálában lévő véralvadásgátló akkor is fenntartja a véráramot, ha a piócát már eltávolították. Noha ma már szintetikus *hirudin*t is előállítanak, a pióca használata időnként még mindig előfordul. ■

Forrás:
Eric Chaline
Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet
(Kossuth Kiadó 2014)

„Szenny, mocsok és egyéb förtelmek”

Pamela Hartshorne írja le a Tudor-korabeli Anglia háztulajdonosainak mindennapos harcát a rothadó növényi hulladékkal, a trágyakupacokkal és a túlcsorduló pöcegödrökkel

ILLUSZTRÁCIÓ: BECCA THORNE

TRÁGYA, SZÉKLET, ÜRÜLÉKBOGYÓK… vér, vizelet és moslék. Ezek a szavak aligha idézik fel bennünk I. Erzsébet udvarának pompáját, avagy Shakespeare Globe színházának ragyogását; az 1485-től 1603-ig tartó Tudor-kor városlakói számára azonban a mindennapos élet természetes velejáróit jelentették.

Egy átlagos háztulajdonos zsúfolt, szűk utcácskában lakott, amely emberekkel és állatokkal volt tele: lovas kocsik állták el az utat, libákat tereltek eladni, birkanyájakat és tehéncsordákat hajtottak a piacra vagy a mészárszékre, tyúkok kapirgáltak az udvarokon, kutyák és macskák guberáltak. És akkor az egerekről, a galambokról és a patkányokról még szót sem ejtettünk…

Mindezek a tényezők együttesen a „szenny és mocsok" hatalmas halmait termelték: belsőségek, csontok, pikkely, lenyúzott irha, szőr és tollak, amelyek rothadó növényi maradványokkal, ételmaradékkal, háztartási hulladékkal, porral, hamuval, sárral és a műhelyek padlójáról kisöpört kosszal, illetve „egyéb förtelmekkel" keveredtek.

Tételezzük fel, hogy Ön is egy Tudor-kori háztulajdonos Angliában – vajon Ön hogyan fogott volna hozzá, hogy felülkerekedjen a hulladékkal folytatott mindennapos küzdelemben? York város levéltárának 16. századi archívumát felhasználva az alábbiakban néhány hasznos tanáccsal szolgálunk.

Tudor-kori háztulajdonosként Ön mihez kezdett volna a szeméttel?

A hátsó kertjében alighanem kapirgált volna néhány tyúk, amelyek megették a növényi eredetű hulladék nagy részét. A többi maradék a disznónak jutott, feltéve, hogy tartott ilyen állatot. Mint az közismert, a sertések mindent megesznek – a „megejtett" szolgálóleányok is rendelkeztek ezzel a hasznos ismerettel, ők a nem kívánt újszülöttektől igyekeztek megszabadulni a disznóólban –, a vért, belet, belsőségeket, csontokat is elfogyasztják, vagyis szinte mindent, amit a főzéshez már nem lehet hasznosítani.

A disznókat ólban kellett tartani, nem túrhattak szabadon, mivel ürülékükkel bemocskolták volna az utcákat, ezenkívül a kisgyerekekre is veszélyt jelentettek. Önnek is figyelnie kellett arra, hogy a szolgálója ne lófráljon az utcán este 9 óra előtt egy vödör disznótrágyával, ha ezt elmulasztotta, akkor 6 shilling 8 pennys bírságot kockáztatott.

A szolgálólányok feladata volt, hogy kitakarítsák a port, hamut, felseperjék a padlót, és kicseréljék a gyékényeket. A söpredéket az egyéb háztartási hulladékkal együtt kupacban lehetett gyűjteni a bejárati ajtó mellett, ahonnan hetente háromszor a trágyások (köztisztasági alkalmazottak) szállították el trágyás kocsijukon (lásd a pöcegödrökről szóló részt a következő oldalon).

A szemetet kora reggel szállították el, de a háztulajdonosoknak külön figyelmet kellett fordítaniuk arra is, hogy a szolgálók ne rakják ki a szemetet este 7 óra előtt – Thomas Rogerly bőrcserző például elmulasztott figyelni erre –, mivel ezt 3 shilling 4 penny összegű pénzbüntetéssel sújtották. A túl korán kihelyezett szemét ugyanis eltorlaszolta a szűk utcákat, és ezzel mindenkinek kellemetlenséget okozott.

A szolgálóját Ön is bármikor elküldhette a szeméttel a szemétdombra. Minden kerületen belül kijelöltek egy alkalmas helyet, ahol a környéken lakók a szemétdombra üríthették háztartási hulladékukat. 1575-ben a Monk kerület szemétdombjának a helyét Thomas Barker Elbow Lane-en álló házának az udvarán, York városfalán belül, a Monk Bar városkapu közelében jelölték ki. Barker azonban sajnálatos módon visszaélt a helyzettel, és korlátozta a szemétdombhoz való hozzáférést, mivel a felhalmozott trágyából származó teljes hasznot igyekezett zsebre tenni. Ez ellentmondott annak, hogy a kerület valamennyi háztulajdonosa jogosult volt ellenszolgáltatás nélkül bármit elvinni a trágyadombról.

Reklamálhatott-e a városházán, ha a bejárati ajtaja előtt piszkos volt az utca?

Nem. Háztulajdonosként az Ön felelőssége volt, hogy karban- és tisztán tartsa az utcának a portája előtti részét egészen a vízelvezető árokig, az árkot is beleértve. A koszt és a szemetet kupacba kellett sepernie a bejárati ajtó mellé. Ha megsérült az utca kövezete, azt köteles volt kijavítani, illetve ki kellett kotornia az árkot, hogy biztosítsa, semmi sem akadályozza a víz szabad folyását.

Ha keskeny utcában lakott, akkor itt csak egy vízelvezető volt középen, de a szélesebb utcák mindkét szélén volt árok. A városi kamarások feleltek az utca középső részének kövezetéért és tisztán tartásáért, továbbá a piacterekért is. Ha Ön úgy érezte, hogy az utca középső sávján nem végezték el a kötelességüket, akkor ez ellen természetesen panasszal élhetett, és kérhette, hogy tartsák megfelelően karban és tisztán ezt a részt.

Hová ment volna a dolgát elvégezni?

Egy átlagos Tudor-korabeli háztulajdonos tartott éjjeliedényt a szobában – ha esetleg éjnek éjjelén tört volna rá a szapora –, de ez korántsem jelentette azt, hogy egy figyelmeztető „Gardyloo!" kiáltást követően az ablakon keresztül megszabadulhatott volna a bili tartalmától. A skótok kiáltottak fel így, mielőtt az emeleti ablakból a moslékot az utcára borították. (A kiáltás a francia *Gardez l'eau!* „Vigyázz, víz!" kifejezésből ered. – *A ford.*) A közhiedelemmel ellentétben ez a magatartás nemcsak, hogy nem volt bevett szokás, de határozottan elítélték, arról nem beszélve, hogy büntetést is vonhatott maga után. Példának okáért John Myn yorki lakos is erre a sorsra jutott, akinek 1495-ben 2 shilling büntetést kellett megfizetnie azért, mert az éjszaka leple alatt emberi vizeletet és egyéb „rettenetet" hajított ki az ablakon.

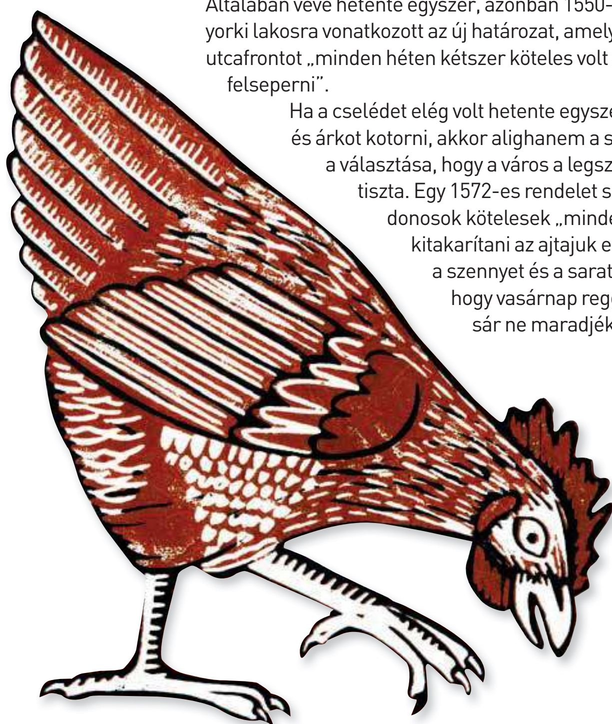
Akkor járt el helyesen, ha – a fentiek helyett – az éjjeliedénye tartalmát a kertjében található pöcegödörbe ürítette, amely fölé a legtöbb esetben árnyékszéket is építettek. Ha a telke hátulját patak vagy vizesárok szegélyezte, akkor további lehetőséget jelentett, hogy a víz fölé egy „pottyantóst" vagy latrinát állítson fel, de csak abban az esetben, ha nem aggódott amiatt, hogy ezzel a szomszédjai rosszallását vívja ki. Az árkok egyben kanálisok is voltak, és a magánbudik alatt felgyülemlett ürülékhalmok gyakran eltorlaszolták a víz útját.

Mit sem számított, hogy valaki jelentős személyiség volt-e vagy mennyire volt tehetős. 1579-ben magát a yorki főesperest fenyegették meg egy brutális, 3 fontos bírsággal, amennyiben nem bontja el a Queen's Dike – a várost átszelő főcsatorna – felé emelt árnyékszékét. A főesperes akár figyelmen kívül is hagyhatta volna a felszólítást, de ha ez szemet szúrt másoknak, és ha Ön nem akarta, hogy megszólják, vagy a szájukra vegyék, akkor a fenti célra mégiscsak a pöcegödrét volt a legtanácsosabb használni.

Milyen gyakran kellett utcát takarítania?

Általában véve hetente egyszer, azonban 1550-től kezdve minden yorki lakosra vonatkozott az új határozat, amely szerint a ház előtti utcafrontot „minden héten kétszer köteles volt megtisztítani és felseperni".

Ha a cselédet elég volt hetente egyszer kiküldenie söpörni és árkot kotorni, akkor alighanem a szombatra esett a választása, hogy a város a legszentebb napon legyen tiszta. Egy 1572-es rendelet szerint a háztulajdonosok kötelesek „minden szombat este kitakarítani az ajtajuk előtt, illetve elszállítani a szennyet és a sarat annak érdekében, hogy vasárnap reggelre se szenny, se sár ne maradjék ott".

Mit tett akkor, ha már csordultig telt a pöcegödre?

Hívatta a trágyásokat. Ők azért kapták a fizetséget, hogy a szennyet és a szemetet kitakarítsák a pöcegödrökből, melyeket a könnyebb tisztíthatóság érdekében téglával béleltek ki. Nem ez volt a létező legkellemesebb munka a világon, de a trágyások – munkájuk elvégzését követően – vígan értékesíthették a pöcegödrök tartalmát trágyaként a városfalon kívül található kertek és veteményesek gazdálkodóinak.

Az emberi és az állati ürülék egyaránt szagos portéka, de akkoriban nem ez jelentette a problémát, hanem az, amikor az ürülék akár az utcán, akár a csatornában torlaszt képezett. Ezt a két esetet leszámítva értékes árucikk volt, amelynek egy cseppje sem veszett kárba.

Az sem volt kifizetődő eljárás, ha valaki hagyta, hogy a bejárati ajtaja mellett szemétkupaccá gyűljék a szemét, vagy, hogy a szolgálója lustaságában nemes egyszerűséggel a szomszéd portájára hajítsa a hulladékot. Egyrészt a szomszédok neheztelésére, másrészt bírságra is számíthatott, ahogyan ez Miles Robinson hentessel is megesett, akit felszólítottak arra, hogy számolja fel „azt a hatalmas trágyadombot", amely York városának központi részén fekvő, davygate-i udvarán tornyosult. A szomszédok számára ez nemcsak „roppant kellemetlen" volt, de egyben „rendkívül veszélyes" is, mivel „megmételyezte a levegőt".

Mi volt a helyzet akkor, ha nem volt szerencséje és mocskos szomszéddal verte meg a sors?

Panasszal élhetett a kerületi gyűlésen. Évente kétszer a kerület valamennyi férfilakosát gyűlésre hívták, ez volt a kerületi gyűlés. A gyűlésen 15-20 embert jelöltek ki, ők alkották a vizsgálóbizottságot. A bizottság tagjainak a feladata volt, hogy bejárják a kerület összes egyházközségét és feljegyezzenek minden problémát, ami a közösség életét megkeserítheti: az eldugult vízelvezetőket, a kátyúkat, a torlaszokat, a törött kerítéseket, az antiszociális viselkedést, valamint azt is, ha valaki a közlegelőn megszegte a legeltetési jogait.

Listát készítettek mindazokról, akik „bűnben maradtak" – ez volt az eljárás hivatalos neve –, majd a soron következő gyűlésen ellenőrizték, hogy a vétkesek elvégezték-e a kötelességüket, a mulasztókra pedig bírságot szabtak ki. Hatalmas szerencse, hogy York 21. századi levéltárában a város 1575–1586 közötti időszakában született valamennyi hivatalos dokumentum és irat mind a mai napig megtalálható. Ha összehasonlítjuk a „bűnben maradtak" listáját azokkal, akiket a hatóságok végül pénzbüntetéssel sújtottak, az derül ki, hogy a többség eleget tett a felszólításnak.

Mai orrunk számára a Tudor-korabeli városok egész biztosan büdösek lettek volna, de azért mégse essünk abba a hibába, hogy azt feltételezzük, elődeinket nem érdekelte, milyen körülmények között élnek, vagy, hogy nem tettek meg mindent annak érdekében, hogy – a saját elvárásaikhoz mérten – tisztán tartsák városukat. H

Pamela Hartshorne a Yorki Egyetem kutatója, író és szerkesztő

Fordította Gether Dénes

MIKOR HAJOLNAK MEG A CSÁSZÁRPINGVINEK EGYMÁS ELŐTT?

MEGJELENT!
KERESD AZ ÚJSÁG-ÁRUSOKNÁL!

MOST **AJÁNDÉK** ÓRIÁSPOSZTERREL!

KEDVEZMÉNYES BELÉPŐ! Keresd meg a magazinban található kupont, amivel most 10% családi kedvezményt kaphatsz a Nyíregyházi Állatpark belépőjének árából. Részletek a magazinban.

hvg KIADVÁNYOK

Információ: HVG Kiadó Zrt., 1300 Bp. 3., Pf. 20 (06-1) 436-2045 ugyfelszolgalat@hvg.hu bolt.hvg.hu/allatokvilaga

Lássuk a forrásokat is! Ezzel a céllal adjuk közre sorozatunkat, amely emlékezetes történelmi eseményekről, személyiségekről és jelenségekről a kortársak leírásaival igyekszik képet adni

Stefan Zweig egy Richard Strauss-opera bemutatójáról

SZINTE FELFOGHATATLANUL színes életet élt Stefan Zweig. Miközben a legkülönfélébb műfajokban szinte ontotta magából az írásokat, példa nélküli otthonossággal mozgott a világban – nagyon kevés ember mondhatott barátjának vagy jó ismerősének a 20. század első harmadából annyi szellemi kiválóságot, mint ő. Hugo von Hofmannsthaltól Rilkén keresztül Rodinig és Gorkijig mindenki megnyílt ennek a varázslatos személyiségnek. Író, költő, képzőművész barátai mellett a zenészek közül közeli barátság fűzte olyan zsenikhez, mint Arturo Toscanini, Bruno Walter vagy Alban Berg.

A kor legnagyobb német zeneszerzője, Richard Strauss közös munkájukig személyesen nem ismerte Zweiget. Operáinak szövegírója Hugo von Hofmannsthal volt. A költő 1929-ben bekövetkezett halála után Straussnak új librettista után kellett néznie, s a nagyhírű írót kérte fel a szövegkönyv megírására. Zweig örömmel vállalta a megtiszteltetést, s Ben Jonson egyik művét ajánlotta – ebből született *A hallgatag asszony* című opera.

Mire az opera elkészült, Németországban már Hitler volt az úr. A színlapon az ünnepelt zeneszerző neve alatt egy zsidóét tüntessék fel? A párját ritkító premier körülményeit az alábbi részletben Zweig mondja el.

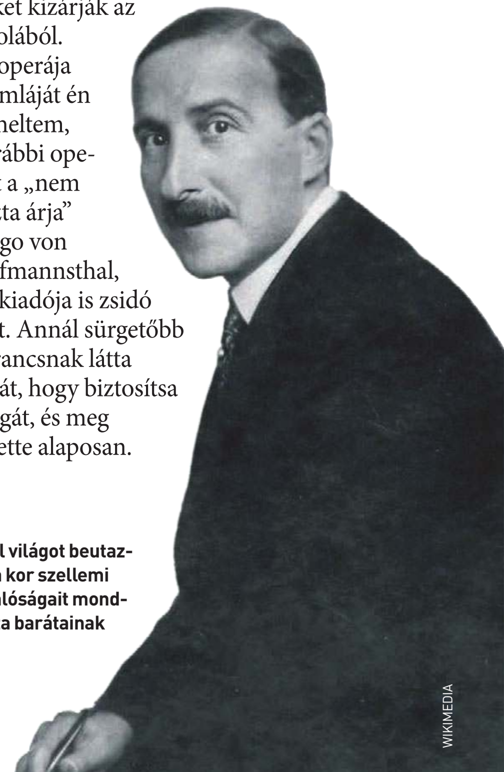
Stefan Zweig ugyan némi felhanggal, de lényegében megengedően fogadta Richard Strauss szerepvállalását a nemzetiszocialista érában. Mások kevésbé voltak megértőek. „Megemelem a kalapom a zeneszerző Strauss előtt, de ismét a fejemre teszem, ha Strauss, az ember áll előttem" – mondta róla Arturo Toscanini, aki soha nem bocsátotta meg neki, hogy amikor 1933-ban a „zsidótlanított" bayreuthi ünnepi játékoktól tiltakozásképpen megvált, Richard Strauss könnyedén a helyébe lépett. Sokan azt sem feledték, hogy Goebbelstől megbízatásokat fogadott el – ő nevezte ki a Birodalmi Zenei Kamara élére –, vagy, hogy himnuszt komponált a berlini olimpiára.

Hozzátartozik a történethez, hogy ezután Stefan Zweignek is csak hónapokig volt maradása hazájában, Ausztriában. 1934-ben menekült el salzburgi otthonából. Először Angliában élt, majd Brazíliába ment. Nem bírta sokáig az emigrációt, 1942-ben feleségével együtt maguk vetettek véget életüknek.

Betiltás a második előadás után

1933 JANUÁRJÁBAN, amikor Adolf Hitler hatalomra került, *A hallgatag asszony* című operám zongorakivonatban jóformán teljesen elkészült; s az első felvonás hangszerelésén már majdnem túljutottunk. Néhány héttel később pedig szigorúan megtiltották, hogy a színpadokon előadják nem árják műveit, vagy olyanokat, amelyben zsidónak bármilyen formában része van. A nagy átkot még a halottakra is kiterjesztették, s a világ minden zenebarátjának nagy elkeseredésére Mendelssohn szobrát eltávolították a lipcsei Gewandhausból. A magam számára operánk sorsát ezzel elintézettnek láttam. Természetesnek tartottam, hogy Richard Strauss a munkát nem folytatja, és másvalakivel újat kezd majd. Ehelyett egyik levelet írta a másik után, hogy mi jut eszembe! Ellenkezőleg – írta eltökélten –, mivel most már nekifogott a hangszerelésnek, kezdjek hozzá a legközelebbi opera szövegéhez. Senki sem tilthatja meg neki, hogy együtt dolgozzék velem. Nyíltan el kell ismernem, hogy a különös ügy folyamán bajtársi hűséggel kitartott mellettem, ameddig csak lehetett. A nyilvánosság előtt viszont kevésbé rokonszenvesen viselkedett: közeledett a hatalmon levőkhöz. Sűrűn találkozott Hitlerrel, Göringgel és Goebbelsszel, és abban az időben, amikor még Furtwängler is nyíltan ellenállt, elfogadta a náci Birodalmi Zenei Kamara elnöki tisztségét.

Strauss részvétele ebben a pillanatban mérhetetlenül fontos volt a nemzetiszocialistáknak, mert bosszúságukra nemcsak a legjobb írók, hanem a legfontosabb zenészek is nyíltan hátat fordítottak az új rendszernek, és csak az ismeretlenek és a szürkék tartottak velük vagy pártoltak át hozzájuk. Goebbels és Hitler számára mérhetetlen nyereséget jelentett, már csak külsőséges szempontból is, hogy ilyen kínos pillanatban Németország leghíresebb zenészét maguk mellé állíthatják. Hitler – mint Strauss elmesélte – már bécsi nyomoréveiben nagy nehézségek árán Grazba utazott, hogy a *Salome* bemutatóján jelen lehessen. Most tüntetően ünnepelte a *Salome* szerzőjét. Berchtesgadenben az ünnepi estéken Wagner mellett jóformán csak Strauss-dalokat adtak elő. Viszont Strauss részvétele jóval szándékosabb volt. Művészi önzésében – mint ezt mindeddig nyíltan és hűvösen beismerte – belsőleg közömbösen szemlélt minden rendszert. Mint karmester szolgálta a német császárt, és katonaindulókat szerzett neki, aztán mint udvari karmester az osztrák császárt. Ugyanígy *persona grata* volt az osztrák és német köztársaságban is. Egyébként életbe vágó érdekből is különös előzékenységet kellett tanúsítania az új rendszerrel szemben, mert nemzetiszocialista értelemben hatalmas adóssága volt: a fia zsidó nőt vett feleségül, és attól félt, hogy unokáit, akiket nagyon szeretett, mint söpredéket kizárják az iskolából. Új operája számláját én terheltem, korábbi operáit a „nem tiszta árja" Hugo von Hofmannsthal, s a kiadója is zsidó volt. Annál sürgetőbb parancsnak látta tehát, hogy biztosítsa magát, és meg is tette alaposan.

A fél világot beutazta, a kor szellemi kiválóságait mondhatta barátainak

Vezényelt ott, ahol az új urak kívánták, az olimpiai versenyekre himnuszt zenésített meg, ugyanakkor meglepően őszinte leveleiben kevés lelkesedéssel emlékezett meg erről a megbízásról. A művész szent önzésével valójában csak egy érdekelte, hogy művének hatását semmi ne veszélyeztesse, és hogy új operája, amely annyira szívéhez nőtt, mielőbb előadásra kerüljön.

Számomra ezek a „nemzetiszocialista" engedmények természetesen fölöttébb kínosak voltak. Mert milyen könnyen támadhatott volna az a látszat, hogy titokban közreműködtem benne, vagy legalábbis helyeseltem, hogy e gyalázatos bojkottban az én személyemmel kivételt tegyenek. Barátaim mindenfelől ostromoltak, hogy nyilvánosan tiltakozzam a nemzetiszocialista Németországban való előadás ellen. De egyrészt mindig elvből idegenkedtem a nyilvános és patetikus gesztusoktól, másrészt húzódoztam attól is, hogy olyan géniusznak, mint Richard Strauss, nehézségeket okozzak. Strauss végül is a legnagyobb élő muzsikus volt, és hetvenesztendős. Három esztendejét szentelte ennek a műnek, s ez idő alatt velem mindig baráti érzéssel, korrektül, sőt bátran viselkedett, így hát inkább azt láttam helyesnek, ha hallgatok, és kivárom, hogyan alakulnak az események. Egyébként is tudtam, hogy semmivel sem okozok akkora nehézségeket a német kultúra új őreinek, mint teljes passzivitásommal. Hiszen a nemzetiszocialista birodalmi írói kamara és a propagandaminisztérium csak kedvező ürügyet keresett, hogy helytálló módon megindokolhassák tilalmukat legnagyobb muzsikusunk ellen. Így például minden elképzelhető hivatal és személy bekérte már a szövegkönyvet azzal a titkos reménnyel, hogy ezt az ürügyet megtalálja. Milyen kényelmes lett volna *A hallgatag asszony*ban valami olyan helyzetet találni, mint például *A rózsalovag*ban, ahol egy fiatalember a férjes asszony hálószobájából jön ki. Akkor persze hivatkozhattak volna arra, hogy óvniuk kell a német erkölcsöt. De nagy csalódásukra könyvemben nem volt semmi erkölcstelen. Aztán feltúrták és átvizsgálták a Gestapo minden elképzelhető kartotékját, és végigböngészték minden régi könyvemet. De itt sem fedezhettek föl semmi olyat, hogy valaha akár csak lenéző szavakkal illettem volna Németországot (éppoly kevéssé, mint bármely más nemzetét a földnek), vagy politikai tevékenységet fejtettem volna ki. Bármit tettek és próbáltak, egyedül kellett dönteniük, hogy legfőbb mesterüktől – akinek maguk nyomták kezébe a nemzetiszocialista zene lobogóját – az egész világ szeme láttára megtagadják a jogot, hogy operáját előadhassa, vagy pedig – az lesz a nemzeti szégyen napja! – Stefan Zweig neve, akinek szövegírójaként való szerepeltetéséhez Richard Strauss kifejezetten ragaszkodott, még egyszer, mint már annyiszor, bemocskolja a német színlapokat. Mennyire örültem titokban nagy gondjuknak és kínos töprengésüknek! Sejtettem, hogy anélkül, hogy a kisujjamat mozdítanám, sőt inkább éppen azzal, hogy semmit sem teszek érte és semmit sem teszek ellene, zenés komédiám óhatatlanul pártpolitikai macskazenévé válik.

Korának talán legünnepeltebb zeneszerzője volt

WIKIMEDIA

A párt, amíg csak valamiképpen módot találhatott rá, köntörfalazott a határozat körül. De 1934 elején végül dönteniük kellett, hogy kivel akarnak szembekerülni: saját törvényükkel vagy a kor legnagyobb zeneszerzőjével? A határidő nem tűrt további halogatást. A partitúra, a zongorakivonat, a szövegkönyv már régóta ki volt nyomva, a Hoftheater Drezdában már megrendelte a jelmezeket, a szerepeket kiosztották, sőt már tanulták is. És még mindig nem tudtak megegyezni a különböző instanciák, Göring és Goebbels, a birodalmi írói kamara és a kultúrtanács, a közoktatásügyi minisztérium és a Streicher-gárda. Bármilyen lázálomnak tűnik is, *A hallgatag asszony* ügye végül is izgalmas állami kérdéssé lett. Senki sem mert teljes felelősséget vállalni a megváltó „engedélyezem"-ért vagy „eltiltom"-ért. Nem maradt más hátra, mint hogy az ügyet Németország és a párt urának, Adolf Hitlernek személyes döntésére bízzák. Könyveim azelőtt is abban a „tisztességben" részesültek, hogy a nemzetiszocialisták eléggé szaporán olvasták, főleg a *Fouché*t, amelyet mint a politikai meggondolatlanság példáját, újból és újból tanulmányozták és vitatták. De arra valóban nem készültem fel, hogy Goebbels és Göring után most magát Adolf Hitlert is azzal kell fárasztanom, hogy áttanulmányozza háromfelvonásos lírai librettómat. Mi tagadás, ő sem tudott könnyen határozni. Mint később és mindenféle kerülő úton értesültem, még egész sor tanácskozás következett ezután, amelyek végén a nagy hatalmú maga elé idéztette Richard Strausst, és *in persona* közölte vele, hogy kivételesen engedélyezi ugyan az előadást, de vegye tudomásul, hogy ez ellenkezik az új német birodalom minden törvényével. Olyan elhatározás volt ez, amelyre éppoly kevés jó szándékkal és őszinteséggel fanyalodott, mint a Sztálinnal és Molotovval kötött szerződés aláírására.

Így tört rá a nemzetiszocialista Németországra a gyászosan fekete nap, amelyen színre kellett hozni azt az operát, melynek plakátján ott díszelgett a kiátkozott Stefan Zweig neve. Én magam természetesen nem vettem részt az előadáson, hiszen tudtam, hogy a nézőtéren hemzsegnek majd a barna egyenruhások, sőt magát Hitlert is bejelentették egyik estére. Az operának nagy sikere volt, s a zenekritikusok becsületére meg kell állapítanom: kilenctized részük lelkesen használta fel az alkalmat arra, hogy még egyszer és utoljára kifejezésre juttassák ellenkezésüket a faji szemponttal szemben. Barátinál barátibb szavakkal emlékeztek meg szövegkönyvemről. Berlin, Hamburg, Frankfurt, München, valamennyi német színház nyomban a következő évad játékrendjén hirdette az opera előadását.

A második előadás után váratlanul mennykőcsapás sújtott le a magas égből. Mindent lemondtak, és egyik napról a másikra Drezdában és egész Németországban betiltották az operát. De mindez nem volt elég. Másnap elképedten olvastuk, hogy Richard Strauss, a Birodalmi Zenei Kamara elnöke beadta lemondását. Mindenki érezte, hogy valami rendkívüli dolognak kellett történnie. De még jó időbe telt, mire az egész igazságot megtudtam. Strauss megint levelet írt nekem, amelyben azt sürgette, hogy hamarosan fogjak hozzá az új opera szövegkönyvének megírásához. Ez a levél – amelyben túlzott őszinteséggel nyilatkozott saját álláspontjáról – a Gestapo kezébe került. Felmutatták Straussnak, s erre nyomban be kellett adnia lemondását, az operát pedig betiltották. Német nyelven csak a szabad Svájcban és Prágában került színpadra, később pedig olaszul a milánói Scalában, Mussolini külön beleegyezésével, minthogy ő akkor még nem vetette alá magát teljesen a faji szempontoknak. De a német népnek többé egyetlen hangot sem volt szabad hallania legnagyobb élő zeneszerzőjének sok helyütt elbűvölő öregkori operájából. ■

Forrás: Stefan Zweig: *Csillagórák. Portrék.* Európa Könyvkiadó, 2006. 112–118. old.

„De mit adtak nekünk a rómaiak?”

A *Brian életé*ből ismert válaszokat az egykor hazánk területén élők kiegészíthették volna még a környezetátalakítás említésével is. Egy olyan kiterjedt és összetett államalakulatnak, mint a 3–4. századi Római Birodalom, fennmaradása érdekében hatalmas állami beruházásokkal kellett reagálnia az éghajlati és környezeti változásokra, és ennek nyomai ma is fellelhetőek az egykori Pannonia területén. **Pásztókai-Szeőke Judit** és **Serlegi Gábor** mutat rá a dunántúli sírokból előkerült használati eszközök és a birodalmi intézkedések között feltételezhető összefüggésre

CULTIRIS / AKG-IMAGES

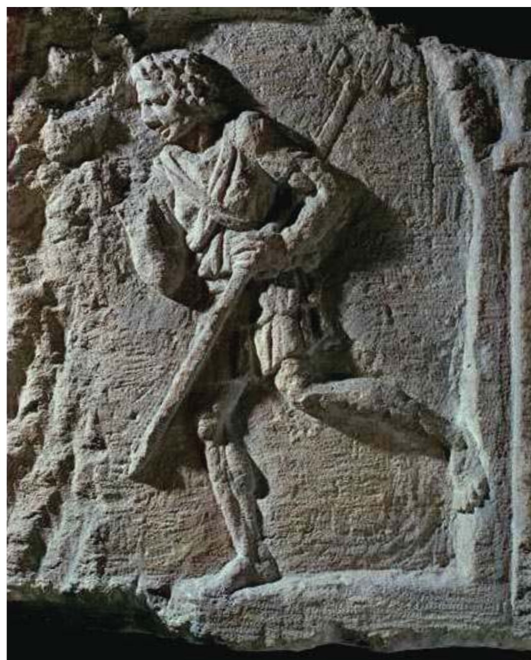
A 4. SZÁZADI DUNÁNTÚLI temetkezéseknél két olyan vasból készült római eszköztípust is feltártak, amelyek sírmellékletként nem tűnnek túl szokványosnak. E tárgyak egyike egy 20–30 centiméter hosszú, téglalap alakú, egyik hosszanti oldalán teljes egészében, centiméterenként általában 1-2 rövid foggal csipkézett vaspenge, amelynek másik hosszanti oldalán középen egy nyéltüske található. A másik vasból készült eszköz egy szintén 20–30 centiméter hosszú, egyik végén hegyben végződő, kerek keresztmetszetű pálca. Pannoniában mindkét eszköztípus eddig ismert legkorábbi példányai talán már az i. sz. 2–3. század folyamán is használatban lehettek, azonban a 4. századtól kezdődően alkalmazásukat illetően szemernyi kétségünk sem lehet. Néprajzi analógiák, illetve mai tárgyakhoz való formai hasonlóságuk alapján a fogazott vaseszközöket általában állatvakaróként szokás azonosítani, míg a hegyben végződő pálcákat nyársként, guzsalyként, illetve orsópálcaként.

Újabban bizonyítottá vált azonban, hogy mindkét vaseszköz ugyanahhoz a szerszámkészlethez tartozott, és a függőleges kétgerendás szövőszéken való szövésnél használták őket. De mit jelképezhettek ezek a vasból készült szövőeszközök a Dunántúl egyes részein? Miért érezte szükségét számos család annak, hogy szeretett halottjuk mellé helyezze e tárgyakat a sírba?

Mindez szoros összefüggést mutat a címben felvetett kérdéssel, amelyre szinte mindenki automatikusan rávágja a választ: vízvezetékeket, utakat és közfürdőket, melyeket – sok egyéb jótétemény mellett – a judeai ellenállás tagjai is a rómaiak javára írnak a *Brian élete* (1979) című filmben. Ezeken a közismert építményeken túl azonban azt is elmondhatjuk, hogy a Dunántúl területén a természeti környezet talán addigi legnagyobb mértékű átalakítása is a római korban történt. Ez a beavatkozás a megelőző időszakokéval összehasonlítva nemcsak méreteiben volt sokkal jelentősebb, hanem mint átgondolt és célirányosan végrehajtott tevékenység talán egy nagyobb léptékű, birodalmi szintű mechanizmus részeként is értelmezhető.

Az olyan nagy kiterjedésű, több kontinensre is átnyúló, kifinomult egymásrautaltsági és támogatási hálózattal rendelkező birodalmak esetében, mint amilyen a római is volt, a változó természeti körülményekből adódó kihívásra mindenképpen összetett reakció várható. Feltételezhető továbbá, hogy a korabeli társadalom nemcsak a kedvezőtlen természeti körülmények negatív hatásait volt képes mérsékelni, de esetenként nagyobb szabású állami beavatkozásokkal ezeket éppenséggel a birodalom előnyére fordítani.

A milánói Ambrosius püspök egyik levelében arról tudósít, hogy a birodalom mediterrán térségétől eltérően – néhány északabbra fekvő területhez hasonlóan – Pannoniában is kifejezetten bőséges termést takarítottak be i. sz. 383-ban. Ebben az évben a Földközi-tenger térségét összességében az ottani rossz termés következményeként súlyos éhínség pusztította, és utánpótlásra a hagyományosan élelemtermelő provinciákból sem lehetett számítani, hiszen Észak-Afrikában ez már egymást követően a második, rossz termést eredményező év volt. 383-ban a Nílus is csak nagyon gyengén áradt. Érdekes, hogy az északi tartományokat ez a probléma egyáltalán nem érintette, sőt: Ambrosius levelében hangsúlyozza, hogy a termés Pannoniában annyira jó volt, hogy a felesleget eladták. Sajnos a forrás a gabonafelesleg szállításának irányáról hallgat, azonban Pannonia érmeforgalmával foglalkozó eddigi munkák nagy része felhívja a figyelmet arra, hogy a bőséges 4. századi érmeanyagban a balkáni és keleti verdék feltűnő mennyiségben képviseltetik magukat. Ezen tanulmányok szerzői szerint ez a jelenség közvetlen gazdasági kapcsolatra utalhat Pannonia és az al-dunai, propontosi térség között: egyesek szerint keletről érkező import lehet a jelenség hátterében, mások inkább a Pannoniából induló, Dunán lehajóztatott gabonaexportra gondolnak. Mi is ez utóbbit véljük elképzelhetőbbnek, hozzátéve, hogy a kisértékű aprópénzek talán inkább a szállításban részt vállaló hajósok „költőpénzének” hazahozott maradékai lehettek, nem pedig a gabonáért kapott fizetségé.

Aratómunkás ábrázolása egy galliai síremlék domborművén

Pannoniában is kifejezetten bőséges termést takarítottak be i. sz. 383-ban. Ebben az évben a Földközi-tenger térségét az ottani rossz termés következményeként súlyos éhínség pusztította

Felmerülhet a kérdés: vajon szükség volt-e egyáltalán a Dunántúlon megtermelt gabonafeleslegre Panonnián kívül, hiszen a több évszázados bevált recept szerint Róma és a birodalom más nagyvárosainak asztalaira elsősorban Észak-Afrikából származó gabonából sütött kenyér került. Ugyanez a modell érvényesült Konstantinápoly lakosságának élelmezésében is, hiszen tudjuk, hogy a kormányzat intézkedései értelmében kezdetektől fogva elsősorban Egyiptomnak kellett oroszlánrészt vállalnia az új főváros nagyszámú lakosságának gabonával való ellátásában, bár szerepet kaptak más területek is. Észak-Afrika többi része továbbra is elsősorban Róma városát volt hivatott etetni.

Úgy tűnik (elsősorban a fennmaradt, gazdasági tartalmú papiruszok alapján), hogy Egyiptomban ebben az időben a gabonatermesztés nem volt olyan zökkenőmentes, mint korábban, vagy amint azt a kormányzat elvárta: az i. sz. 2. század közepétől gyakoribbak a Nílus nagyon gyenge áradásai, ezért az egyiptomi parasztok még az i. sz. 2. századinál alacsonyabb terményadókat sem tudják befizetni, és egyre többen, egyre gyakrabban szöknek a városokba az adók

elől. Egyes elképzelések szerint mindez Észak-Afrika és benne Egyiptom római kori „ökológiai kizsarolásának" az eredménye, tehát a szárazodás, dezertifikáció, valamint a termékeny mezőgazdasági területek és termények mennyiségének 3–4. századi zsugorodása nem csak természeti, klimatikus tényezők, hanem jelentős mértékben az emberi beavatkozás számlájára is írható. Amennyiben a Római Birodalom éléskamráját, ahogy Észak-Afrikát gyakran nevezték, valóban súlyosan érintette mezőgazdasági termőterületeinek lassú degradációja, akkor azt a birodalmi adminisztrációnak feltétlenül észlelnie kellett, és a nagyobb római városok élelemellátásában mutatkozó kiesést más forrásokból próbálhatta meg pótolni: olyan, mezőgazdaságilag ekkor is prosperáló területekről, melyek kívül estek a már kockázatot jelentő mediterrán zónán. Így egyáltalán nem elképzelhetetlen – még ha csak alkalmi jelleggel is –, hogy egy-egy szűkösebb évben szükség lehetett más területeken, így a Dunántúlon megtermelt, és olcsón, vízi úton szállított gabonafeleslegre, amely akár Konstantinápoly élelmezésében is szerepet kaphatott.

A négy évszakot szimbolizáló alakok a valószínűleg a 4. században készített Parabiago-tálon LENT: **Aratás ábrázolása egy trieri domborművön**

Radikális környezetátalakítás a Dél-Dunántúlon

De miként volt ez kivitelezhető a gyakorlatban? A Balaton, vagy ahogy egykor a rómaiak hívták, a *lacus Pelso* a pannoniai táj egyik meghatározó természeti eleme volt. 19. századi szabályozását megelőzően mind kiterjedése, mind formája nagymértékben különbözött a ma ismerttől. Természetes állapotában vízszintjének változásait kizárólag klimatikus tényezők befolyásolhatták: egyrészt a felszínére és vízgyűjtő területére hulló csapadék, valamint az innen elpárolgó víz mennyiségének arányától függött a vízszint. Annak nagyon kis mértékű csökkenése vagy emelkedése befolyásolta mind a vízzel borított, mind a vízjárta terület kiterjedését, valamint az emberek megtelepedését és a környező mezőgazdasági területek produktivitását. Hosszantartó éghajlati változások nemcsak a tó vízszintjének alakulását befolyásolták, de az emberi megtelepedés struktúráit is, drasztikus esetben akár a települések feladásához is vezethettek.

Az M7-es autópálya építkezéseit megelőző nagy felületű régészeti feltárásoknak köszönhetően a Balaton déli partjának római kori megtelepedési történetét egyre jobban ismerjük. Az itt feltárt római kori telepek geomorfológiai jellemzői meglehetősen hasonlóak: mindannyian löszlejtőkön, egykori öblök partján helyezkedtek el. Az i. sz. 3. század közepéig ezek a telepek folyamatosan lakottak voltak, azonban ekkor hirtelen, látható pusztulási rétegek nélkül hagyták el őket. Az ok valószínűleg az emelkedő vízszint lehetett, amelyet feltehetően a növekvő csapadékmennyiség okozhatott. Európa más tájain is megfigyelhető az i. sz. 3–4. század folyamán a növekvő csapadékmennyiség és annak az emberi megtelepedésre gyakorolt hatása. Ezzel szemben a Balaton partján az egyik korábban elhagyott település a 4. század folyamán újra benépesült, egy másik pedig nemcsak a korabeli, de részben a modern, igen alacsonyan tartott vízszint alatti területeket is elfoglalva, újonnan létesült. Mindkét település ékes bizonyítéka a balatoni vízszint 4. századi drasztikus csökkenésének. Minthogy ez az Európa más részein észleltekkel ellenkező tendenciát mutat, feltételezhető, hogy ennek okai olyan emberi beavatkozásban keresendők, melynek célja a klimatikus okokra visszavezethető, magas talajvízszintű part menti területek kiszárítása volt.

A klímaváltozás következtében megnövekedett csapadékmennyiség hatására tehát nemcsak a Balaton vízszintje emelkedett meg a 2–3. század folyamán, de a vízzel borított, elmocsarasodott terület is növekedett, valamint a környező földterületek jelentős részét a járulékos talajvízszint-emelkedésből adódó problémák is komolyan sújthatták. A legújabb környezetrégészeti eredmények így egyértelműen alátámasztják Aurelius Victor azon közlését, miszerint a 3. század végén Galerius császár a Balaton vizének Dunába engedésével, valamint hatalmas erdők kiirtásával új, mezőgazdasági művelés alá vonható, kiterjedt állami földekhez jutott Pannoniában.

A római katonai mérnökök a földek termelékenységét is befolyásoló problémákat a Dunántúlon az addigi legnagyobb környezetátalakítással orvosolták, amelynek során máig érzékelhető változtatásokat hajtottak végre a dél-

Római erődök (sárgával jelölve), a Balaton természetes állapotú partvonala, illetve a balatoni és a dél-dunántúli vízrendszer. A kinagyított részleten a két vízrendszer összekötését biztosító, Galerius császár idején épül csatorna feltételezhető helye látható

dunántúli vízrendszerben. A topográfiai és geomorfológiai adatok elemzése alapján arra következtethetünk, hogy a szabályozást megelőző időszakban a Balaton, valamint a Kis-Koppány- és Jaba-patakok külön vízgyűjtőhöz tartoztak, nem kapcsolódtak a Kapos–Koppány–Sárvíz–Duna vízrendszerhez. A lecsapolási munkák során ezt a két vízrendszert köthették össze, megteremtve így a Balaton és a Duna völgye közötti közvetlen kapcsolatot. Egy ilyen komoly szakértelmet és szervezést, valamint nem elhanyagolható mértékű földmunkát igénylő beavatkozásnak a hátterében mindenképpen jelentős gazdasági érdekek húzódhattak.

Galerius császár ugyanekkor betelepítette a Dél-Dunántúlra a karpokat is, akik így segítségére lehettek mind a csatornázásban és az erdőirtásban, mind az újonnan nyert területeket is megművelő adófizetőkként.

A lecsapolás nem egy *ad hoc* döntés eredménye lehetett, inkább értelmezhető a 4. századi Pannonia területén kezdeményezett állami nagyberuházások keretében végrehajtott tevékenységsorozat első, a természetet átalakító láncszemeként. Más szavakkal: a római kormányzat ama új, hosszú távra szóló politikájának része volt, amelynek keretében a kevésbé kedvező dél-pannoniai természeti állapotokba beavatkozva a helyi mezőgazdaság produktivitását szándékoztak növelni. Persze jó lenne tudni, milyen mezőgazdasági terményeket termeltek az újonnan nyert területeken. Feltételezhető, hogy azokat részesítették előnyben, amelyekre nagy mennyiségben is volt kereslet, tehát termesztésük profittal járt, így termelve ki és fizetve vissza a kezdeti állami beruházások jelentős költségeit, amelyek hosszú távon esetleg még további, tiszta hasznot is eredményezhetek. Ez a jól jövedelmező termény leginkább valamilyen tápláléknövény, például gabona lehetett.

A Dunántúlon megtermelt, és olcsón, vízi úton szállított gabonafelesleg – akár Konstantinápoly élelmezésében is szerepet kaphatott

A feltételezést ismert irodalmi források is alátámasztják: míg a korai századokban Pannoniát erdős vidékként jellemzik, amely híresen bővelkedik tölgyerdőkben és erdei vadállatokban, addig a 4. századra ez a kép gyökeresen megváltozik, és mint gazdag mezőgazdasági területet kezdik emlegetni. Az archeobotanikai és palinológiai (pollenanalízis) eredmények is hasonlóan virágzó római kori gabonatermesztést bizonyítanak a térségben.

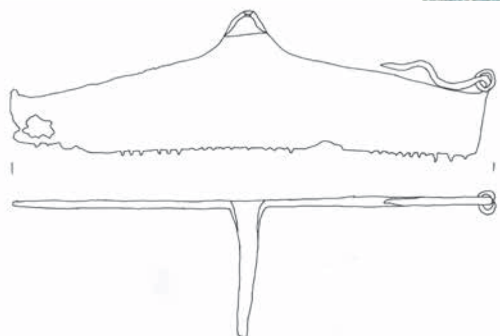
Egyéb adatok is felsorakoztathatóak a Balatontól délre eső területek 4. században virágzó gabonatermesztése mellett: így például a térség egyes településeinek gabonatároló vermei esetében térfogatnövekedést figyeltek meg ebben az időszakban. A növekvő gabonatömeg ennél is nyilvánvalóbb bizonyítéka a térségben az ún. belső-pannoniai erődök és azok nagyméretű, többszintes gabonatárolóinak a megépítése: becsléseink szerint a Balatontól délre esők (az alsóhetényi, a fenékpusztai és a ságvári *horreum*ok) kb. 3831–11 494 hektárnyi földterületről származó, illetve 7662–34 481 fő élelmezésére elegendő gabonamennyiség raktározására voltak alkalmasak.

Ezen fallal körülvett, egységes tervek alapján a 330–340-es években épült begyűjtő és redisztribúciós központok közül három éppen a Balatontól délre eső hátországban helyezkedett el. A belső erődök biztosították a birodalmi határ mentén állomásozó katonai csapategységek, valamint háború idején a térségbe érkező további csapategységek ellátását is.

Bár az erődök a barbár betöréseknek és fosztogatásoknak kitett dunai határtól távol létesültek, mégis kivétel nélkül mindegyik olyan helyen épült, melynek kitűnő vízi összeköttetése volt a térség legfőbb folyami útvonalával, a Dunával. Az áru a keszthely-fenékpusztai és ságvári erődök raktáraiból a Balatonon és az újonnan megnyitott galeriusi csatornán, majd a Sárvízen lehajóztatva juthatott le a Dunára, megfelelő vízállás esetén. Ehhez hasonlóan a Sárvízen Tác-Fövenypusztáról és Kapospula-Alsóhetényből is eljuttathatók voltak ➤

a szállítmányok (utóbbi esetében a Hársas-berki patakon és a Kaposon), míg Környéről az Által-éren érkezhettek a Dunára. E következtetések a vízhálózat természetes és mesterséges elemeinek tanulmányozásából adódnak, azonban a tényleges kivitelezés technikai lehetőségét egy átfogó vízrajzi és vízmérnöki felmérés, valamint az erre a célra használt vízi járművek szerkezetének ismerete tudná csak minden tekintetben igazolni.

Fogazott vetülékleverők Çatalcamból, a mai Törökország területéről
BALRA **Vas *pecten* vagy fogazott vetülékleverő (Rupnik László rajza)**
LENT **Vas *radius* vagy cece (Soproni Múzeum, Gabrieli Gabriella rajza)**

Az alacsony költségű vízi szállításnak köszönhetően ezek a dunántúli belső erődök hatalmas előnyhöz jutottak, hiszen a szárazföldi szállítás a tömegcikkek, így például a búza esetében is, egy kocsirakomány árát nagyjából 480 kilométer feletti távolság esetén már megduplázta. Tehát ha feltételezzük, hogy ezek a belső erődök egyrészt a térségbe érkező mobil katonai csapatokat *(comitatenses),* másrészt a dunai határ mentén állomásozókat *(limitanei)* voltak hivatottak többek között élelmiszerrel ellátni, a vízi úton való mozgatás lehetősége jelentősen lecsökkenthette a szállítási időt és a költségeket egyaránt. Továbbá a bőséges aratást hozó éveket követően a belső erődökben raktározott felesleg így nemcsak a határ menti táborokba, de esetenként vízi úton a birodalom olyan részeibe is könnyedén eljuttatható volt, ahol hiányt szenvedtek, vagy éppen éhínség tombolt. A belső erődök helyének mezőgazdaságilag aktív területen, valamint folyami útvonalak melletti megválasztása kezdettől fogva meghatározó volt.

Az eddigieket röviden összefoglalva: a tudatosan átgondolt és célirányos kormányzati döntések eredménye (így a mezőgazdasági művelés alá vonható földterületek 3. század végi megnövelése egyrészt a Balaton vizének lecsapolásával, másrészt az erdőirtások által, valamint nagy létszámú új munkaerő letelepítése, talán vetőmagimport és a helyi parasztok jó minőségű mezőgazdasági eszközökkel való tömeges ellátása) a jelek szerint egy nagyon is sikeresnek bizonyuló (mező)gazdasági nagyberuházás lett. Ezt a mintegy 30–40 évvel az első intézkedéseket követően megépülő, a helyi mezőgazdasági többletet begyűjtő-raktározó-újraelosztó központok iránti jelentős igény is mutatja. Feltételezhető, hogy a gabona növekvő mennyisége a térség textilművességére is hatással lehetett, hiszen annak tárolása, szállítása jelentős mennyiségű zsákot kívánt.

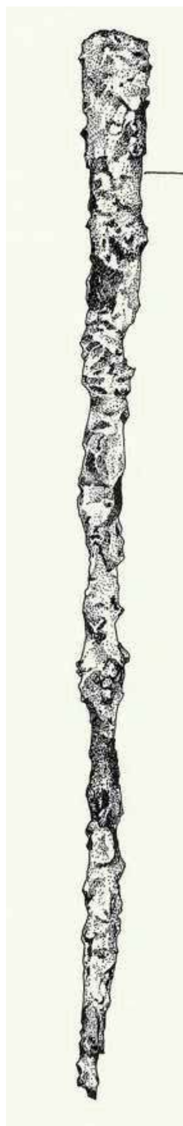
A gazdasági fellendülés bizonyítékai

Ez az a pont, ahol visszakanyarodunk a bevezetésben említett, szövéshez használt vastárgyakhoz. A hegyben végződő, magyarul cecének, latinul *radius*nak nevezett pálcát használták a függőlegesen futó láncfonalak kiemelésére, illetve az egyenetlenségek eligazítására a szövőszéken, mielőtt az újonnan bevetett vízszintes szálakat, az ún. vetüléket egy leverő fésűvel a helyére igazították. Ez utóbbi fésű, latinul *pecten* a nyélbe foglalt, fogazott vaspengével azonosítható.

Vajon milyen textilek készülhettek a fenti vasszerszámok segítségével? Amennyiben a vas vetülékleverők néhány közös jellemzőjére tekintünk, talán erre a kérdésre is találhatunk egy lehetséges választ. Ilyen jellemzők: a tárgyak tömege, a penge szélessége, valamint a fogak hossza és sűrűsége. A fogak sűrűsége alapján elmondható, hogy viszonylag alacsony szálsűrűségű textil készítésére *is* alkalmasak voltak. A fogak rövidsége csak viszonylag kis keresztmetszetű szövet készítését tette lehetővé: hosszabbakra csak csomózott szőnyegek esetében van szükség, így azok a szövet vastagabb keresztmetszetét is átérik. Nagy tömegük megkönnyíti a szövő dolgát, hiszen kevesebb erő kifejtésével is tömör, zárt szerkezetű szövetet lehet készíteni. A 20–30 centiméter széles penge szintén haladós munkát tesz lehetővé, de például *kilim* (azaz szőtt, csomózás nélkül készült képes kárpit) készítésében inkább akadályozó, hiszen ott a sokszínű mintának egyszerre csak egy kis elemén dolgoznak: ebben az esetben a rövid penge használata sokkal célravezetőbb, a széles inkább akadályozza a hatékony munkát.

Tehát a szerszámok közös jellemzői alapján megállapítható, milyen szövetféleségek (így csomózott szőnyegek, illetve összetett mintájú *kilim*ek) szövésére *nem* voltak alkalmasak ezek az eszközök. Amennyiben vizsgálat alá vonjuk előkerülésük régészeti kontextusát, talán választ találhatunk arra is, mi az, ami mégiscsak készülhetett velük.

Bár ugyanahhoz az eszközkészlethez tartozó mindkét vasszerszám *(pecten* és *radius)* használata a Dunántúl egész területén bizonyítható a vizsgált időszakban, egy-két szórványos előfordulástól eltekintve nagy többségük mégis a Kelet-Dunántúlról, illetve a Balatontól délre eső területről szár-mazik. A sírokból származó példányok esetében ez az eloszlásbeli egyenetlenség még inkább szembeötlő. Figyelemre méltó továbbá, hogy városi településekre és temetőikre egyáltalán nem jellemzőek, de mind Pannoniában, mind a balkáni provinciákban igen gyakran kerülnek elő elsősorban vas mezőgazdasági eszközöket tartalmazó leletegyüttesekben. Használatuk, illetve az előállított szövetek használati köre tehát a mezőgazdasággal, vagy általában a vidéki településeken folytatott tevékenységekkel mutat szoros kapcsolatot. Jellemzőik és az előkerülési kontextusuk alapján tehát elmondható, hogy ezek a rurális környezetben nem túl finom szövet készítésére használt eszközök valami-

lyen okból a 4. századi dél-dunántúli népesség számára olyan fontosak voltak, hogy elhunyt szeretteik sírjába gyakran melléklet gyanánt is elhelyezték.

Nem valószínű, hogy esetünkben egy állami tulajdonú 4. századi textilműhelyhez (gyapjúköpenyeket és -takarókat is gyártó *gynaeceum*hoz) kapcsolható eszközről lenne szó: valószerűtlen, hogy a *Notitia Dignitatum* szerint a Sirmium és Bassiana mellett a talán Alsóheténnyel azonosítható Ioviában is található egyik pannoniai állami szövőműhely alkalmazottainak munkaeszközei térben ennyire szórtan jelentkeznének.
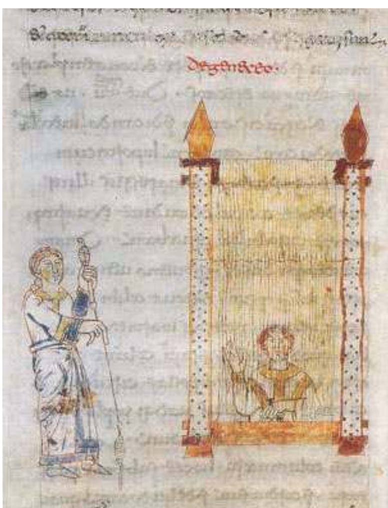
Egyéb, a helyi textilműves szerszámokra vonatkozó további átfogó kutatás híján csak feltételezésbe bocsátkozhatunk arra vonatkozóan is, hogy a gabonás zsákok iránti megnövekedett igény a Balatontól délre eső térség helyi textilművességét miként befolyásolhatta. Azonban nem zárható ki az a lehetőség, hogy a régió 4. századi gazdasági jólétére és az azt eredményező fellendülésre történő utalásként kerültek az említett, mezőgazdaságban használatos durvább textilneműk szövésére is alkalmas vaseszközök a térség falusi temetőinek sírjaiba. Megjegyeznénk továbbá azt is, hogy az értékes termőföldeket sem kellett a zsákok alapanyagának megtermelésére feláldozni, hiszen a római zsákok nem növényi alapanyagból, hanem állatszőrből készültek, a szövetek légáteresztő képességéhez így hozzáadva a nem elhanyagolható vízlepergető tulajdonságot is. Ez utóbbi különösen fontos vízi, illetve nagyobb távolságokra való szállítás esetén, ahol az áru jelentős mértékben ki van téve a természeti erőknek.

Feltételezhető, hogy ezen római zsákok készítésére az állatbőrök kidolgozása során eltávolított szőrt (tímárszőrt) is felhasználhatták, amint az a későbbi korokban is gyakorlat volt, és miként azt az alábbi, 9. századi bizánci forrás is jól illusztrálja: „*(Teodóra) kézbevette orsóját, és a mások által elutasított len durva szálait készítette elő, majd fonta meg. Hasonlóan tett a trágyadombokra kihajított haszontalan állatszőrrel: ebből zsákot készített.*” Így megtaláltuk a lehetséges választ arra is, miért készült az általunk tárgyalt két eszköz vasból: az így tömegesen gyártható szerszámok munka közben sem tehettek semmiféle kárt a durva szőrből készült szövetben, viszont anyagukból adódóan sokkal tartósabbak, a mechanikai behatásoknak ellenállóbbak voltak, mint fából vagy csontból készült társaik.

Nem lehet pusztán véletlen egybeesés, hogy a korábban említett belső erődökben nagy mennyiségű vágóállat leölésére és feldolgozására, így húsuk füstölésére is vannak régészeti bizonyítékok. Nagyon valószínű, hogy itt semmi sem ment veszendőbe: az állatok bőrét, csontját és szőrét is értékes alapanyagnak tekintették – utóbbit akár a gabonás zsákok készítésére is.

Római nagybirtok, illetve a körülötte zajló élet jellemző jelenetei egy 4. század végi mozaikon
LENT: **Szövőszék és fogazott szálleverő ábrázolása Hrabanus Maurus szerint**

A tudatosan átgondolt római döntések eredménye egy nagyon is sikeresnek bizonyuló gazdasági nagyberuházás lett

Összegzésként elmondható, hogy az olyan, több kontinensre kiterjedő államalakulatoknak, mint amilyen a Római Birodalom is volt, nagyobb lehetett az ellenálló képességük az éghajlati változásokkal, de általában a természeti környezet változásaival szemben is. Kifinomult és bonyolult ellátóhálózatára támaszkodva a római társadalom még a 4. században is képes volt egyes területeinek mezőgazdasági termelékenységét nagyszabású állami beruházások által növelni, amint azt a jelen esettanulmány példázza.

Az itt bemutatott vaseszközökkel kapcsolatban feltételezhető, hogy a dél-dunántúli térségben megtermelt gabona tárolására-szállítására használt zsákok szövésére is használták őket, és a helyi falusi lakosság – akik minden bizonnyal tisztában voltak jólétük eredetével – elhunyt szeretteik sírjába mellékletként ennek a prosperitásnak a szimbólumaiként helyezhették azokat.

Befejező gondolatként azt is megjegyeznénk, hogy a római kormányzat tervei a térségben talán jóval hosszabb távúak lehettek, azonban a terület gazdasági virágzásának a birodalom végleges széthullásához is elvezető komplex problémák véget vetettek. A rómaiak kétgerendás szövőszékének pannoniai használatát jelző, vasból készült eszközkészlet eltűnése a Dunántúl régészeti leletanyagából egy apró jel, amely jól mutatja, hogy a római uralom vége nem egyszerűen a provinciák területének fokozatos feladásával járt, hanem a gazdasági struktúrák, azaz a nagy területeket átfogó és együttműködő egységgé integráló közigazgatás megszűnésével is. A címben elhangzott kérdésre adott válaszokhoz tehát hozzá tehetjük a jól szervezett és működtetett államapparátust, amely talán a Római Birodalom hosszú idejű fennállását biztosító egyik leglényegesebb tényező volt. ■

A szerzők régészek, **Pásztókai-Szeőke Judit** szabadúszó, **Serlegi Gábor** az MTA Régészeti Intézetének munkatársa

A hatalmi harc a Tienanmen térig ért

Huszonöt éve a kínai szárazföldi erők egységei fegyveres erővel feloszlatták a pekingi Tienanmen (Mennyei béke) téren összegyűlt tüntetőket. A halottak számát ezrekre becsülik. Az esemény Kínában még ma is tabutémának számít, ezért sincs pontos adat a fővárosi és a 15 további városban kirobbant zavargások áldozatairól. **Földesi István** az Egyesült Államokban most felszabadított titkosszolgálati jelentéseket felhasználva sok új információt ad közre a megtorlás belpolitikai hátteréről

A HUSZONÖTÖDIK ÉVFORDULÓRÓL leginkább az amerikai és európai média emlékezett meg, s a riportok főleg a véres leszámolás emberi oldalával foglalkoztak. Az eseményeket az akkori sajtóhírek alapján ismerjük. Ezek meglehetősen sok információt tartalmaztak, és támaszkodtak a helyi lapokra is, amelyek 1988–1989-ben minden korábbinál szabadabban dolgozhattak. Ismereteink azonban az Egyesült Államok kormánya jóvoltából az utóbbi hónapokban jelentősen kibővülhettek, ugyanis felszabadítottak egy sor hírszerzési jelentést és elemzést. Sajnos a sok mindent pontosabban, több oldalról megvilágító kínai párt- és kormányzati dokumentumok továbbra sem hozzáférhetőek, de az amerikai anyagok teljesebbé teszik számunkra a képet, és segíthetik a további történelmi kutatásokat és értékeléseket.

A nyolcvanas évek második felében az amerikai kormány a kelet-európai és szovjetunióbeli események mellett a kínai belpolitikai folyamatokat is fokozott figyelemmel követte. Ebben a munkában az amerikai katonai hírszerzés is kie-

MTI

melt feladatot kapott. Ezt indokolttá tette, hogy Kína az 1972-es külpolitikai nyitás ellenére továbbra is potenciálisan rivális hatalom volt, valamint az ország belpolitikájában a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg (NFH) fontos szerepet játszott. A titkosítás alól feloldott dokumentumok ebből a forrásból származnak, s ezek alapján ismertetjük az eddig legfeljebb kikövetkeztetett, feltételezett vagy nem ismert fejleményeket.

Az amerikai kormányzati körök diplomáciai és hírszerzői jelentések alapján már 1986 telétől tudatában voltak annak, hogy erőteljesebb lett a legfelsőbb pártvezetésben mindig is jelenlevő hatalmi harc a kulcsposztok utódlásáért. A gazdasági reformok hatásáról, üteméről és jövőbeni irányáról folyó vita képezte a küzdelem keretét. A reformok töretlen folytatása melletti politikusok Csao Ce-jang (Zhao Ziyang), a Kínai Kommunista Párt (KKP) főtitkára köré, míg a lassítást, s az „eredeti értékekhez" való visszatérést szorgalmazók Li Peng miniszterelnök köré csoportosultak. A két vezető között a személyes ellentétek 1988-ban, a PB év végi ülésén váltak a pártapparátus számára nyilvánvalóvá, amikor Li Peng többek között a következő szavakkal kritizálta a főtitkárt: „Nem látom, hogy az, aki állandóan golfozik, hogyan tudhat bármit is."

A reformok körüli vita híre természetesen eljutott a városi értelmiséghez és a diáksághoz is. Egyre több városban és intézményben jöttek létre vitacsoportok és klubok

Hu Jao-Bang (fent), a párt később leváltott főtitkára volt a reformok egyik legelkötelezettebb harcosa. Halálakor több ezren tüntettek mellette a Tienanmen téren (lent)

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Mao halálát követően az a gyakorlat alakult ki, hogy a Kínai Népköztársaság névleges vezetője az államelnök volt, de a tényleges hatalom mindig a miniszterelnök és a pártelnök kezében összpontosult. Az amerikai elemzők szerint azonban az ország legbefolyásosabb vezetője tovább is a reformok elindítója, Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) volt, akinek a hatalmát a párt Központi Katonai Bizottságának elnöki posztja biztosította.

A reformok körüli vita híre természetesen eljutott a városi értelmiséghez és a diáksághoz is. Egyre több városban és intézményben jöttek létre vitacsoportok és klubok. Mint a jelentésekből kiderül, a kormány dermedten követte ezeket a fejleményeket, míg Csao főtitkár és hívei bátorították a résztvevőket. Ezen értelmiségi csoportok találkozóikon már 1989 tavaszától napirendre tűzték a politikai reformok szükségességét is. A kelet-európaihoz hasonló követelésekhez képest természetesen ezek igen szerények voltak, s csak a korrupció, a nepotizmus felszámolását sürgették. Aztán az igények kezdtek programmá válni, és egyre merészebbek lettek, politikai reformokat és személyi változásokat is megfogalmaztak.

1989. április 15-én elhunyt Hu Jao-bang (Hu Yaobang), aki korábban a legmagasabb pártfunkciókat töltötte be, és Teng közvetlen munkatársaként, a reformok harcosaként vált ismertté. Ő volt az, aki először beszélt politikai reformokról a legfelsőbb pártfórumokon, és bár hangsúlyozta hűségét a marxizmushoz, azt vallotta, hogy „újra kell értékelni a kommunista párt" szerepét. 1986 decemberében Hofej (a kelet-kínai városnak több mint 7,5 millió lakosa van) műszaki és tudományegyetemén tüntetésekre került sor, s néhány professzor és diák politikai követeléseket tett közzé, amelyek közül a legradikálisabb a kommunista párt hatalmi monopóliumának megszüntetése volt. Teng ekkor utasította Hut, hogy a professzorokat zárják ki a pártból, amit a pártfőtitkár megtagadott. A kínai keményvonalas rendpártiak két héten belül elérték, hogy Hut leváltsák főtitkári posztjáról, de tagja maradt a KKP PB Állandó Bizottságának, aminek az ára az volt, hogy nyilvános önbírálatot kellett gyakorolnia. Ennek ellenére a kínai értelmiség számára Hu megmaradt a reformok és a demokrácia képviselőjének. Hu temetése már sejtette a későbbi összecsapásokat, mert özvegye a sírnál a jelenlévő pártvezetést okolta férje haláláért, s Tenghez is azzal fordult, hogy „ez miattatok van".

A kulcskérdés az volt, hogy folytatódik-e a Hu halála után az általa „szocialista piacgazdaságnak" nevezett politika, és vajon ki lesz a megszemélyesítője? Az amerikai katonai hírszerzés figyelme ekkor leginkább a rendőrségre, a karhatalomra és a szárazföldi erőkre irányult. Pekingben kiemelt feladatai voltak a Központi Helyőrségi Hadosztálynak (KHH). Ezen belül a 8341-es számú egység a főváros védelméért, a rend és nyugalom fenntartása mellett a vezetők biztonságáért is felelős volt. Mindenki pontosan emlékezett, hogy a kulturális forradalom vezetőit, a „négyek bandáját" 1976 októberében az ügyvezető miniszterelnök, Hua Kuo-feng (Hua Guofeng) parancsára ennek

az alakulatnak a katonái vették őrizetbe és tartották fogva elítélésükig.

1989 tavaszán három politikai csoportosulás tett kísérletet a KHH feletti teljes ellenőrzés és parancsadási monopólium megszerzésére. A legerősebb természetesen a Teng Hsziao-ping vezette kör volt, amelyhez tartozott Jiang Zemin (Sanghaj első titkára és PB-tag, 1989 és 2002 között a KKP főtit-kára), Liu Huacsing (Liu Huaqing; a Katonai Bizottság alelnöke és a kínai fegyveres erők modernizálásért felelős politikus), Qin Jiwei (honvédelmi miniszter, PB-tag), valamint Zeng Qinghong (Jiang korábbi sanghaji munkatársa, a KKP Titkárságának helyettes vezetője, aki az ezredforduló után milliárdos vagyonra tett szert).

A második csoport Li Peng vezetése alatt állt. Tagja volt Jang Sangkun (Yang Shangkun; államelnök, a Katonai Bizottság első alelnöke), Jang Baibing (Yang Baibing; a Katonai Bizottság főtitkára, Jang Sangkun féltestvére), és Li Jijun (a Katonai Bizottság Titkárságának helyettes vezetője és a belbiztonsági részleg vezetője).

A Hu Jao-bang vezette harmadik csoport katonai kapcsolatokkal rendelkező tagja volt Hu Qili (a KKP PB Állandó Bizottságának tagja), Hong Xuezhi (a Katonai Bizottság volt főtitkára, a polgárháború és a koreai háború tábornoka), Zhao Nanqi (az NFH koreai származású hadtápfőnöke) és Jang Dezong (Yang Dezhong; a KKP KB Titkárságának első helyettes vezetője).

A vetélkedő csoportok mindegyik tagja pontosan tudta, hogy egy éleződő politikai helyzetben és az utódlásért folytatott harcban a fegyveres erőknek „királycsináló" szerepe lehet

Bár a két első csoport között a döntő kérdésekben nézetazonosság volt, de ez nem jelentette, hogy a befolyásért és hatalomért folyó harcban tűzszünet lett volna. Ezt mutatja az is, hogy Teng Jiang Zemint neveztette ki a Katonai Bizottság elnökének, hogy megakadályozza Jang Sangkun hegemóniáját a fegyveres erők felett. Mivel az új elnöknek semmilyen katonai háttere nem volt, ezért közeli rokonát, Liu Hiaqoinget neveztette ki alelnöknek, aki viszont baráti kapcsolatban volt Qin Jiwei honvédelmi miniszterrel.

A vetélkedő csoportok mindegyik tagja pontosan tudta, hogy egy éleződő politikai helyzetben és az utódlásért folytatott harcban a fegyveres erőknek „királycsináló" szerepük lehet. 1989 tavaszán a tét a Központi Helyőrségi Hadosztály feletti kizárólagos parancsadási jog volt. A KHH felett ekkor a két első csoport tiltakozása ellenére Jang Dezong gyakorolta az ellenőrzést. A hatalmi harc olyan méreteket öltött, hogy minden hírszerző szervezet felfigyelt arra, hogy ez a magasabb egység és az ország különböző katonai körzetei egymásnak ellentmondó parancsokat kapnak.

Harckészültségtől tűzparancsig

Közben a nyílt színen is felgyorsultak az események. A Hu emlékére rendezett megemlékezésen, a Tienanmen téren ötvenezer diák gyűlt össze, és politikai követeléseiket el akarták juttatni Li Peng miniszterelnöknek. Ennek kudarca miatt a diákok és a hozzájuk csatlakozó egyre nagyobb tömeg nem oszlott fel. A diákmegmozdulásokra kezdetben mérsékelten reagáltak a rendőri erők, de nyilvánvaló volt, ha a követelések és a rendőrökkel szembeni ellenállás eszkalálódik, erőteljesebb fellépés várható. Az eszkalálódás pedig megtörtént: a diákok hamarosan kritizálták a vezetést és annak politikáját, s igyekeztek a pártközpont épületébe behatolni. Ezt a biztonsági erők megakadályozták, de senkit nem tartóztattak le, s nem sebesült meg senki.

Ugyanakkor hamar kiderült, hogy a pekingi rendőrség és a Népi Fegyveres Rendőrség (a belső karhatalom) nem tudja feloszlatni a politikai demonstrációvá váló tüntetést, s a rendet sem tudja fenntartani. A legfelsőbb párt- és állami vezetésben lázas viták kezdődtek a követendő lépéseket illetően. Az álláspontok a korábbi kérdésekben megmutatkozó ellentéteknek megfelelően kristályosodtak ki: Csao tárgyalást akart a tüntetőkkel, míg Li Peng miniszterelnök „határozott" fellépést sürgetett. Közben Pekingen kívül még tizenöt városban került sor hasonló eseményekre, s egyre világosabbá vált, hogy a városi értelmiség támogatja a tüntetőket, sőt kormánytisztviselők és rendőr tisztiiskolások is csatlakoztak hozzájuk.

Csao Ce-jang, a párt főtitkára; köré csoportosultak a reformok hívei

CULTIRIS / ONLINEFOOTAGE / WIKIMEDIA

A beérkezett információk amerikai értékelői ekkor úgy vélték, hogy a demonstrációk békés kezelése növelheti a kínai vezetés presztízsét, de egyúttal fel fogja bátorítani a tüntetőket, erősödni fog a kritika, és meg fognak jelenni a demokráciát követelő jelszavak is. Ekkor a kínai vezetés kísérletet tett arra, hogy a diákmozgalom hazafias jelszavaival azonosuljon, és lehetőség szerint megfossza azt nemzeti jellegétől. Nem kétséges, vélték ekkor az amerikai elemzők, hogy a pártnak és a kormánynak engedményeket kell tennie, ezt mutatta Csao állítólagos lemondása is.

A kiábrándító ébredés képei: a demokrácia álmát június 3-4-én a hadsereg tankjai taposták szét. A filmfelvételekből kivágott képkockákon a menekülők és áldozatok láthatók

Miután nem fogadták el Csao főtitkár javaslatát, hogy teljesítsék az akkor már hosszabb ideje éhségsztrájkot folytató diákok néhány követelését, lemondott, de a testület ezt nem fogadta el. Május 20-án rendkívüli állapotot vezettek be, s a miniszterelnök lázadásnak minősítette a diákok mozgalmát. Ekkor azonban még nem dőlt el a reformisták és a keményvonalasok közötti küzdelem. A katonai hírszerzés jelentései szerint Csao Ce-jang helyzete ugyan megrendült, de miután a vezetés Peking fölött elvesztette az ellenőrzést, ellenlábasának, Li Peng miniszterelnöknek a pozíciója is veszélybe került.

A kínai politika szürke eminenciása, Teng Hsziao-ping – miután hosszabb ideig a szélesebb fórumokon nem vallott színt – a Li Peng vezette keményvonalasok javára döntött. Li Peng ekkor már bírta a Politikai Bizottság és a hadsereg bizalmát. Csao Ce-jang pedig csak a diákokét. Teng Hsziao-ping mögé sorakozott fel Jang Sang-kun államfő és Van Li, a nemzetgyűlés állandó bizottságának elnöke is.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy május 18-án a Szovjetunió elnöke és az SZKP főtitkára négynapos látogatásra érkezett Kínába. Nevét a tüntetők azonnal politikai céljaikra használták fel, s nehéz helyzetbe hozták mind a vendéget, mind pedig a házigazdákat. A Gorbacsovval folytatott tárgyalásokon Csao főtitkár kijelentette, hogy a Kínai Népköztársaság tényleges vezetője Teng Hsziao-ping. Teng erre később a PB ülésén igen vehemensen reagált, és kijelentette, hogy Csao „államtitkot" árult el, de a köztudott tény kimondása inkább úgy volt értékelhető, hogy a kialakult helyzetért Tenget tette felelőssé.

Amerikai részről tudomást szereztek arról, hogy Jang Sang-kun államelnök, aki a keményvonalasokat képviselte, parancsnoki értekezletre rendelte Pekingbe a katonai körzetek vezetőit, akik közül azonban legtöbben a helyettesüket küldték el. A katonai vezetők nem feltétlenül azért maradtak távol, mert jelezni kívánták, hogy nem fognak részt venni karhatalmi feladatok végrehajtásában, inkább még messze nem voltak biztosak abban, hogy ki kerül ki győztesen a hatalmi vetélkedésből. Közben különböző rémhírek terjedtek, köztük az is, hogy Teng Hsziao-ping meghalt, holott csak egy időre „eltűnt" a fővárosból, és felkeresett több katonai körzetet. Néhány nap alatt sikerült felsőparancsnoki értekezletet összehívnia, ahol sikerrel biztosította a tábornoki kar támogatását.

Június 3-ról 4-re virradó éjszaka a katonaság fellépett a tüntetők ellen. Először tűzparancs nélkül, jelentős létszámára támaszkodva próbált oszlatni. Ez sikertelen volt, a tüntetők Molotov-koktélokkal és más egyszerű eszközökkel visszaverték a katonákat, s több katonai járművet felgyújtottak. Ekkor a Katonai Bizottság kiadta a parancsot minden szükséges erő bevetésére, és felhatalmazta a parancsnokokat a fegyverhasználatra.

A katonai hírszerzés nagy figyelemmel kísérte a különböző csapatok reakcióidejét, különösen azért, mert több úgynevezett gyorsreagálású egység volt közöttük, melyeknek képeseknek kellett lenniük 24–48 óra alatt teljes harckészültségben elindulni az összpontosítási körzetbe. Az egységek május 21-én kaptak menetparancsot a Pekingbe vonulásra, de erről csak a hadosztály-parancsnokok kaptak tájékoztatást. Nagy figyelmet kapott, hogy meddig maradnak, milyen feladattal, és közben milyen kiképzésben részesülnek a fővárosba rendelt csapatok. Az amerikai katonai szakértők kiemelték: miután Teng biztosította a katonai vezetők támogatását, azok kiadták a parancsot a tüntetések felszámolására. A katonai csapatok repülőgépeken, vasúton és járműveken gyorsan és szervezetten érkeztek a főváros térségébe. Pekingben azonban a mozgásuk már nehézkessé vált, s az oszlatás megkezdésekor nem volt tűzparancsuk. Az amerikai elemzők úgy vélték: gondot okozhat, hogy a 38. hadsereg, amely a Katonai Bizottság hadászati tartaléka, gyakorlatilag képtelen volt ellátni a kijelölt feladatot, sőt néhány alegysége majdnem összetűzött a 27. hadsereggel, ami a parancsnoki pontok közötti koordinálatlanságra utal. Ezzel szemben a 39. hadsereg a teljes harckészültség elrendelése után három nappal már a fővárosban volt, s aktív - szerepet vállalt. A kínai fegyveres erők más haderőnemeit, a légierőt (a csapatszállító köteléket kivéve), a haditengerészetet és a nukleáris csapásmérőket nem helyezték magasabb harckészültségbe.

A keményvonalasok győzelmét úgy értékelték az amerikai elemzők, hogy miután a rendfenntartó erők kudarcot vallottak, a szárazföldi erők vetettek véget a tüntetéseknek. Előrejelzésük szerint politikai reformok nem várhatók ezután, s a katonai vezetésben elkerülhetetlen a tisztogatás. A gazdasági reformok, a piacgazdaság kiterjesztése szerintük folytatódni fog. Kína külpolitikai orientációja változatlan marad, s a vezetés különös figyelmet fog fordítani a vidéki lakosság városba áramlásának kezelésére és a társadalmi feszültségek csillapítására. ■

A szerző az Egyesült Államokban, Fairfaxben él

Történhetett volna másképp?

Mi lett volna, ha Napóleon győz Waterloonál, ha Ferenc Ferdinánd túléli a szarajevói merényletet, ha Hitler sohasem jut hatalomra? A kontrafaktuális történelemszemlélet manapság igen divatos – történeti értéke azonban megkérdőjelezhető. ***Richard J. Evans*** *esszéje*

A KILENCVENES ÉVEK közepe óta új divat hódít a történettudományban. A kezdeményezői és alkalmazói által *kontrafaktuális* vagy *tényellentétes* történelemnek nevezett műfaj a múltnak olyan alternatív verzióit veti fel, amelyek az események egy-egy mozzanatának megváltoztatásával egészen más végeredményhez vezetnek, mint amit a tankönyvekből, dokumentumokból ismerünk.

Az úttörő és mindeddig felülmúlhatatlan *Virtual History* – a Niall Ferguson által 1997-ben sziporkázó esszékből összeállított gyűjteményes kötet – óta szakadatlanul jelennek meg a témával foglalkozó könyvek és tanulmányok.

Andrew Roberts, Robert Cowley, Geoffrey Parker és még sokan mások szerkesztettek további gyűjteményeket. A műfaj rövid áttekintésével a termékeny, magyarul is több kötetével ismert Jeremy Black is megmérette magát. A hadtörténészek tanulmányok százaiban taglalják, mi történhetett volna, ha egyes tábornokok bizonyos csatákban más taktikához folyamodnak. Dominic Sandbrook 40 kontrafaktuális esszéből álló sorozatot írt a *New Statesman* számára. Iain Dale és munkatársai egész sorozatot alkottak olyan elképzelésekből, hogy miképpen alakulhattak volna a dolgok, ha Michael Portillo thatcherista brit konzervatív politikus vagy sok további aspiráns közül valaki más lett volna a miniszterelnök a ’90-es évek közepétől Nagy-Britanniában, és nem azok, akik a valóságban voltak. Úgy tűnik, a könyvek és tanulmányok áradata sohasem ér véget. De mivel magyarázható ez a trend?

Az 1990-es évek közepe előtt nemigen, vagy legalábbis ritkán jelentek meg ilyen spekulációk. A történészek munkáiban ugyan a régi görögökig visszamenőleg előfordulnak időnként személyes megjegyzések, ám ahhoz, hogy a szerzők hosszabb spekulációkba kezdjenek arról, „mi lett volna, ha”, előbb véget kellett vetni a történelem providencialista felfogásának, amely minden eseményt az Isten céljaihoz vezető út egy-egy stációjának tekintett, és ki kellett alakulnia annak a romantikus történelemszemléletnek, amely a múltat egymástól alapvetően különböző korszakok egymásutánjaként fogja fel.

A műfaj két legkorábbi terjedelmesebb esszéjének szerzője francia. Louis-Napoléon Geoffroy-Château *Napoléon Apocryphe 1812–1832* című művében elképzelte, mi történt volna, ha a császár 1812-ben nem szenved vereséget Moszkvánál, hanem legyőzi az Orosz Birodalmat. Geoffroy alternatív verziójában Napóleon ezek után meghódította volna az egész ismert világot, míg végül a pápa az öröklődő „Leghatalmasabb” címmel tüntette volna ki. A 19. században később Charles Renouvier (regénycímként) megalkotta az „Ukrónia” kifejezést, amelynek jelentése: „a történelem logikai átalakítása olyanra, amilyen lehetett volna”.

Mindkét szerzőnek megvolt a maga jól felfogott érdeke. Geoffroy I. Napóleon fogadott fia volt, és tanulmányát az 1830-as évek közepén írta, amikor a bonapartizmus újból politikai erővé kezdett válni. Ami Renouvier-t illeti, őt III. Napóleonnak az egyházzal való szoros szövetsége késztette arra, hogy Európa történetét a toleráns, sokhitű Római Birodalom túlélése alapján képzelje el. Mint ezek a fantáziák is mutatják, a kontrafaktuális történelem egyik elsődleges összetevője kezdettől fogva a világos politikai céllal párosuló vágyálom volt.

Oliver Cromwell fia, Richard kilenc hónapig sem tartott ki lordprotektorként. Mi lett volna, ha sikeresen tölti be ezt a szerepet?

Az írásnak ez a fajtája ugyanakkor mindig összefonódott – olykor egyazon könyvben vagy cikkben – a kedvtelésként űzött „mi lett volna, ha” típusú gondolatkísérletekkel. E műfaj első esszégyűjteményének – amely 1931-ben *If It Had Happened Otherwise* címmel jelent meg Sir John Collings Squire szerkesztésében – két cikke azonban szembehelyezkedett a vágyálmokkal. G. M. Trevelyan elképzelte, milyen szomorú sors várt volna Angliára, ha Napóleon nyeri meg a waterlooi csatát, Ronald Knox teológus és krimiíró pedig egy olyan szovjet stílusú rendszert vázolt fel, amely szerinte az 1926-os általános sztrájk sikere esetén Nagy-Britanniára telepedett volna. Az ilyen antiutópikus fantáziák erőteljes politikai hatása elég nyilvánvaló volt, de az irodalomban mindig csupán egy kisebbségi vonalat képviseltek.

E tanulmányok publikálása valószínűleg az 1930-as évek elejének politikai bizonytalanságait tükrözte. Ám közel fél évszázadig nem volt folytatásuk, amíg 1979-ben Daniel Snowman meg nem szerkesztette az *If I Had Been… Ten Historical Fantasies* című kötetet, amelyben 10 történész arról írt, ők hogyan tudták volna jobban tenni a dolgukat (pl. megakadályozni az amerikai függetlenséget vagy elkerülni az első világháborút), mint az általuk tárgyalt sze-

NATIONAL PORTRAIT GALLERY

A waterlooi csata – sok kontrafaktuális történet kiindulópontja – William Holmes Sullivan ábrázolásában (1898)

BRIDGEMAN ART LIBRARY

mélyiségek. Ezek az esszék talán abból a Margaret Thatcher és kormánya által terjesztett szemléletből fakadtak, mely szerint Nagy-Britannia 1945-ben – a birodalomról való lemondással és a jóléti állam megalapításával – rossz irányt vett.

A kedvtelésből űzött kontrafaktuális spekuláció az 1990-es évekig mégis domináns témája maradt a műfajban időről időre megjelenő műveknek. Ennek jellemző példája az a gyűjtemény, amely 1985-ben John Merriman szerkesztésében jelent meg *For Want of a Horse* címmel, amelyet a kiadó „humoros spekulációk"-ként reklámozott.

Az 1990-es években azonban megváltozott a helyzet. Az azóta megjelent kontrafaktuális történelmi munkák sokaságában még mindig vannak olyan esszék, amelyek főként vagy kizárólag a szórakoztatást szolgálják, erre valószínűleg Dominic Sandbrook szellemes sorozata a legjobb példa. A műfaj legtöbb művelője azonban a múlttal kapcsolatos ismereteinkhez és felfogásunkhoz hozzáadott komoly értékként prezentálja munkáját, és meglehetősen lenézi azokat, akik az egészben nem látnak többet ártatlan szórakozásnál.

A kedvtelésből űzött kontrafaktuális spekuláció az 1990-es évekig domináns témája maradt a műfajban időről időre megjelenő műveknek

A „mi lenne, ha" típusú spekulációk legszokványosabb igazolása az, hogy helyreállítják a múlt nyitottságát és meghatározatlanságát, és aláássák, sőt lerombolják azt a determinista hitet, hogy ami történt, az elkerülhetetlen volt. Ebben fő célpontjuk a marxizmus, amely mint politikai és szellemi erő – a sors fintoraként – közvetlenül a kontrafaktualizmus divatba jövetele előtt omlott össze. Alexander Demandt német történész, az ókori Róma kutatója már 1984-ben írt könyvében kontrafaktuális forgatókönyvekkel próbálta bemutatni, hogy a dolgok másképpen is történhettek volna. Ez később az új kontrafaktualisták vég nélkül ismételgetett mantrájává vált.

De valóban aláássa-e a determinizmus marxista és egyéb formáit az a kérdés, hogy *mi történhetett volna*, mondjuk, ha a spanyol Armada győz a britek felett, vagy ha a „dicsőséges forradalom" elbukik Angliában?

Az a kijelentés, hogy a dolgok másképp is alakulhattak volna, végül is meglehetősen banális. Ráadásul úgy tűnik, hogy a kontrafaktualisták a *determinizmus* szó sokféle értelmezésével operálnak. Ezek egyike az a felfogás (szakszóval *teleológia*), mely szerint a történelem egy előre meghatározott cél felé halad, így minden a szerint esik latba, hogy mennyiben visz közelebb, illetve hogy közelebb visz-e az adott célhoz (pl. a forradalom utáni kommunista utópia). A teleológiák persze – ahogy Karl Popper réges-rég rámutatott – valójában nem hamisíthatók, mert a jövőt nem ismerhetjük.

A determinizmus egy általánosabb értelmezése szerint a politikai eseményeket a társadalmi és gazdasági erők határozzák meg – avagy, végletesebben fogalmazva, a történelmet a fejlődés megváltoztathatatlan törvényei irányítják. Marx és Engels persze – egyes követőiktől eltérően – ezt csak általános értelemben mondták, és elismerték, hogy véletlen események és személyiségek megváltoztathatják

a történelem menetét, legalábbis átmenetileg. („Az emberek ugyan maguk csinálják a történelmüket, de nem a maguk választotta […] körülmények között.” Karl Marx: *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája,* 1852.)

Ennek az a veszélye, hogy a kontrafaktuális történelem hívei – miközben támadják azt az elképzelést, hogy a történelem menetét a gazdasági és társadalmi erők eleve meghatározzák (amit ma nagyon kevés komoly történész vall) – a fürdővízzel együtt könnyen kiönthetik a gyereket is, és lehet, hogy egyáltalán nem veszik figyelembe a szélesebb történelmi összefüggések egyes tényezőit. Spekulációikban rendszeresen felbukkan a személyiségek hatása az események menetére, mintha azok olyan tökéletesen szabad, mindentől független szereplők volnának, akik teljesen önállóan hozhatnak döntéseket. Csakhogy a történelem sok zsarnoka (Hitlertől Napóleonig, de messzebbre is mehetünk a múltban) saját kárán jött rá, hogy egyáltalán nem így van.

Nagyon gyakori, hogy egyetlen esemény hosszú távú következményeinek kivetítése végül alig haladja meg az olyan vágyálmokat, hogy bár ne lett volna első világháború

A kontrafaktuális forgatókönyvek alaposabb vizsgálatakor kiderül, hogy ezek nemcsak hogy nem szabadítják ki a történelmet a determinizmus béklyóiból (abban az értelemben, hogy visszaadnák a múltnak az esélyeket és lehetőségeket, személyiségeinek pedig a cselekvési szabadságot), de azt azonnal a determinizmus egy sokkal szűkebb börtönébe zárják.

E forgatókönyvek szinte mindegyikében azt látjuk, hogy az események egyetlen apró megváltoztatása (ha Ferenc Ferdinánd főherceget nem gyilkolják meg Szarajevóban; ha Martell Károly nem győzi le a mórokat a tours-i csatában; ha Napóleon győz Waterloonál; ha a „lőporösszeesküvésnek” sikerül felrobbantania VI. [az angol trónon I.] Jakab királyt és az angol politikai elitet – hogy néhány kedvenc példát mondjak) elkerülhetetlenül a változások újabb sorozatához vezet: nem tör ki az első világháború; Hitler nem jut hatalomra és elkerüljük a holokausztot; Európát nem a keresztények, hanem a mórok uralják; újjáalakul a napóleoni birodalom; Anglia katolikus országgá válik.

Ez a Guernsey szigetén készült második világháborús kép a kontrafaktualisták egyik kedvenc vitatémáját idézi: mi lett volna, ha Németország 1940-ben elfoglalja Nagy-Britanniát?

SCIENCE AND SOCIETY

Ha a kontrafaktuális történetek tényleg visszaadnák a véletlenek és lehetőségek történelmi szerepébe vetett hitünket, akkor természetesen nem tudnánk levonni semmilyen végkövetkeztetést az ilyen események hosszú távú következményeit illetően. Az idővonal további szakaszain több ezer más véletlen esemény történhetett volna: például az, hogy a főherceget máshol ölik meg; a Bizánci Birodalom megszállja Nyugat-Európát; Napóleon életét a csata hevében kioltja egy eltévedt golyó; Angliában már az 1600-as évek elején kitör a polgárháború, nem pedig évtizedekkel később. Ezt egyszerűen nem tudhatjuk. Ha egy eshetőség kedvéért már kiengedtük a véletlen szellemét a történelem palackjából, akkor azzal, hogy megpróbáljuk visszatuszkolni, nem tudjuk eltörölni a további váratlan események lehetőségét.

A gyakorlatban egyetlen történész sem ír úgy, mintha a történelmet kizárólag a véletlen irányítaná, mert ily módon soha semmit nem tudnánk megmagyarázni, és a történelem krónikává korcsosulna. A múlt tanulmányozásának izgalma az esemény és a körülmények, a nagy és kis okok, a történelmi helyzetek és személyiségek kölcsönhatásainak mérlegelésében rejlik.

Nagyon gyakori, hogy egyetlen esemény hosszú távú következményeinek kivetítése végül alig haladja meg az olyan vágyálmokat, hogy *bár* ne lett volna első világháború, *bár* ne győzték volna le Napóleont, *bár* újra katolikussá vált volna Anglia. Az 1990-es évek sok kontrafaktuális spekulációjának sorai között egy közvetlenebb politikai tartalom is megbújt: *bár* ne lépett volna be Nagy-Britannia az Európai Unióba, amelyet Niall Ferguson, Andrew Roberts, John Charmley és mások tanulmányai egy német uralom alatt álló Negyedik Birodalomként ábrázolnak, ez pedig nem jött volna létre, ha Anglia kimarad az első világháborúból – vagy a másodikból.

Az említettek rávilágítanak a kontrafaktuális spekulációk előretörésének néhány érdekes vonására. Először is: ezek az írások túlnyomórészt brit, kisebb mértékben amerikai szerzők tollából származnak, nem az európai kontinensen vagy a világ más részein születtek. Németországban például az olyan spekulációknak, hogy mi történik, ha Hitler esetleg nem jut hatalomra, erősen mentegetőzés ízük lenne. A kontinentális európaiak közül szinte senkinek sem kell elképzelnie, milyen *lett volna* a hazája német uralom alatt (ez a brit és amerikai kontrafaktualisták kedvenc témája), hiszen sokan tudják, milyen *volt.* Másodszor: szinte minden kontrafaktualista történész a politikai spektrum jobb oldalán helyezkedik el. A baloldaliak általánosan azt hiszik, hogy a haladás az ő irányukba tereli a történelmet. Miért kellene sajnálniuk a múltban történteket, ha ösztönösen érzik, hogy övék a jövő?

Harmadszor (és talán ez a legérdekesebb): a kontrafaktuális spekulációk szinte teljesen a királyok és csaták, illetve a magas szintű politika és a diplomácia történetére korlátozódnak, azt a (baloldali történészek által nem osztott) hitet tükrözve, hogy a „nagy emberek” megteremtik a rendet. Ezekben az örökösen ismételgetett forgatókönyvekben az egyes személyiségek (pl. Hitler, Churchill, Napóleon vagy Ferenc Ferdinánd főherceg) életrajzának, valamelyik csata menetének vagy egy-egy politikai konfrontációnak egészen apró megváltoztatása hatalmas változásokat eredményez az események *általános* alakulásában, az államok viszonyában, a politikai rendszerek, társadalmak, gazdaságok és kultúrák sorsában. Ezért a kontrafaktualisták jellemző módon nem csupán politikai értelemben, de a történelmi módszertanban is konzervatívok.

Ez ugyan nem vetett gátat a kontrafaktuális történetek áradatának, de nagyon leszűkítette azoknak a forgatókönyveknek a körét,

amelyekre alkalmazzák őket. Újra és újra ugyanazok a témák bukkannak fel: a tours-i csata, a waterlooi csata, az első világháború, illetve – mindenekfölött – Hitler és a náci Németország.

Ebből adódóan a különböző kontrafaktualista történészek feltűnően eltérő spekulációkkal álltak elő. Egyik kedvenc kiindulópontjuk például az, hogy Nagy-Britannia 1940-ben különbékét köt a náci Németországgal – ez azonban a különböző forgatókönyvekben különböző végeredményekhez vezet: a Brit Birodalom fennmarad; a náci Németország győzelmet arat a sztálini Szovjetunió fölött, majd a németek felszámolják a Brit Birodalmat; a keleti fronton hosszú ideig tartó patthelyzet alakul ki; vagy a szovjetek meghódítják Nyugat-Európát. Tessék választani…

Katonák járőröznek London utcáin egy Vickers Medium harckocsival 1926 májusában, az általános sztrájk idején. Ronald Knox felvetette, hogy a sztrájk sikere esetén egy szovjet típusú rendszer juthatott volna hatalomra Angliában
LENT: Nagy-Britannia EGK-tagságát támogató plakát, amely az 1975-ös népszavazás előtt készült. Egyes kontrafaktuális történetek abból a vágyból születnek, hogy Anglia tartsa távol magát Európától

E versengő forgatókönyvek özöne az egész procedúra alapvető önkényességét hangsúlyozza ki. Nem csoda, hogy olyan sok bennük a politikai motiváció. A történészeknek bizonyítékokra van szükségük, hogy érveiket alátámasszák; a kontrafaktuális forgatókönyvekben nincsenek bizonyítékok, így azok, akik előállnak velük, tetszésük szerint elmerülhetnek bármilyen fantáziában.

Szigorúan véve sok ilyen fantázia egyáltalán nem kontrafaktuális elképzelés. Van köztük jó néhány – pl. Dominic Sandbrook esszéi és Niall Ferguson *Virtual History* című művéhez írt Utószava – *párhuzamos* történet, amelyek úgy árnyékolják be a valóban megtörtént események idővonalát, hogy egyetlen okot sem említenek arra, hogy miért tér el az új idővonal a valóságtól.

Ha Richard Cromwell – apja, Oliver örökébe lépve – komolyan veszi lordprotektori szerepét, akkor (Sandbrook szerint) dinasztiát alapít, amelybe beletartozott volna a kicsapongó George Cromwell (IV. György megfelelője), a széptevő Herbert Henry Cromwell (Asquith miniszterelnök megfelelője a 20. század elején), sőt még a 2012-ben a protektorátusért versengő Praise-God és Ed Cromwell (a munkáspárti Miliband fivérek megfelelői) is.

Mondanunk sem kell, hogy ha Richard Cromwell a politikában marad, akkor az események alakulása tökéletesen megjósolhatatlan lett volna, csupán az biztos, hogy a Sandbrook által megnevezett utódok *nem* jelentek volna meg.

Azok a változtatások sem igazi kontrafaktuális történetek, amelyekkel a hadtörténészek sok csata végkimenetelét átírták. Mára jó néhány – ha ugyan nem több száz – leírás gyűlt össze, amelyekben „szalonhadvezérek" megmutatják, hogyan tudtak volna megnyerni egy-egy csatát azzal, hogy másképpen állítják fel az egyik vagy a másik fél csapatait – nem úgy, mint Wellington, Napóleon, Lee vagy Grant. Érdeklődésük azonban ezzel ki is merül: tágabb értelmű vagy hosszabb távra szóló következtetéseket nem vonnak le.

Ugyanez elmondható azokról a könyvekről is, amelyek azt állítják, hogy Hitler és Eva Braun túlélte a berlini bunkert (másokat égettek el helyettük) és Dél-Amerikába menekültek, vagy azt, hogy a Spandauban Rudolf Hessként őrzött férfi valójában nem is ő volt. Szerzőiknek érdekében áll, hogy állításuk plauzibilisnek tűnjön (nem mintha azzá tudnák tenni), de a következményekről már nincs mondanivalójuk.

A történelem átírásának természetesen más módjai is vannak. Sztálinról köztudott, hogy egykori riválisát, Trockijt eltávolíttatta Lenin és legközelebbi bajtársainak fotóiról, bizonyítandó, hogy Trockijnak soha semmilyen kapcsolata nem volt a szovjet típusú kommunista berendezkedés atyjával. A múlt átírása az időutazás témájú tudományos-fantasztikus regényeknek és filmeknek is kedvenc motívuma. Az alternatív történelem mára a sci-fi egyik elismert alműfajává vált.

E virágzó szépirodalom és tényirodalom közös hátterét a múlt század vége felé beindult posztmodern kulturális váltás jelenti. A nagyszabású 20. századi ideológiák – mindenekfölött a marxizmus – összeomlása száműzte a teleológiát, és lehetséges pályagörbék sokaságát nyitotta meg a múlt előtt. A haladás eszméjét is súlyos csapás érte, mivel az új fenyegetések – a vallás által inspirált terrorizmustól kezdve a globális felmelegedésig – zavart és szorongást keltettek a jövőt illetően.

A tudható jövőbe vetett hit hanyatlásával népszerűbbé vált a történelem eddigi alakulásáról folytatott spekuláció, mivel ez a narratíva is kezdett befejezetlennek tűnni.

A posztmodernizmus elősegítette a múlt és a jelen, a valóság és a fikció közötti határvonalak elmosódását, kikezdte az idő lineáris fogalmát és erős hangsúlyt helyezett a történész szubjektivitására.

A digitális forradalom vívmányainak segítségével ma már tetszésünk szerint tudjuk manipulálni a fotográfiai dokumentumokat. Amit ma a moziban látunk, annak nagy része számítógépes grafika, nem valós személyekről vagy helyekről készült felvétel. A kibertérben pedig már rég nem lehetünk biztosak benne, hogy kommunikációs partnereink valóban azok, akinek mondják magukat.

Lényegében a kontrafaktuális történelem is ehhez az új alternatív valósághoz tartozik – még ha támogatói éppenséggel el is vetik a múlt posztmodernista megközelítéseit. Ez a fajta történelem végül is nagyon keveset ér.

A legtöbb olyan dologhoz, amire ez a műfaj önmagát képesnek tartja – például, hogy megrendíti a tarthatatlan elméleteket vagy meghatározza a véletlen és a lehetőség szerepét a történelmi folyamatokban és eseményekben –, nincs szükségünk kontrafaktuális spekulációkra, csupán a történelmi bizonyítékok gondos vizsgálatára. A kontrafaktuális elképzelések szórakoztatóak lehetnek – gyakran azok is –, de ideje felismernünk, hogy történettudományi szempontból időpocsékolás velük foglalkozni. ■

Sir Richard J. Evans történészprofesszor, a Cambridge-i Egyetem tanára, Németország 19–20. századi történetének egyik legelismertebb szaktekintélye. A Harmadik Birodalomról szóló kétkötetes műve 2013-ban jelent meg magyarul

Fordította Boross Anna

A nők betörnek **a művészetbe**

Amanda Vickery történész a női alkotókészségről készített filmsorozatot a *BBC* számára. **Charlotte Hodgman** három figyelemre méltó nőről beszélget vele, akik az esélytelenséggel szembeszállva tettek szert művészi hírnévre

Ha végigsétálunk a világ leghíresebb képtárainak (Louvre, Uffizi, National Gallery) termein, a falakról több évszázad pompás női portréi néznek le ránk. Ugyanakkor, mondja Amanda Vickery történész, női képzőművészek alkotásaival nemigen találkozunk – néhány múzeumban az anyag 5 százalékát sem teszik ki.

Vickery Angliában idén bemutatott televíziós sorozata, amely a női alkotókészség történetével és örökségével foglalkozott, azt a kérdést feszegeti, hogy miért voltak és maradtak a nők ennyire alulreprezentáltak a képzőművészetben.

„Hivatásos művésszé válni egy nő számára egykor szinte elérhetetlen cél volt, különösen a reneszánsz korban – magyarázza Vickery –, én azonban minden évszázadban felfedeztem olyan rendkívüli nőket, akik a társadalom heves ellenállásával dacolva hitték, hogy saját teljesítményük alapján ünnepelt művészek lehetnek.

A sorozat e különleges nők közül mutat be néhányat, felvázolva a társadalmi szemlélet változását és ünnepelve a női művészi tehetséget."

A szobrászat – a maga fizikai követelményeivel és férfias eszközeivel – mindig is a „legnőietlenebb" műfajnak számított

Morisot 1872-ben készült festménye, *A bölcső (Le Berceau)* nővérét, Edmát és csecsemő unokahúgát, Blanche-t ábrázolja

BRIDGEMAN

A tökéletlen impresszionista

Berthe Morisot (1841–1895)

Az első női rajziskola 1842-ben nyílt meg a londoni Somerset House-ban, azzal a céllal, hogy „a középosztálybeli fiatal nők társadalmilag elismert és anyagilag hasznos foglalkoztatáshoz" juthassanak. Más szóval a nőket végül befogadták a hivatásos művészek közé? Nem egészen, állítja Vickery.

„A 19. század második fele változást hozott a nők számára – mondja a történész –, ekkor már járhattak egyetemre és tanulhattak művészetet. A társadalmi szemlélet azonban nem sokat változott, és a női művészeknek továbbra is meg kellett küzdeniük azért, hogy megvethessék lábukat ezen a még mindig alapvetően férfiak uralta területen."

A francia festőnő, Berthe Morisot ilyen körülmények között kapott másolói állást a Louvre-ban – nővére, Edma mellett. Edma később feláldozta karrierjét a házasságért, Berthe viszont egyike lett annak a néhány nőnek, akiket idővel befogadtak az impresszionista körök – az a radikális művészcsoport, amely szakított a korszak hagyományos művészi elvárásaival.

Berthe a környező világot festette. Mint 19. századi nőt, elsősorban az otthon témája foglalkoztatta, amely munkáiban rendszeresen visszatért. Nyilvánvaló tehetsége ellenére gyakran bélyegezték „tökéletlennek", és életében nem tett szert általános elismertségre.

A reneszánsz úttörő

Lavinia Fontana (1552–1614)

Prospero Fontana festőművész lánya, Lavinia ritkaságnak számított a reneszánsz kori Itáliában: a legelső nők közé tartozott, akik férfi kollégáikkal együtt, megbízások alapján nagyméretű figurális képeken dolgoztak. „A női alkotók legtöbbször művészek lányai voltak – meséli Vickery –, gyakran azért, mert a családban nem volt fiúgyermek, vagy mert a lánygyermekhez fűzték legnagyobb reményeiket."

Lavinia – más művészekhez hasonlóan – sajátos üzenetek közvetítésére használta kreatív képességeit. Itt látható képe, amelyet 1584-ben festett a Gozzadini családról, finoman érzékelteti megrendelője, a vörös ruhában ábrázolt Laudomia Gozzadini szomorú sorsát. Laudomia apja (az ülő férfi) annak a lányának ígérte vagyonát, aki elsőként ajándékozza meg fiúunokával. A birtokló mozdulatból, amellyel az apa Ginevra karjára teszi a kezét, kiderül, hogy ő az örökösnő, ezért Laudomiára nyomasztó pénzügyi és házassági problémák várnak.

„Lavinia – a sorozatban általam bemutatott egyes nőktől eltérően – életében rendkívül sikeres művész volt, halála után azonban háttérbe szorult" – mondja Vickery.

A női alkotók legtöbbször művészek lányai voltak

A „nőietlen" szobrásznő

Anne Seymour Damer (1749–1828)

A szobrászat – a maga fizikai követelményeivel, férfias eszközeivel és a részletes anatómiai ismeretek szükségességével – mindig is a „legnőietlenebb" műfajnak számított. Sok feltörekvő szobrász, aki nem jutott mesterhez, illetve anyaghoz, kénytelen volt beérni azzal, ami a keze ügyébe került. Properzia de' Rossi reneszánsz szobrásznő például kajszi- és őszibarackmagokból faragott kisméretű alkotásokat.

„Egyes nőket azonban támogatott a családjuk – mondja Vickery. – Ezek közé tartozott Anne Seymour Damer, aki leckéket vehetett anatómiából, mintázásból és faragásból."

1784-re Anne a brit Királyi Művészeti Akadémia tiszteletbeli kiállítója lett, de tehetségének elismerését gyakran beárnyékolták a szexuális életével kapcsolatos találgatások. „A szóbeszédeket azonban minden bizonnyal azok a kellemetlen érzések motiválták, amelyeket egy 'férfi művészeti ágban' sikereket elérő nő váltott ki társadalmi környezetéből" – állítja Vickery.

Damer 1788 körül készített mellszobra Elizabeth Farren színésznőről

Amanda Vickery a Londoni Egyetem újkori történelem professzora

Fordította Boross Anna

LEGENDÁS KATONAI ÓRÁK

Történelmi magazin 12 különleges kivitelű katonai órával

Gyűjtse össze mind a 12 órát, hogy Öné lehessen a világ leghíresebb katonai órái alapján összeállított különleges kollekció!

Az órák

- A legendás katonai órák valósághű másolatai, az eredetivel megegyező kivitelű szíjakkal és csatokkal
- Rozsdamentes acéltok, kényelmes, csuklóhoz illeszkedő kialakítás
- Digitális óraszerkezet, elemmel szállítva
- Egy év garancia

A magazinok

- Szakértők mutatják be a legendás katonai karórák pontos részleteit
- Megismerkedhetünk a világ legkiválóbb haderőivel és alakulataival
- A csatákban résztvevő katonák, tengerészek és ejtőernyősök idézik fel élményeiket

Amerikai gyalogság 1970-es évek

Az első szám bevezető áron, mindössze **2490 Ft**-ért október 16-tól kapható.

A második szám november 6-tól **3990 Ft**-ért vásárolható meg az újságárusoknál. A továbbiak havonta követik egymást.

RENDKÍVÜLI KEDVEZMÉNY, GARANTÁLT AJÁNDÉKOK! FIZESSEN ELŐ MOST!

Érdemes mert:

- a 12 órából 2 óra ajándék!
- az elegáns gyűjtődoboz szintén ajándék!
- nem marad le egyetlen számról sem
- a postaköltséget a Kiadó fizeti

Megrendelését feladhatja

a mellékelt megrendelőlapon vagy vevőszolgálatunknál

Telefon: (+36-1) 225-8400, 225-8401, 201-9582

E-mail: kossuthvevoszolg@t-online.hu • **www.kossuth.hu**

Luftwaffe légi megfigyelő, 1940-es évek

Brit Királyi Haditengerészet 1970-es évek

Szovjet páncélos parancsnok, 1980-as évek

Francia Haditengerészet 1960-as évek

Olasz Haditengerészeti búvár 1940-es évek

Francia Haditengerészet 1960-as évek

Az angolszász, aki (majdnem) egyesítette Britanniát

Több évszázaddal az egységes angol királyság megteremtése előtt, az i. sz. 7. században a northumbriai uralkodónak akkora hatalma volt, hogy önmagát gyakorlatilag Britannia „főkirályává” tette. Ecgfrith harcát a birodalom létrehozásáért **Nick Higham** mutatja be

A Beda által írt *The Life of St Cuthbert (Szt. Cuthbert élete)* egyik illusztrációján Ecgfrith látogatást tesz Szt. Cuthbertnél Lindisfarne-ban. A northumbriai uralkodó egy ideig gyakorlatilag egész Britannia királya volt (az északi Skót-felföldtől a déli Sussexig)

SZOMBATON, i. sz. 685. május 20-án Szt. Cuthbert Carlisleben volt Northumbria királynéjával, Iurmenburhhal, amikor egy látomás elébe vetítette, ahogy Iurmenburh férje, Ecgfrith a piktek kezétől hal meg. Néhány nap múlva „hallották, amint széltében-hosszában híresztelik, hogy pontosan a látomás napján és órájában egy szerencsétlen és siralmas csata zajlott le”.

Ecgfrith meghalt, és seregének színe-java is elesett. Northumbria – a mai Észak-Anglia és Dél-Skócia nagy részére kiterjedő angolszász királyság – számára ez végzetes nap volt. Beda Venerabilis angol szerzetes és történetíró később megírta, hogyan kezdett elenyészni az angolok reménye és bátorsága.

A piktek visszaszerezték a tőlük korábban elvett földeket, a skótok és észak-britonok pedig lerázták magukról az angol fennhatóságot. A northumbriaiak álma, hogy egész Britannia fölött uralkodhatnak, végleg szertefoszlott.

A 6. és 7. században Britannia kis királyságokból állt. A kisebb uralkodók szükségesnek találták, hogy a nagyobb hatalmú királyoknál keressenek védelmet. Lehet, hogy az így létrejött regionális királyságok tünékenyek és rövid életűek voltak, de – a dinasztikus szövetségek, keresztény missziók, rajtaütések és háborúk időnként jelentős távolságokat átfogó kombinációinak köszönhetően – lassanként kialakult a kisebb szomszédokat magukba olvasztó nagyobb királyságok mintája.

A 7. században a legsikeresebb uralkodók időnként egész Britanniára kiterjedő „fő-” vagy „nagykirályságot” hoztak létre, amely által a sziget minden helyi vagy regionális királya elismerte egyetlen ember felsőbbségét. E legfelsőbb hatalom elérésére tett kísérlete során vesztette életét Ecgfrith 685-ben.

Birodalmi kormányzás

Az egész Britanniára kiterjedő hatalom elképzelése (ami, ha nem is valósult meg, kísérlet azért történt rá) végső soron természetesen a rómaiaktól ered, akiknek császárait a szigetlakók később a brit királyok fölött uralkodó „főkirályoknak” tekintették. Ezt a főkirályság-fogalmat Beda vezette be, aki az *imperium* szót a római, illetve az angol felsőbbségre egyaránt használta.

Beda hét királyt sorolt fel, akiknek *imperium*a a Humber folyótól délre terült el. Ezek közül az utolsó három – Edwin, Oswald és Oswiu – northumbriai volt, akiknek a hatalmi központja északabbra helyezkedett el. Nekik nagyobb hatalmuk volt: Edwin megszerezte az Anglesey és Man fölötti uralmat; a lista szerint Oswald „ugyanezen határok között” uralkodott, de Beda később azt állította, hogy minden angolul, walesiül, skótul és piktül beszélő nép királya volt.

A történészek mostanáig úgy vélték, hogy az angusi Aberlemnóból származó pikt faragott kő a 685-ös Dun Nechtain-i csatát ábrázolja, amelyben a piktek tőrbe csalták a northumbriaiakat és megölték Ecgfrith királyt. Ma azonban már sokan gyanítják, hogy a kő egy másik konfliktusnak állít emléket

Az egész Britanniára kiterjedő hatalom elképzelése végső soron a rómaiaktól ered

Oswiu mindehhez végül „lerohanta és alárendeltjévé tette a Britannia északi határain lakó pikt és skót népet”. Miután legyőzte a merciaiakat és elfoglalta Közép-Anglia nagy részét, valamint a skóciai Fife grófság területét, a 655 utáni években teljhatalmához nem fért kétség: az északi királyok legfőbb hűbérura lett.

Beda ezért egy olyan előrehaladást vizionált, amely a déli fejedelemségek fölötti királyságtól („over-kingship”) egy egész Britanniát uraló northumbriai főkirályság („high-kingship”) felé tartott. Nézetei szerint a sziget sorsát illetően Isten terve volt, hogy Britannia összes többi népét a (northumbriai) angoloknak rendelje alá.

Az egyetlen főkirály, akit Beda lehagyott a listáról, Oswiu fia és örököse, Ecgfrith volt.

SUPERSTOCK

Ez a király valószínűleg nem kapott akkora figyelmet, mint amekkorát megérdemel. Apja 670-ben bekövetkezett halála után, nagyjából 25 évesen került a northumbriai trónra.

Apja hajdani északi alattvalói részéről szinte azonnal fenyegetés érte, mivel a piktek felkeltek ellene, hogy lerázzák magukról az angol fennhatóságot és visszaszerezzék az Oswiu által northumbriai uralom alá vont pikt területet. Ecgfrith ugyan újonc volt, mégis tökéletesen állta a pikt kihívást. Elindult északra, és megsemmisítő győzelmet aratott a piktek fölött, visszaállította a northumbriai fennhatóságot, megerősítette fife-i uralmát és lecserélte az elitet.

Otthon azonban súlyos nehézségekkel küzdött. Problémáinak gyökerét a northumbriai egyház szakadása képezte. Az egyik oldalon a papság nagyobb része állt, akik a skót hagyományoknak megfelelő képzésben részesültek, de 664 húsvétjától kezdve a római egyházat követték.

Æthelthryth királyné, Ecgfrith felesége, aki megtagadta házasságuk elhálását

A másik oldalt Wilfrid püspök képviselte, aki átvette azt a kontinentális nézetet, miszerint a brit és a skót egyház eretnek, ezért hevesen kirohant a northumbriai brit papok ellen és fegyverrel űzte ki őket.

Kegyes élet

Ezek az egyházon belüli feszültségek nem könnyíthették meg Ecgfrith életét, de az sem, hogy Æthelthryth – egy nála jóval idősebb kelet-angliai hercegnő, aki 12 éve volt a felesége – következetesen megtagadta, hogy házasságukat elhálják. Ecgfrith végül feladta, és 672 körül megengedte, hogy Æthelthryth visszavonuljon, és a vallásnak szentelje életét. Az asszony zárdát keresett magának Elyben, amelynek reguláját 673-ban fogadta el.

Feleségének elvesztése nagy sorscsapás volt számára. Ecgfrith azonban képes volt előnyt kovácsolni belőle, mivel Æthelthryth zárdába vonulása után újból megnősülhetett, és második felesége (valószínűleg a kenti királyi család tagja), Iurmenburh által létfontosságú szövetségre léphetett Kent népével, így déli irányban jelentősen kiterjeszthette befolyását.

A győztesek mellett azonban mindig ott vannak a vesztesek is. Ebben az esetben a merciaiak voltak azok, akiknek végig kellett nézniük, ahogy Ecgfrith hatalmának folytonos növekedésével saját befolyásuk délen fokozatosan elenyészik. Ezért 674-ben nagy sereget gyűjtöttek ellene, de megint ő diadalmaskodott: csatában legyőzte a merciaiakat, majd Lindsey tartomány (nagyjából a mai Lincolnshire) átengedésére kényszerítette és megsarcolta őket. Amikor a merciai király, Wulfhere 675-ben meghalt, fivére, Æthelred követte a trónon, akihez Ecgfrith – valószínűleg a békekötés részeként – hozzáadta saját nővérét.

A Mercia fölötti győzelem Ecgfrith uralkodásának csúcspontját jelzi. Tulajdonképpen nem túlzás, ha 675-ben – mint apját, Oswiut 655 karácsonyán – már Britannia főkirályának tekintjük. Helyzete talán megszilárdult volna, ha Mercia trónján ülő sógora együttműködik vele.

A merciaiak azonban (Ecgfrith számára sajnálatos módon) nem álltak készen arra, hogy Lindsey elvesztését és déli befolyásuk csökkenését elviseljék. Ezért 676-ban visszavágtak: feldúlták Kentet és erélyesen érvényesítették függetlenségüket a northumbriai fennhatóságtól. Ugyanekkora jelentősége volt annak is, hogy leleplezték Ecgfrith alkalmatlanságát déli szövetségeseinek megvédésére.

A dolgokat tovább súlyosbította, hogy északon is romlott a helyzet. Úgy tűnik – bár erre kevés bizonyítékunk van, azok is sokszor kétesek –, hogy a főkirály érdekeit sértő szövetség alakult ki a Clyde folyó menti északbritonok, unokafivére, Bruide pikt király és az ír főkirály, Brega királya, Fínsnechta Fledach között.

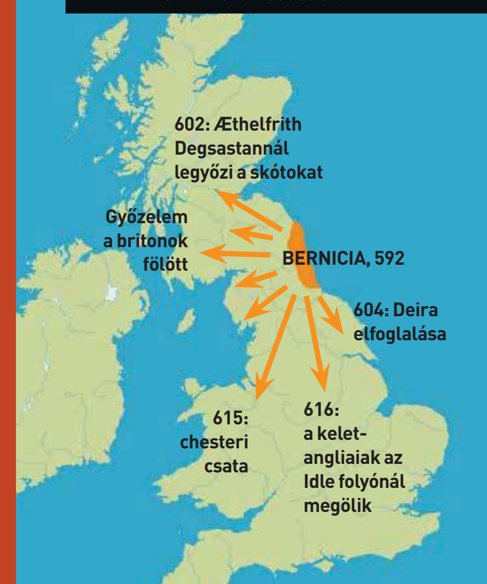
Ez a hatalmas ellentábor békülékenyebb pozícióra késztette Ecgfrithet a skót kereszténység iránt. Többé nem engedhette meg magának Wilfrid püspök ellenségességét a skót hagyományt követőkkel szemben, ezért Wilfridet 678-ban elűzte, és a továbbiakban ellenállt minden arra irányuló pápai nyomásnak, hogy visszahelyezze őt a tisztségébe. Inkább a northumbriai papsághoz fordult, amely kezdetben a skót egyház kereteit tartotta magára érvényesnek, de 664-ben elfogadta Oswiu katolicizmusát.

Arra is volt gondja, hogy az új püspökségek élére e frakció jelöltjeit állítsa. Az utolsó püspök, akinek kinevezését Ecgfrith intézte el, Szt. Cuthbert volt. Az ő nevéhez fűződik annak a prédikációs hagyománynak és

Észak felemelkedése

A három térkép megmutatja, hogyan növekedett Northumbria jelentősége a 7. században

1 Bernicia terjeszkedése Ecgfrith nagyapja, Æthelfrith uralkodása alatt

2 Ecgfrith apja, Oswiu főkirálysága (csúcspontján, 655–658-ban)

3 Ecgfrith főkirálysága 675-ben

Mekkora volt a hatalmuk?

Milyen közel kerültek a northumbriai főkirályok Britannia egyesítéséhez?

Æthelfrith (Ecgfrith apai nagyapja) volt Northumbria megalapítója. Észak-Northumbriában 592 körül a berniciaiak királyaként tűnt ki, de a szomszédos brit királyságok elleni háborúval és hatalmának Deirára (lényegében Yorkshire-ra) erőltetésével drámai mértékben kiterjesztette uralmát. A skótok támadását is visszaverte, majd a walesiek ellen vonult, és 615 körül megnyerte a chesteri csatát.

Edwin (Ecgfrith anyai nagyapja) 616–633 között Northumbria királya. Eredetileg kelet-angliai támogatói ültették a trónra, de kb. 626-tól kezdve ő volt Britannia legnagyobb hatalmú uralkodója. Legyőzte a nyugati szászokat és a walesieket; ellenőrzése alá vonta Angleseyt és Man szigetét. A római katolikus hitre való áttérés a „puha hatalomgyakorlás” egyik fontos forrása lett számára, házassága révén pedig szövetségbe került Kenttel. A walesiek és a merciaiak ellen harcolva, csatában esett el.

Oswald (Ecgfrith apai nagybátyja; balra), Æthelfrith fia; kb. 634/635–642 között Northumbria királya, aki Caedwalla walesi király fölötti győzelme által jutott hatalomra. Déli „főkirályságát” a Wessexszel kötött házassági szövetség stabilizálta, és valószínűleg a skótok Írországban elszenvedett katasztrófális veresége tette lehetővé, hogy uralmát észak felé is kiterjessze és közvetlen ellenőrzése alá vonja Lothiát. A merciaiak legyőzték és „álnokul” megölték.

Oswiu (Ecgfrith apja) 642-től Bernicia, majd 655–670 között egész Northumbria királya. A skót kereszténység pártfogolását arra használta fel, hogy befolyását kiterjessze az ország középső részének délkeleti területére és Essexre, de 655-ben a merciaiak vezette nagyszabású invázió elől vissza kellett vonulnia a Forth folyó tölcsértorkolatáig. A hazatérő betolakodókat késő ősszel a Went folyónál, Doncaster közelében legyőzték és többségüket megölték, így válhatott Oswiu Britannia főkirályává.

Bár Mercia elfoglalására tett kísérlete végül kudarcba fulladt, Northumbria királyságát északi irányban Fife területéig kiterjesztette, és fennhatóságát egész északon megteremtette.

Ezt a 6. vagy 7. századi angolszász aranymedált Kentben találták, amely a 670-es években szövetséget alkotott Northumbriával

A csatáról nagyon keveset tudunk, a végkimenetelét azonban ismerjük: a northumbriaiak katasztrofális vereséget szenvedtek 685-ben

aszketizmusnak az utolsó felvirágzása, amit a skót misszionáriusok honosítottak meg Northumbriában a 630-as években.

Ezek a lépések azonban nem békítették meg Ecgfrith déli ellenségeit. Æthelred merciai katonái 679-ben a northumbriai király ellen vonultak, és a Trent folyónál vívott nagy csatában legyőzték őt, fivérét, Ælfwine-t pedig megölték. A békét Theodore canterburyi érsek állította helyre, de csak azután, hogy Mercia visszaszerezte Lindseyt. A főkirályi cím hamar kicsúszott Ecgfrith kezéből.

A további merciai támadások veszélye miatt a következő néhány évben Ecgfrith valószínűleg országa déli határainak közelében maradt, de 684-ben sikeresen elindított egy haderőt, hogy feldúlja ellenfeleinek ír területét. Ő volt az egyetlen angolszász király, aki valaha csapatokat küldött az Ír-tengeren át.

Halál a csatatéren

A 685-ben a déli szászok, majd a nyugati szászok körében jellemző politikai felfordulás csökkentette a merciai támadás veszélyét, így Ecgfrith újabb offenzívára vállalkozhatott: ezúttal a piktek ellen indított villámháborút. Ez azonban az utolsó próbálkozása lett, mivel – mint láttuk – május 20-án éppen azok a piktek csalták tőrbe és ölték meg, akiket jóval északabbra, a Skót-felföldön akart leteríteni. A csatáról nagyon keveset tudunk, a végkimenetelét azonban ismerjük: a northumbriaiak katasztrofális vereséget szenvedtek.

Az ezt követő válságban a piktek lerohanták Fife-t; még a terület katolikus püspökének is el kellett hagynia székhelyét. A trónt Aldfrith – Ecgfrith törvénytelen, félig ír fivére – foglalta el, aki Ecgfrith valláspolitikáját folytatta, ő azonban egy középkorú tudós volt, nem pedig harcos.

Aldfrith sohasem próbálta kiterjeszteni a brit dominanciát – sem Northumbriától északra, sem attól délre. Inkább szövetséget kötött a nyugati szászokkal, hogy megpróbálja visszatartani Merciát, az írekkel ápolt szoros barátságból pedig a lehető legtöbbet hozta ki, hogy az északi kelta királyi udvarok között bizonyos fokig megtartsa befolyását.

Northumbria dicső napjai leáldoztak, és velük annak esélye is, hogy egyetlen király általános fennhatóságot szerezzen egész Britannia fölött.

Vajon ha Ecgfrith megnyeri a piktekkel vívott csatát, majd újból a merciaiak ellen fordul, akkor másképp alakul a történelem? Elképzelhető, hogy a 7. század végén és a 8. században Britanniát egyetlen, Northumbria királyai által uralt politikai egységbe forraszthatták volna, ehhez azonban Mercia állandó biztos ellenőrzésére lett volna szükségük. Így tehát egyetlen egybefüggő birodalmat kellett volna létrehozniuk a Temzétől a Forth folyó tölcsértorkolatáig és azon túl.

Voltak átmeneti sikereik, de ezek sohasem tartottak annyi ideig, hogy hatalmuk megszilárdulhatott volna. Northumbria királyai gyakran keveredtek kétfrontos harcba (északon és délen), és egyiket sem tudták hatékonyan kezelni.

Ennek ellenére Northumbria 7. századi királyai voltak az egyedüli 10. század előtti uralkodók, akik – ha csak átmenetileg is – hatalmat tudtak gyakorolni egész Britannia fölött. Teljesítményüket el kell ismernünk. Ha tartós sikert érnek el, akkor ma valószínűleg egész más különbségeket látnánk Skócia, Anglia és Wales között. H

Nick Higham a Manchesteri Egyetem professor emeritusa

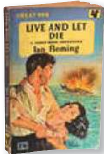
Fordította Boross Anna

Sean Connery az egyik legikonikusabbá vált James Bond-képen, 1963-ban. A szuperügynök figurájának megalkotóját, Ian Fleminget – aki a háttérben, Goldeneye (Aranyszem) nevű nyaralója közelében látható – elbűvölte a sziget „ártatlan visszamaradottsága", s rendszeresen visszatért ide

A kém, aki *szerette* Jamaicát

Ian Fleming annyira beleszeretett a Nagy-Antillákhoz tartozó karibi szigetországba, hogy három James Bond-regénye helyszínének is ezt választotta. **Matthew Parker** bemutatja, hogyan viszonyulnak e regények a Brit Birodalom végnapjaiban a gyönyörű gyarmaton bekövetkezett változásokhoz

GETTY / REX

Élni és halni hagyni

(Live and Let Die, 1954)

„Úgy tűnik, mintha megállt volna az idő”

IAN FLEMING SZÁMÁRA Jamaica jóval többet jelentett, mint napfényt, tengert és homokos strandot. Elsőként a gyarmat ódon társadalomszerkezete ragadta meg a figyelmét. Amikor 1946-ban felépítette itt a Goldeneye (Aranyszem) névre keresztelt rezidenciáját, mintha a birodalom fénykorába, 100 évvel korábbra repült volna vissza az időben.

Ugyan ekkoriban már létezett képviselőház Jamaicában, a valódi hatalom a brit kormányzó kezében volt. Mi több, a szigetlakók olyan tisztelettel adóztak a jelentős kisebbségben lévő fehér társadalmi elitnek, amely sem az anyaországban, sem a Brit Birodalom más részein már nem volt tapasztalható. Ramsay Dacosta, aki ifjúkorában Ian Fleming birtokán kertészkedett, így fogalmazta meg ezzel kapcsolatos érzéseit: „Tartottunk tőlük, s igencsak félénken közelítettünk a fehér emberekhez. Attól féltünk, hogy valami durvaságot vagy valami hasonlót vágnak a fejünkhöz.” A múlt felé nosztalgiával forduló emberek – köztük Fleming – számára Jamaica a jó öreg világbirodalom mozdíthatatlan alapkövének látszott.

Ez az időtlenség lengi be a második James Bond-regény, az *Élni és halni hagyni* oldalait. A regényt 1953 elején írta Fleming, és a rákövetkező évben adták ki. A látszólag hidegháborús sztoriban egy szovjet ügynök és harlemi gengszter, Mr. Big aranyat csempész ki Jamaicából, hogy egy kommunista kémhálózatot finanszírozzon az Egyesült Államokban. Bondot először Amerikába, majd Jamaicába küldik, hogy leleplezze üzelmeit. Valójában azonban az egész történet egy régi vágású fiatalember sajátos kalandsorozata, némi vudu mágiával, gyilkos százlábúkkal, halálos veszedelemben forgó leánykával, s egy megalomániás főgonosszal, akinek a szó szoros értelmében nagyobb volt a híre, mint az ereje. A csempészett aranyról pedig kiderül, hogy az nem más, mint „Véres” Morgan kalózkapitány legendás kincse.

Bondot nem csupán Jamaica különleges szépsége varázsolja el, hanem az a fajta ártatlan visszamaradottság is, ami belengi a szigetet, s hogy az „utálatos amerikai materializmus” látszólag érintetlenül hagyta. Amikor a 007-es ügynök az Egyesült Államokban repülőre száll, Fleming a következő szavakat veti papírra: „Bond örömmel várta a megérkezést a kellemes zölddel övezett Jamaicába, maga mögött hagyva El*dollár*adó hatalmas, rideg kontinensét.” A szigetország nyugati partján, Negrilben „Kolumbusz óta semmi nem változott… Jamaicai halászok vették át az arawak indiánok helyét, minden más tekintetben azonban úgy tűnik, mintha megállt volna az idő.”

Jamaicában Bondnak egy bizonyos Quarrellel kell együttműködnie – egy hajdani, mesterkéletlen kort jelképező alakkal. „Ártatlan” figura, aki előszeretettel adja át magát „a babonáknak és ösztöneinek, valamint gyerekes hibáknak”. Kettejük kapcsolatát az író úgy írja le, mint „egy skót földesúrét a fővadásszal; a tekintély kimondatlan maradt és szervilizmusnak sem volt helye”. Fleming szerint ilyen az ideális gyarmati kapcsolat két, nem teljesen egyenrangú fél között.

Goldeneye – Fleming a sziget északi partján 1946-ban épített nyaralója

GETTY / BRIDGEMAN / ALAMY / PETER BROWN / ISLAND OUTPOST IMAGES

Jamaica története dióhéjban

600 körül
A dél-amerikai szárazföldről érkező taínó „indiánok” benépesítik a szigetet. Az első európaiak érkezésekor már 50 ezer bennszülött él Jamaicában

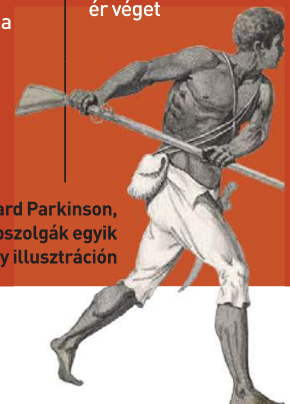
Taínó motívum

1494
Kolumbusz Kristóf partra száll Jamaica északi partján. „A legszebb sziget, melyet emberi szem látott”, állapítja meg róla. A spanyolok 1509-től kezdik gyarmatosítani a szigetet

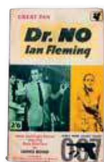
1655
Oliver Cromwell kezdeményezésére angol csapatok támadják meg Jamaicát. A gerillaháború egészen a spanyolok 1658-ban bekövetkező végső vereségéig folytatódik

1692
Földrengés pusztítja el a Boston után második legnagyobb brit-amerikai várost, Port Royalt, a híres kalóztanyát. A katasztrófában kétezren vesznek oda

1730-as évek
Az ország belsejében lévő, szökött rabszolgákból álló települések és a brit csapatok közötti első rabszolgaháború átmeneti egyezséggel ér véget

Leonard Parkinson, a szökött rabszolgák egyik vezetője egy illusztráción

Dr. No
(Dr. No, 1958)

Ian Fleming második regénye, a *Dr. No* a birodalom bomlásának felkavaró látlelete

„Egy napon majd bezúzzák a Queen's Club ablakait és talán porig is égetik"

1957-re, amikor Fleming második Jamaicában játszódó regényét írta, a helyzet drasztikusan megváltozott. A legfontosabb világpolitikai esemény – legalábbis a britek szemszögéből – a szuezi válság volt az előző évben. Fleming ennek kapcsán úgy fogalmazott egy barátjának írott levelében: „Az újkori történelemben nem emlékszem ehhez hasonló, egyetlen ország okozta zűrzavarra." Jamaicai szomszédja, a híres színműíró, színész és producer Noël Coward szerint mindez „a jó öreg imperializmus", valamint a „Brit Birodalom, e nagyszerű és csodálatos társadalmi, gazdasági és spirituális kísérlet" végét jelentette.

Eközben Jamaicában egyre több hatalmat adtak a választott képviselők kezébe, s az 1955-ös választáson a PNP (a Nép Nemzeti Pártja) győzedelmeskedett, amely a két jelentős párt közül a baloldalibb volt, és a függetlenséget támogatta. Vezetője, Norman Manley elkötelezte magát az „ültetvényes szellemiség", vagyis a Fleming-féle Quarrel figurájában megszemélyesített, gondolkodás nélküli alkalmazkodás felszámolása mellett.

Bondot Jamaicába küldik, hogy rájöjjön, mi áll a helyi titkos ügynök, Strangways és titkárnője eltűnése mögött. Strangways gyanús tevékenységre lett korábban figyelmes a Jamaicától nem messze fekvő Crab Key szigetén, melyen egy baljós kínai alak, bizonyos Dr. No látszólag guanótelepet tart fenn, valójában viszont amerikai tesztrakétákat akar eltéríteni, és eladni azokat a kínaiaknak vagy a szovjeteknek.

Az akkoriban Jamaicában élő Noël Coward (a képen jobbra) Sean Connery társaságában a *Dr. No* forgatása idején

TOPFOTO / GETTY / ALAMY

A regény kezdőjelenete első látásra lenyűgöző tudósítás Kingston legszebb negyedéről, ahol a „legfinomabb" emberek élnek, s amelyben (a valóságos Liguanea Clubról mintázva) a Queen's Club is megtalálható. A klub „Kingston társadalmának Mekkája", hatalmas, megkapó szépségű épület, melyet teniszpályák és csodálatosan gondozott gyepszőnyeg vesz körül. Strangways is rendszeresen itt bridzsezik a gyarmati rend három oszlopos képviselője társaságában.

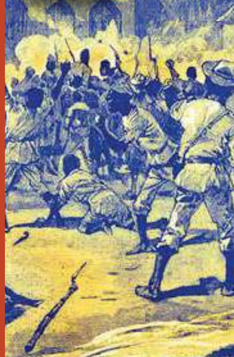
Aztán robban a bomba. Fleming váratlanul kijelenti: „Az ilyen rugalmatlan menedékhelyek nem sokáig fognak fennmaradni a modern Jamaicában. Egy napon majd bezúzzák a Queen's Club ablakait és talán porig is égetik." Majd megjelenik három, vaknak álcázott koldus. „Jelenlétük nem lett volna feltűnő a sok kóros alakot felvonultató Kingstonban, de ezen a gazdag, csendes környéken kellemetlen benyomást keltettek."

Megölik Strangwayst, később pedig titkárnőjét, a beszédes nevű Mary Truebloodot is (Hűvérű Máriát) egy Fleming által kéjes kárörömmel kidolgozott jelenetben: „Egy férfi állt az ajtóban. … Egy hatalmas néger… Pisztoly volt a kezében. A pisztolynak óriási, fekete tárja volt. Mary Trueblood sikolyra nyitotta a száját. A férfi szélesen elvigyorodott. Lassan, szinte élvezettel emelte meg a fegyverét, és háromszor a nő mellkasának bal oldalába lőtt."

Ám ha a gyarmatosító fehér gazdák bajba kerülnek, részben maguknak köszönhetik. Maga a kormányzó is köpönyegforgató alak – „semmi más vágya nincs, minthogy visszavonuljon, és szerezzen egy igazgatósági tagságot a londoni üzleti életben", fejtik ki Bondnak; a kormányzói rezidenciában, a King's House-ban, a gyarmati uralom szívében kém tanyázik, karöltve a mindent átható önelégültséggel, inkompetenciával és céltalan sodródással. Bár a nap hőse James Bond lesz – ugyan ki is kételkedne ebben! –, a *Dr. No* a birodalom bomlásának felkavaró látlelete.

➢

1831
Kitör a karácsonyi felkelés – a jamaicai rabszolga-lázadások közül a legnagyobb. Megtorlásként több mint 300 rabszolgát akasztanak fel a britek, de a rendszer fenntarthatatlansága miatt pár évvel később eltörlik a rabszolgaságot

Felkelők támadják meg a Saint Thomas-i bíróság épületét 1865-ben

1865
A Morant Bay-i felkelés. A volt rabszolgák nehéz életkörülményei miatti tiltakozások felkelésbe fordulnak, amelyet Edward Eyre kormányzó és az ültetvényesek által befolyásolt kormány kíméletlenül vérbe fojt. Az események negatív visszhangja miatt a kormányzót később menesztik, és Jamaicát koronagyarmattá nyilvánítják

1938
A széles körű tiltakozások és sztrájkok nyomán megalakul a Nép Nemzeti Pártja (PNP) Norman Manley vezetésével, amely célul tűzi ki a függetlenséget

1944
A választójogot kiterjesztik valamennyi felnőtt állampolgárra. Az Alexander Bustamante vezette Jamaicai Munkáspárt (JLP) nyeri meg a választásokat. Nagy-Britannia fokozatosan egyre több döntési jogkört ad át az ország törvényhozó és végrehajtó hatalmának

1962
A Nemzetközösségi Bevándorlási Törvény véget vet az anyaországba történő bevándorlási hullámnak. Jamaica függetlenségét elnyerve a Brit Nemzetközösség és az ENSZ tagállamává válik

Londoni diákok üdvözlik a nyugat-indiai bevándorlókat 1961-ben

Az aranypisztolyos férfi

(The Man with the Golden Gun, 1965)

„Az utolsó vasát is feltette volna rá, hogy Viktória királynő Kingston központjában magasodó szobrát nem mozdították el talapzatáról és nem rongálták meg”

Norman Manley jamaicai államférfi az ország függetlenségének kikiáltásakor, 1962 augusztusában

Bond visszatér Jamaicába az író utolsó, befejezetlenül maradt regényében is, amelyet 1964 során vetett papírra – mikor a James Bond-i mennyiségben fogyasztott alkohol és cigaretta már felemésztette szervezetét. Ekkorra viszont a szigetország is alaposan megváltozott.

Az 1958-as év elején megalakult a Nyugat-indiai Szövetség, amelynek más brit gyarmatok mellett Jamaica is tagja lett. A nyugat-indiai szigeteknek pár éven belül domíniumi státuszt ígértek. Miután a föderáció felbomlott, Jamaica 1962 augusztusában a teljes önállóság útjára lépett.

Norman Manley, valamint a független Jamaica első miniszterelnöke, Alexander Bustamante is mindent elkövetett, hogy megerősítse szövetségét a Nyugattal. Miután a Castro irányítása alatt álló Kuba mindössze 150 kilométerre fekszik partjaitól, a politikai-ideológiai választóvonalak kérdése akut problémává vált.

Az újfajta fenyegetés persze Bond tevékenységére is rányomta bélyegét. Szembe kell szállnia a híres bérgyilkossal, a könyv és az 1974-ben belőle készült film címszereplőjével, Scaramangával, „a világ talán leggyorsabb kezű lövészével”. A kubai és a szovjet titkosszolgálatoknak dolgozó Scaramanga egy sor karibi brit ügynök haláláért felelős.

Bond megpróbálja semlegesíteni Scaramangát, miközben rájön, hogy a bérgyilkos egy amerikai gengsztereket és egy KGB-ügynököt is tömörítő bandával Castro utasítására „nádcukorégetéssel és más kisebb szabotázsakciókkal” igyekszik aláásni a karibi cukoripar nyugati kapcsolatait, és felverni a kubai termény árát. Egy minisztert is meg akarnak vesztegetni kaszinók alapítása érdekében. „Hatalmas felfordulást okozni olcsón – fejti ki Scaramanga egy KGB-snek –, ez az, amit maguk akarnak, nem igaz? Egymás után felforrósítani a talajt az összes szigeten?”

Bond még mindig odavan Jamaicáért, amely szerinte „az egykori brit területek közül a legrégibb és a legromantikusabb”. Mi több, újra és újra azzal szembesül, hogy mindenki, akinek csak egy csekély hatalma is van – a cukornádültetvény vezetője, a hotel igazgatója –, brit illetőségű. A sötét bőrű jamaicaiak – akik elvileg az országot irányítják – csak másodrendű pozícióban, például pincérekként és fontoskodó hivatalnokokként tűnnek fel.

„Függetlenség ide vagy oda – tűnődik James Bond – az utolsó vasát is feltette volna rá, hogy Viktória királynő Kingston központjában magasodó szobrát nem mozdították el talapzatáról és nem rongálták meg vagy vitték porosodni egy múzeumba, ahogy történelmi éretlenségük hasonló relikviáival az új afrikai államokban tették.” A gunyoros hangszín nem véletlen. Fleming igyekszik tagadni a tényeket: Jamaica függetlensége valójában csak ámítás, Bond és a CIA a helyi hatóságok támogatása nélkül teszik a dolgukat. A birodalomnak talán vége, de – nyugtat meg mindenkit Fleming – a szelleme nagyon is életben van, és jól érzi magát a szigeten. ■

Matthew Parker történész, író

Fordította Győrffy Iván

Az Ian Fleming-akta

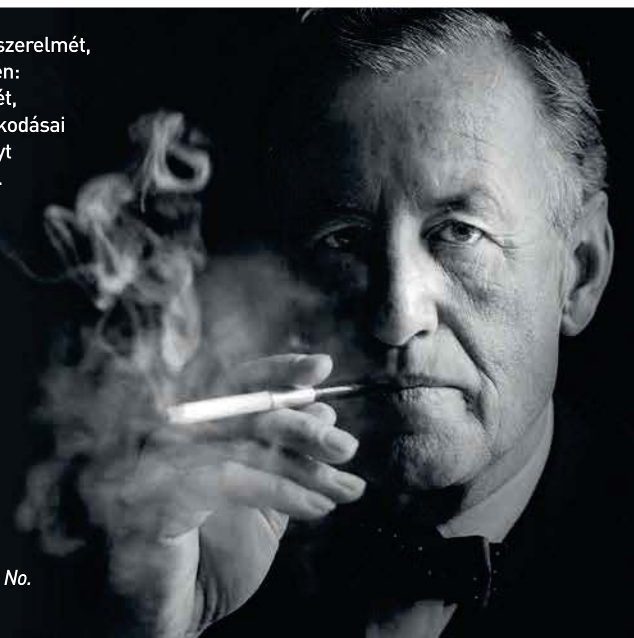
Teljes neve: Ian Lancaster Fleming
Születési helye, ideje: London, 1908. május 28.
Elhunyt: 1964. augusztus 12., Canterbury
Élete: Apja az első világháborúban esett el. Ian az etoni elitiskolában és a sandhursti katonai akadémián tanult, de egyiket sem fejezte be. A Reuters hírügynökség munkatársa lett, majd tőzsdeügynök volt, a második világháború elején a tengerészeti hírszerzéshez szegődött.

1942-ben, amikor egy angol–amerikai tanácskozásra Jamaicába utazott, beleszeretett a szigetországba. 1945-ben a *The Sunday Times* külkapcsolatokért felelős igazgatója lett. 1946-tól egészen haláláig évente két hónapot a Jamaica északi partvidékén épített Goldeneye nevű villájában töltött.

1952-ben feleségül vette régi szerelmét, Ann Rothermere-t (születési nevén: Charteris), s megírta első regényét, a *Casino Royale*-t. Jamaicai tartózkodásai idején minden évben újabb regényt vagy történetfüzért vetett papírra.

Könyvei nagy sikert arattak. 1961-ben John F. Kennedy bevallotta, hogy Fleming a kedvenc szerzője. Egy évre rá bemutatták James Bond kalandjainak első filmfeldolgozását, a *Dr. No*-t, amelyet részben Jamaicán forgattak. Fleming egy csapásra világhírnévre tett szert. A nikotin és az alkohol iránti túlzott engedékenysége miatt azonban nem élvezhette sokáig a dicsőséget.

Legismertebb munkái: *Casino Royale, Élni és halni hagyni, Oroszországból szeretettel, Goldfinger, Dr. No.*

Fizessen elő Ön is Magyarország legnépszerűbb történelmi magazinjára!

Ajándéknak is nagyszerű a BBC History világtörténelmi magazin!

A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

Érdemes előfizetnie, mert:

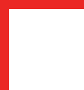
- akár **2 számot** is **ajándékba** adunk
- **házhoz visszük** a magazint
- **biztosan nem marad le** egyetlen lapszámról sem

Egyéves előfizetés (12 lapszám):
9540 Ft helyett **7950 Ft,**
2 SZÁMOT AJÁNDÉKBA ADUNK!

Féléves előfizetés (6 lapszám):
4770 Ft helyett **4290 Ft**

EGY ÉVRE
~~9540 Ft~~
7950 Ft

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten
www.kossuth.hu
www.bbchistory.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

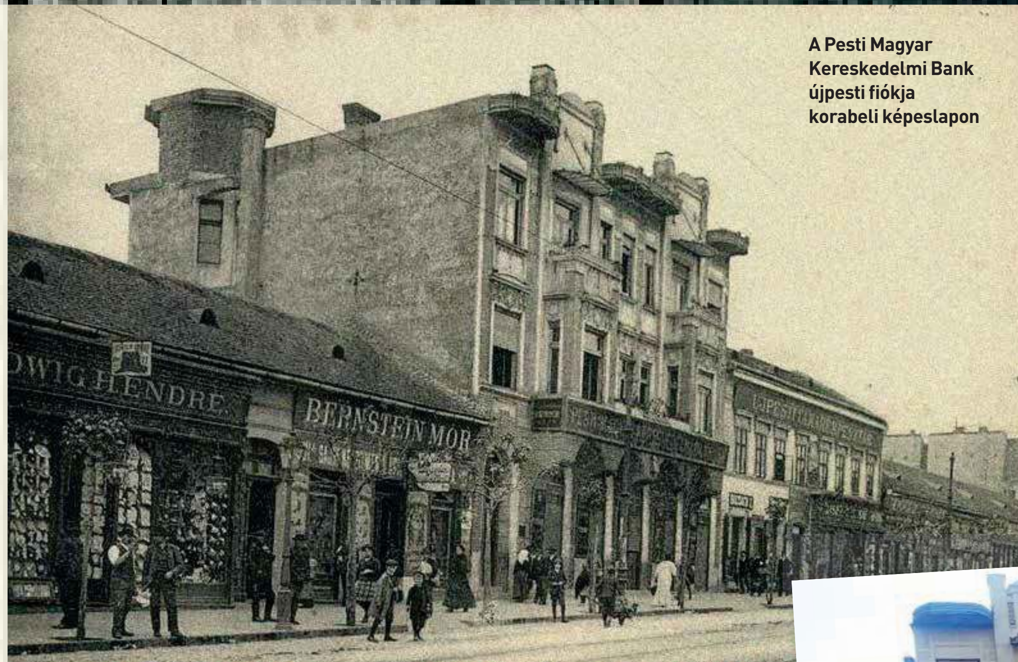

Postán
1327 Budapest, Pf 55

Az első magyarországi bankrablás

A 20. század első évtizedének végén követték el az első fegyveres bankrablást az országban, méghozzá az akkor még önálló Újpest városában. A nyomozás és a tárgyalás fordulatait **Ibolya Tibor** idézi fel

A 20. SZÁZAD legelejére Újpest országos viszonylatban is számottevő iparral büszkélkedő nagyközséggé vált. A Budapestről helyigényük (és az egyre drágább ingatlanárak) miatt kiszoruló vállalatok előszeretettel települtek a Pesthez közel lévő, kiváló közlekedéssel rendelkező, nem csak hajóállomással, de 1881-től önálló vasútállomással is bíró, így vasúton, sőt 1907-től villamossal is rendkívül gyorsan elérhető Újpestre. A község valóban gyorsan fejlődött, 1890 és 1910 között lakossága 23 ezerről 55 ezerre nőtt, ipari termelését tekintve 1910-ben pedig a negyedik helyen állt Magyarországon. A nagyközség 1907. augusztus 13. napján rendezett tanácsú várossá alakult, és önállóságát – annak ellenére, hogy már jóval korábban gyakorlatilag egybeépült a fővárossal – egészen 1950-ig megtartotta. A város előkelő főutcáján – a máig változatlan elnevezésű Árpád úton – egymást érték a fővárosi szintű árubőséget kínáló üzletek. A rohamosan fejlődő Újpesten természetesen megjelentek a lakosságot, valamint a kis- és nagyvállalatokat egyaránt kiszolgáló bankok, a főutca egy szakaszát, ahol egymás mellett kettő, a velük szemközti épületben pedig egy harmadik bank is működött, egyenesen „Újpest Cityjé”-nek nevezte a bankrablásról is beszámoló emlékirataiban egy hírlapíró.

E három bank közül a legnagyobb a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja volt, amely a dr. Wolfner Jakab tulajdonában lévő Árpád út 19. szám alatti épület földszintjén működött. Ez a bank volt a helyszíne a magyar kriminalisztikában feljegyzett első fegyveres bankrablásnak, azonban a korabeli zsurnalisztika kedélyeskedő

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja korabeli képeslapon

A helyszín ma a szerző felvételén

cikkeinek hatására az utókor még ma is hajlamos arra, hogy a cselekményt két szerencsétlen lúzer balul sikerült akciójának állítsa be. Az ügy nagyon jól példázza a virágkorukat élő bulvárlapok torzító hatását a korabeli bűnügyek megítélésére. A bűnügyekről, illetve nyomozásukról a szenzációéhes közönséget kiszolgálni igyekvő lapok akkoriban konkrétumok hiányában sokszor nem híreket közöltek, hanem híreket írtak, a mai napig meghatározva – hisz a bűnügyek eredeti iratai ebből a korszakból jellemzően nem maradtak fenn – a konkrét ügy utóéletét.

1908. október 28-án, egy szerdai napon délelőtt 11 és 12 között a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja közelében állt meg egy bérkocsi, amelyről két férfi szállt le, és ment be a bankfiókba. Több napilap tárgyalási tudósítása és egyéb források – például az ügy hivatalos csendőrségi verziója és az azokból levonható következtetések – alapján a jelzett időpontban a két elkövető munkásruhában – egyikük fekete szemüvegben, a másik ragasztott álbajusszal, mindketten egy-egy revolverrel és tőrrel felfegyverkezve – léptek be a bankba, ahol ekkor Devellák Károly fiókigazgató, Schaffer Ignác pénztáros, Fleischer Hugó könyvelő és Stern Sándor gyakornok voltak jelen. A rablók haladéktalanul akcióba lendültek, tört magyarsággal a pénzt követelték, és lelövéssel fenyegetőztek, mire Devellák fiókigazgató azonnal odaszólt Fleischer könyvelőnek, hogy hívja a rendőrséget. Fleischer ezt meg is próbálta, de az egyik bűnöző eltaszította a telefonkészüléktől, és tőrével elvágta a telefon zsinórját.

Közben Stern Sándor gyakornokra, aki még meg is kérdezte a bankba belépőktől, hogy *„Mi tetszik?”*, főnöke rákiáltott: *„Stern, szaladjon ki!”*, mire ő menekülni próbált, de revolveraggyal leütötték, arcát azonnal elborította a vér, és elájult. Biztos, hogy sérülése utóbb könnyűnek (akkoriban 15 napon belül gyógyulónak) bizonyult, mert a vádban a rablás mellett nem szerepelt a súlyos testi sértés. A bűntett megkezdésekor Schaffer Ignác pénztáros az egyébként nyitott pénzszekrény ajtaját azonnal becsapta, majd azt állította, hogy nincs kulcsa, de az egyik elkövető a mellének irányzott revolverrel kényszerítette, hogy nyissa azt ki, majd a benne lévő értékeket számolatlanul söpörte egy bőrtáskába, az érméket pedig egy-egy gabonás zsákba. A tárgyaláson kihallgatott Bródy Aladár cégvezető szerint a tettesek összesen 41 722 korona 81 fillért zsákmányoltak, részben készpénzben, illetve értékpapírokban, amiből csak 356 korona nem lett meg, de a biztosító azt is kifizette.

Egyikük fekete szemüvegben, a másik ragasztott álbajusszal, mindketten egy-egy revolverrel és tőrrel felfegyverkezve léptek be a bankba

A rablók távozásukkor felszólították a bankban lévőket, hogy ne kövessék őket, mert lőni fognak. A sokféle verzió közül a legvalószínűbb az, hogy miután egyikük a második pénzeszsákkal távozott, a másik rabló egy ideig még sakkban tartotta a tanúkat, megvárva azt az időt, míg társa a bérkocsihoz ér, hisz a bérkocsi nem közvetlenül a bank előtt várakozott. Ezután futva ő is elhagyta a helyszínt, a tanúk pedig hiába szaladtak rendőrért, a közelben lévő újpesti rendőrkapitányságnak – és ez tény – nem volt ügyfélszolgálata, vagy, ahogy akkor nevezték, bejelentő hivatala, így az is időbe telhetett, míg meg tudták értetni egy előkerített rendőrrel, mi is történt. Így belátható, hogy miért telhetett el a bűncselekmény befejeződése és az első rendőr helyszínre kiérkezése között tizenöt perc, ami az akkori körülmények között is bőven elegendő volt ahhoz, hogy a tettesek zsákmányukkal együtt elmenekülhessenek.

A fényes nappal, addig nem tapasztalt gátlástalansággal és vakmerő módon elkövetett bankrablás *„valóságos amerikai ízű dolog”*, igazi bűnügyi szenzáció volt. Ráadásul a városban gyorsan elterjedt a hír – bizonyára a beszédjük miatt egyértelműen külföldiként azonosított elkövetők miatt –, hogy a tettesek spanyol anarchisták voltak, akik eredetileg a pár nappal korábban Budapestre látogató és I. Ferenc Józseffel itt találkozó XII. Alfonz spanyol király elleni merénylet céljából érkeztek hazánkba.

➤

A hír azonban vaklármának bizonyult.

A rablók egyébként aránylag hosszabb időt (kb. 15 percet) töltöttek a bankban – ennek kapzsiságuk volt az oka, hisz egyikük kétszer is fordult a pénzeszsákokkal –, így a tanúknak bőven volt idejük megfigyelni őket. A tanúk két középmagas férfit írtak le. A bulvársajtó azon is valótlanul élcelődött a tettesek elfogása után, hogy a tanúk tagbaszakadt, kifejezetten erős testalkatú emberekek írták le a valójában cingár elkövetőket. A valóság ezzel szemben fegyházi törzskönyvük alapján az, hogy az egyik 170 cm magas és erős testalkatú, a másik 174 cm magas és „nyúlánk" testalkatú volt. Különös ismertetőjegyekkel is rendelkeztek: egyiküknek a jellegzetesen elálló fülei, míg a másiknak az arca jobb oldalán lévő, szúrástól származó forradásos sebhelye miatt a tanúk valószínűleg jó személyleírást adhattak, hisz a rablók gyors elfogása kifejezetten a személyleírásnak és egy csendőr kiváló helyzetfelismerésének és helyzetértékelésének volt köszönhető.

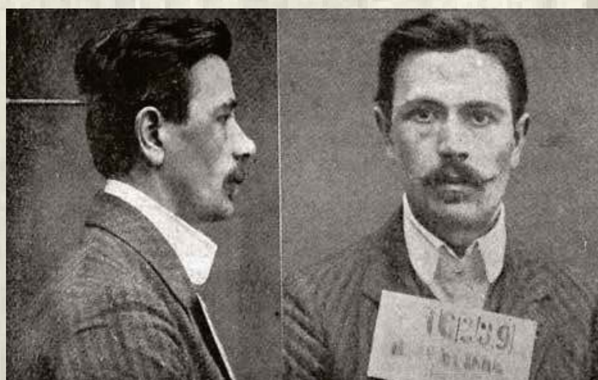
Fleischer Hugó könyvelő és Schaffer Ignác pénztáros
FENT: Stern Sándor, a leütött gyakornok

A talpraesett csendőr

Igazságtalanság lenne persze azt állítani, hogy a budapesti detektívtestület nem tett meg mindent az elfogásuk érdekében. A bűncselekmény hírére maga Krecsányi Kálmán, a detektívtestület vezetője jelent meg a helyszínen az embereivel, köztük a nyomozást vezető Nagy Károly rendőrfogalmazóval (1913-ban ő követte Krecsányit detektívfőnökként), majd a helyszín megtekintése után a tanúkat a Zrínyi utcai kapitányságon részletesen kihallgatták. Viszonylag gyorsan megtudták – valószínűleg egy Schweiger Józsefné nevű tanútól – azt is, hogy egy bérkocsi vitte az illetőket a helyszínre.

A súlyos bűncselekményről már aznap délután a csendőrség gödöllői őrse is – amely a III. számú budapesti csendőrkerület 1. szárnyparancsnoksága alá tartozott, és egyben járásparancsnokság volt – tudomást szerzett. A járásőrmester Lepárt József tájékoztatta az összes alárendeltségébe tartozó őrsöt a bűntényről, sőt szolgálatba rendelte a legénységet. Mint kiderült, erre nem volt szükség, mert este fél hét körül érkezett vissza korábbi szolgálatából az őrsre a bűntényről akkor még mit sem tudó Szekeres István címzetes őrmester, aki – miután parancsnoka tájékoztatta az ügyről – rögtön beszámolt róla, hogy délután öt óra körül a máriabesnyői vasútállomáson látott két, szerelőnek látszó, gyanús egyént. Ezek a személyek egy kocsiból kiszállva sétáltak végig a peronon. Szekeres elmondását a meglévő személyleírással összehasonlítva a járásparancsnok utasította Szekerest és Bapkó János címzetes őrsvezetőt, hogy a legközelebbi vonattal utazzanak Máriabesnyőre, a lehetséges tettesek elfogására.

A két bankrabló, Antosevics Gyula és Piaskovszki József rabosítási fotója

A csendőrök a vasútállomáson megtudták, hogy a két keresett személy továbbutazott, az egyikük Budapestre, a másik pedig Ruttka (ma: Vrútky, Szlovákia) irányába, sőt azt is megtudták, hogy a Ruttka irányába továbbutazó személy a 2193. számú jegyet váltotta ki. Szekeres ekkor az ottani vasúti telefonról felhívta az aszódi forgalmistát, és arra kérte, hogy a megadott számú jeggyel utazó utast tartsa fel, illetve, ha már a vonat onnan is továbbindult, továbbítsa a kérését a kisterenyei (ma: Bátonyterenye) állomásra. Ezek után Szekeres és Bapkó maguk is Aszódra utaztak, ahol megtudták, hogy bár értesítésük idejére a keresett személy már továbbutazott, de a kérésüket továbbították, és a kérdéses jegy tulajdonosát a kisterenyei vasútállomásra 21 óra 17 perckor érkező vonatról a vasutasok leszállították, a kiérkező csendőrség pedig elfogta.

Szekeres István és társa az első vonattal szintén Kisterenyére utazott, ahol az időközben táviratilag értesített rendőrség detektívjei is megjelentek, és a visszatartott utast kihallgatták. A magyarul egyáltalán nem, németül is csak igen rosszul beszélő Piaskovszki József 22 éves, lengyel nemzetiségű, orosz állampolgár vasöntő munkás tagadta, hogy bármilyen bűncselekményt követett volna el, vallomása szerint előző nap Antosevics Gyula nevű 23 éves, szintén lengyel társával Budapestről kocsin ment Máriabesnyőre, ahonnan társa visszautazott Budapestre. Találtak viszont nála 13 darab 10 koronás aranyat, egy 10 koronás bankót és 6 darab 1 koronás ezüstöt (és két egyrubelest), amivel nem tudott elszámolni, és ez, valamint a tanúk ráillő személyleírása egyértelműen gyanússá tette. A hivatalos csendőrségi verzió szerint Piaskovszki

viszont elkövette azt a hibát, hogy elárulta társa konkrét tartózkodási helyét, ami Budapesten az Angol utca 21. szám alatt volt egy tömegszálláson. Mivel Piaskovszki ekkor még a csendőrök szerint is tagadott, ez utóbbi lépése érthetetlen és életszerűtlen lett volna, ezért valószínű, hogy nem igaz. Sokkal reálisabb az, amit Bapkó János, Szekeres István járőrtársa mondott el már a leszerelése után egy interjúban, miszerint a konokul tagadó Piaskovszki ruházatában találtak egy papírfecnit, amire Antosevics neve és címe volt felírva, és ezt táviratozták meg a budapesti detektíveknek.

A távirat miatt rendkívül gyorsan intézkedni tudó budapesti detektívek még aznap éjjel a megjelölt helyen Antosevics Gyulát is elfogták, ő pedig rögtön beismerő vallomást tett, és megnevezte társát is a Kisterenyén elfogott Piaskovszki személyében. A gyors beismerő vallomás annak a már akkor is ősrégi, de még ma is alkalmazott – ugyan ma már törvénytelennek minősülő – taktikai fogásnak volt köszönhető a kihallgatáson, hogy a detektívek elhitették vele, társa már mindent bevallott. Egy másik, a hírlapokban megjelent és szintén elképzelhető verzió szerint először Antosevics is tagadott, és csak másnap – miután a helyszíni tanúk felismerték benne a bankrabló páros erőszakosabb tagját – tört meg, és tett beismerő vallomást, majd ő mutatta meg az elrabolt pénz rejtekhelyét is.

Még a fentieket megelőzően, este hat óra körül a budapesti detektívek is közelebb kerültek az elkövetőkhöz – ekkor jelentkezett ugyanis náluk a sajtóban megjelent hírek (és talán a bank által felajánlott 1000 korona jutalom) hatására Klein József bérkocsi-tulajdonos. Elmondta, hogy nagy valószínűség szerint az ő kocsiját keresik, amelyet előző nap 30 koronáért bérelt ki tőle egész napra egy németül rosszul beszélő férfi.

Szekeres István és Bapkó János gödöllői csendőrök

A bérkocsis elmondta, hogy utasait Újpestre kellett vinnie, ott várakoznia kellett, közben az egyik utas visszatért egy táskával, majd megint elment, és legközelebb már mindkét utasa visszatért. Gödöllőre, a vasútállomásra vitették magukat, és a kialkudott viteldíjon felül szokatlanul bőkezű módon még 100 koronát is kapott. Az elkövetők részéről a busás borravaló óriási hiba volt, hisz a fuvaros már csak ezért is jól megjegyezte őket. A beismerő vallomás alapján a kerepesi erdőben a csendőrök előbb a két darab Browning revolvert a hozzájuk való négy tárral és összesen 87 darab éles lőszerrel, két darab tőrt, valamint a bőr utazótáskát találták meg elásva, majd a budapesti detektívek az ugyanott elásott rabolt pénzt is előkerítették. A két éles lőfegyver és a bőséges lőszerkészlet veszélyes fegyveres bűnözőkre utalt, akik bár követtek el hibákat, a cselekmény utáni

A két éles lőfegyver és a bőséges lőszerkészlet veszélyes fegyveres bűnözőkre utalt, akik igazi profi módjára cselekedtek

A kisterenyei vasútállomás korabeli képeslapon, itt fogták el Piaskovszkit

szétválásukkal – amit, mint később kiderült, még azzal tetéztek, hogy kabátot és kalapot is cseréltek – igazi profi módjára cselekedtek.

Szekeres István gödöllői címzetes csendőr őrmestert talpraesett intézkedéséért (amely nélkül az elkövetőket valószínűen nem fogták volna el, hiába jutottak el a detektívek az őket szállító bérkocsisig) az uralkodó 1909. február 19-én – már a tettesek elítélése után – a koronás ezüst érdemkereszttel tüntette ki. A kitüntetés értékét emeli, ha tudjuk, abban az évben a magyar királyi csendőrség teljes legénységi állományából összesen 14-en kaptak ún. jelvényes kitüntetést, és ezek közül is csak öten voltak azok, akik valamely konkrét bűnügy megoldásában serénykedtek, a többiek életmentésért, illetve több évtizedes szolgálatukért részesültek kitüntetésben.

A bűnjelek megtalálása után a tagadás végképp értelmetlenné vált, mindkét elkövető töredelmes beismerő vallomást tett. A gyors vizsgálatot és a vádemelést követően a két lengyel 1908. december 3-án a pestvidéki királyi törvényszék esküdtbírósága elé került, ahol egy nap alatt le is tárgyalták az ügyet. Végül az esküdtszék a váddal egyező módon rablás bűntette miatt – a vádlottak védői szerint a cselekmény nem rablás, hanem zsarolás volt – mondta ki Antosevics és Piaskovszki bűnösségét. A pestvidéki királyi törvényszék a vádlottakat három év fegyházbüntetésre és öt év hivatalvesztésre – ami a mai közügyektől eltiltáshoz hasonló mellékbüntetés volt –, továbbá Magyarország területéről történő örökös kitiltásra ítélte. Az ítéletet – amelynek enyheségén Antosevicsék szemmel láthatóan nagyon megörültek – a vádlottak és védőik tudomásul vették, azonban az ügyész az enyhítő szakasz hibás alkalmazása miatt, súlyosabb fegyházbüntetés kiszabása érdekében semmisségi panaszt jelentett be. A semmisségi panasz miatt az eljárás a legmagasabb bírói fórum, a Kúria elé került, ahol 1909. április 15-én a fegyházbüntetést öt év hat hónapra súlyosbították. A súlyosbítás konkrét indoka az volt, hogy a tettesek vakmerősége kizárja az enyhítő szakasz alkalmazását. ■

A szerző a Károli Gáspár Egyetem kriminalisztikaoktatója, fővárosi főügyész

Ki gondolná?

Hogyan lett amerikai konzul és kelet-ázsiai felfedező a szabadságharc honvédtisztjéből?

Az 1848–1849-es szabadságharc leverése magyarok ezreit kényszerítette száműzetésbe. Sokan közülük Törökországba, majd távoli világrészekbe menekültek a Habsburg-önkény elől. A véletlen szerencse, pontosabban a szerencsétlenség tette Xántus Jánost a szó klasszikus értelmében felfedező utazóvá.

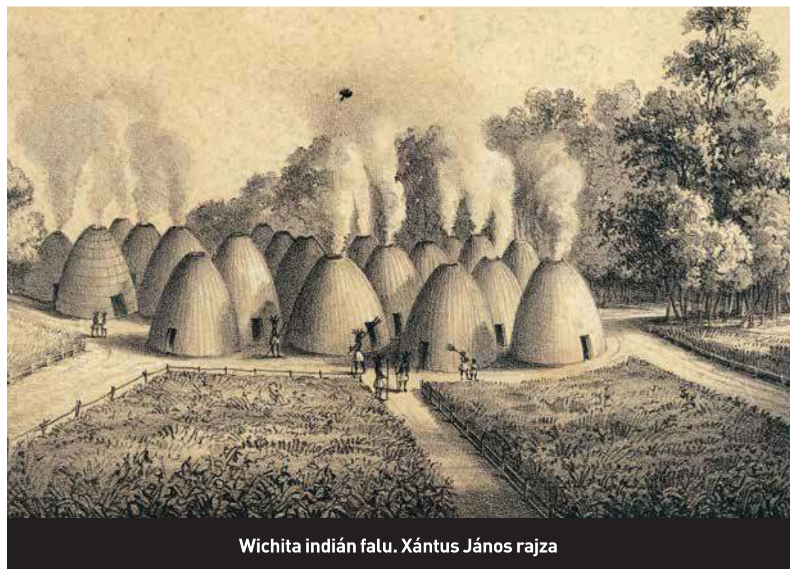
Xántus János a Somogy megyei Csokonyán született 1825-ben. Édesapja Széchenyi István magántitkára volt, s így gyermekkorától magába szívhatta az utazások iránti érdeklődést. Az ifjú Xántus jogi tanulmányokat folytatott Pécsett, majd Pesten, Heffler János táblai ügyész mellett lett gyakornok. 1847-ben tett ügyvédi vizsgát. A forradalom idején a nemzetőrségbe állt, s részt vett a pákozdi ütközetben. A világosi fegyverletételt követően fogságba vetették, de sikerült megszöknie, s Londonba került, ahol másfél évet töltött teljes bizonytalanságban. A kilátástalanság adta kezébe a vándorbotot az Újvilág felé.

Amerika a korlátlan lehetőségek hazájaként vonzotta a menekülteket. Komárom egykori kormánybiztosa, Ujházi László és rendőrfőnöke, Pumutz György által Iowa állam déli részén létrehozott Új Buda-telep reményt adott arra, hogy Xántus honvéd bajtársai segítségével földhöz juthat, és egzisztenciát teremthet. Új Buda azonban csalódást hozott, honfitársai viszálykodásai elriasztották a letelepedéstől. Xántus az Újvilágban számos kenyérkereső foglalkozást kipróbált. A megélhetés érdekében az újságkihordástól a zongoratanításig, a kártyarajzolástól a matrózkodásig szinte mindennel megpróbálkozott. Édesanyjához írt levelei szerint egy vasúttervező expedíció „térrajzolójaként”, azaz mérnökeként jutott el St. Louisba, s részt vett a Kaliforniáig vezető vasút megépítésében. Nyomorúságára jellemző, hogy miután a cipő lefoszlott a lábáról, mezítláb kellett járnia. A Mexikói-öböl mentén, New Orleansban több mint egy esztendőt töltött, s itt próbált meg csatlakozni valamelyik, a kontinens belsejébe induló tudományos expedícióhoz. Eközben a városban ezrével szedte áldozatait a sárgalázjárvány.

A helyzet annyira rosszabbodott, hogy több száz halottat halomra dobáltak, halzsírral és forró szurokkal öntötték le őket, s így gyújtották meg a tetemeket, hogy elkerüljék a járvány elterjedését. A szörnyű helyről távoznia kellett. Chandelier szigetére ment, ahonnan kitűnő leírásokat adott a természeti környezetről.

Az Egyesült Államok hadseregébe lépve Fort Riley erődjébe került. Egy orvos katonatársa segítségével sikerült kapcsolatot teremtenie a washingtoni Smithsonian Intézettel.
Nem mindennapi képességeit, vadász- és gyűjtőszenvedélyét, valamint preparátori tevékenységét így hivatalosan is a tudomány szolgálatába állíthatta.
A Washingtonba küldött preparátumok elindították a siker útján. Fort Rileyben végzett szolgálata után Kaliforniába került. A Szent Lukács-foknál felállított egy tengeri árapálymérő állomást, s a szeles, zord, elhagyatott partvidéken tett felderítő útjai során tekintélyes nagyságú természettudományi gyűjteményre tett szert. Nem sokkal ezután Xántus magas szintű állami megbízatáshoz jutott: 125 dolláros havi javadalmazással konzuli megbízatást kapott Mexikó nyugati partvidékén, Manzanillóban. Ebben az időben nem volt könnyű feladat a polgárháborús viszonyok között lévő Amerikai Egyesült Államok politikai, gazdasági érdekeinek a képviselete az ugyancsak válságos időszakot átélő Mexikóban. Xántus megtanulta a spanyol nyelvet is, ugyanakkor hivatali teendői mellett intenzív terepkutató- és gyűjtőmunkát végzett. Bejárta a Poco del Colima és a Vulcan del Fuego tűzhányók környékét, s földrajzi leírásokban örökítette meg a vulkánokat.

Első hazatérésekor, 1861 novemberében, a több mint egy évtizedes távollét után megjelenő tudóst Győrben megható ünnepléssel fogadták. A felfokozott érdeklődés a honvéd emigránsnak és a messze földről érkezett, világot látott utazónak szólt.
A magyar tudományos körök tovább gerjesztették becsvágyát mindaddig, amíg nyilvánvalóvá nem vált, hogy véglegesen hazatelepedne. A konzuli megbízatást követő második visszatéréskor Xántust az a remény táplálta, hogy érdemeihez méltó javadalmazású, előkelő állást kaphat.
Ez a reménye azonban csakhamar szertefoszlott. Kapcsolatba került viszont Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki lehetővé tette, hogy részt vegyen az 1868 és 1870 közötti kelet-ázsiai utazáson, melynek során Alexandria, Szuez, Áden és Ceylon érintésével eljutott Japánba. Hosszabb gyűjtőutakat tett Sziámban – a mai Thaiföldön –, a Fülöp-szigeteken, valamint Borneón és Jáva szigetén.

Wichita indián falu. Xántus János rajza

„A lapályok és csatornák megteltek a hőség miatt megposhadt vízzel, s már július elején oly borzasztóan dühöngött a sárgaláz, hogy nemcsak a várost, de egész Amerikát rémülésbe hozta. (…) Júniustól kezdve tegnap reggelig 12 475 ember halt meg benne a városban. (…) Öt nap óta nem találni sírásót, s így a temetők tele vagynak temetetlen koporsókkal, a roppant hőség széthasgatta a koporsókat, s meggörbíté a tetemeket, mik aztán a koporsók födelét felemelték, s oly rémséges bűz van a temetők melletti városrészekben, hogy ezren és ezren az ottani lakók közül elhagyták házaikat, és az erdőben sátoroznak a Mississippi túlpartján. A városi hatóság tíz dollárt ígér minden órai sírásásért, de senki sem meri életét kockáztatni. Jelenleg már a nemzetőrség rukkol ki ágyúkkal, és erővel fognak négereket kényszeríteni sírt ásni és temetni.”

(Xántus János: *Utazás Kalifornia déli részeiben*)

A most megjelent **Magyarok a Föld körül** című kiadványban **Kubassek János** híres és a nagyközönség számára alig ismert magyar felfedezők, utazók, tudósok kalandozásait foglalja össze. Oldalpárunkon két különleges sorsot mutatunk be

Xántus kelet-ázsiai utazásának legeredményesebb időszaka Borneó szigetéhez kapcsolódik. A Saravak államban tett utazásai során elsajátította a borneói malájok nyelvét, megismerte életformájukat. A szinte áthatolhatatlan őserdő természetes vízi útjain eljutott a hosszúházakban élő dajakokhoz. A dajakok által megölt ellenség levágott és felfüstölt fejének elhelyezési szertartásairól írt beszámolói az egyetemes néprajztudomány értékei. Úttörő jelentőségű megfigyeléseket tett Borneón, s olyan értékes néprajzi gyűjteményt juttatott haza, amely európai rangot adott a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A Xántus által gyűjtött állatpreparátumok és tárgyak alapozták meg a Természettudományi Múzeum és a Néprajzi Múzeum önálló életét is. Az általa a Távol-Keleten vásárolt iparművészeti remekművek a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban nyertek elhelyezést. A felfedező a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában is fontos szerepet játszott, és egy időben a közreműködésével létrehozott pesti Állatkert igazgatója is volt.

Nem vonható kétségbe, hogy utazásai, gyűjtései és nyomtatásban közreadott beszámolói alapján Xántus Jánost tekinthetjük a 19. századi magyar felfedező világjárók egyik legszínesebb, legsokoldalúbb egyéniségének. A geográfia jelentette számára a legfontosabb vezérfonalat, s munkái közül kiemelkedik *A föld- és térképkészítéséről*, valamint *Természettani földrajz* című műve. A sikerekben, csalódásokban, eredményekben és megpróbáltatásokban egyaránt gazdag, négy világrészt érintő életpálya 1894. december 13-án hajnalban, Budapesten ért véget. A Kerepesi temetőben kapott díszsírhelyet – a Deák-mauzóleummal szemben. ■

Miért végezték ki a japánok a magyar ápolónőt?

▶ A földgolyó túlsó felén, tőlünk mintegy harmincezer kilométernyi távolságban, a Csendes-óceán Admiralitás-szigetcsoportjához tartozó Mánusz szigetén fekete márványtábla arany betűkkel örökíti meg Molnár Mária nevét. A kókuszpálmák között magasodó síremlék hat ember előtt tiszteleg: *„misszionáriusaink emlékére... életüket vesztették japán katonai akcióban, 1943. március 17-én.”*

Molnár Mária Várpalotán született 1886-ban, tízgyermekes családban. A Bethánia Egylet tagjaként határozta el, hogy egész életét az Úr szolgálatának fogja szentelni. A betegápolást tekintette élethivatásának. Az első világháború idején szolgált Galíciában, ahol egy kaszárnyában elhelyezett járványkórház betegeiről kellett gondoskodnia. Az 1920-as évek második felében 5 ezer pengő értékű adományt és ajándékot kapott felszerelésre, ruhaneműre, gyakorlati használati tárgyakra és fényképezőgépre, így kelt útra misszionárius társával, Goebel Tinával Mánuszra, ahová 1928. február 14-én érkeztek meg. Akkoriban már működött itt a Liebenzelli Misszió, a német Friedrich Doepke vezetésével. A misszió megalapításakor, 1914-ben Mánuszon hétköznapi szokás volt az emberevés. Az egész környék rettegett a mánusziaktól, akik fogságba ejtett társaikat megkötözték, rúdra függesztve körbehordozták, majd megölték és megették. Egyszer Friedrich Doepke írásbeli dolgozatot íratott diákjaival. A dolgozatokból kiderült, hogy tanítványai közül mindegyik evett már emberhúst. Molnár Mária ebben a környezetben kezdte meg a betegápolást, a sebkezelést, a sérült gyermekek orvosi ellátását. A misszionáriusnő hamar elsajátította a helyi nyelveket, majd Mánusz után Pitilu szigetére látogatott. A legszörnyűbb élményeket a leprások körében szerezte.

Számos – bennszülöttek által készített és használt – egzotikus néprajzi tárgyat juttatott haza a missziós múzeumba, illetve Sárospatakra. Hét év után, 1935 tavaszán látogatott haza. Előadásait sokan hallgatták, egy harangöntő mester pedig 140 kg súlyú haranggal ajándékozta meg, hogy visszatérve Pitilura ennek hangja hívja majd áhítatra a pápuákat. Rengeteg ajándékot, orvosi felszerelést, kötszert, gyógyszert, injekciós tűt ajándékoztak számára, hogy hatékonyan folytathassa szolgálatát.

Visszatérve fáradhatatlanul járta Melanézia legtávolabbi falvait. A gyilkos éghajlatot Goebel Tina nem bírta elviselni, s visszatért Németországba, Molnár Mária azonban kitartott. A misszió szerény küldeményei olykor hónapokig nem érkeztek meg, de ez sem volt ok számára, hogy feladja küldetését. Utolsó levelét Pitiluról írta 1940. november 24-én, s utána évekig nem érkezett róla hír.

A japánok 1942 januárjában jelentek meg Mánusz szigetén. Az ausztrál hivatalnokok motorcsónakokon elmenekültek, és a misszionáriusoknak is lehetőséget adtak arra, hogy velük tartsanak. Molnár és társai kijelentették, hogy nem hagyják el híveiket és osztoznak a sorsukban. A japánok kezdetben barátságosan viselkedtek a tengelyhatalmak állampolgáraival, ám az amerikai és ausztrál repülőgépek rendszeres csapásai felkeltették a gyanút, hogy valaki informálja őket. A háború után derült ki, hogy Wewak térségében, az őserdőben elrejtőzve működött egy ausztrál felderítő egység, s rádión jelentették a japán haderő minden lépését.

A gyanú azonban a misszionáriusokra irányult. 1943 márciusában Mánusz szigete közelében megjelent az *Akikaze* nevű japán hajó, s az összes külföldi misszionáriust, valamint ültetvényest a fedélzetre hurcolták. A parancsnok utasítást kapott arra, hogy a hajó kifutását követően valamennyi külföldit végezzék ki, s holttestüket dobják a tengerbe. A hajón három méter magas fabitót ácsoltak, csörlővel szerelték fel, vízhatlan ponyvával körbevették, s ezen a kivégzőhelyen, névsor alapján, egyenként vezették a foglyokat a hajó tatjára. Az emelvényen bekötözték szemüket, csuklójuknál fogva összekötözték őket, a magasba rántották, majd két oldalról géppuskasorozatot lőttek rájuk. Később derült ki, hogy a vezérkari főnök jóváhagyása nélkül, elsietve hajtották végre a meggondolatlan parancsot, melynek során Japánnal szövetséges országok állampolgárait is meggyilkolták. Az igazságra a jokohamai hadbírósági tárgyaláson derült fény, 1948-ban. Az *Akikaze* egyébként 1943. augusztus 2-án bombatalálatot kapott, és elsüllyedt a hullámsírban. A kapitány azon a parancsnoki hídon veszítette életét, melyen kiadta a kivégzési parancsot, s ahonnan végignézte a mészárlást.

A magyar misszionáriusnő leveleit első ízben Iványos Lajos adta közre a *Hét év a kannibálok földjén* című könyvében. A Molnár Mária által gyűjtött és hazaküldött néprajzi tárgyakat jelenleg a sárospataki Református Kollégium múzeumában őrzik. ■

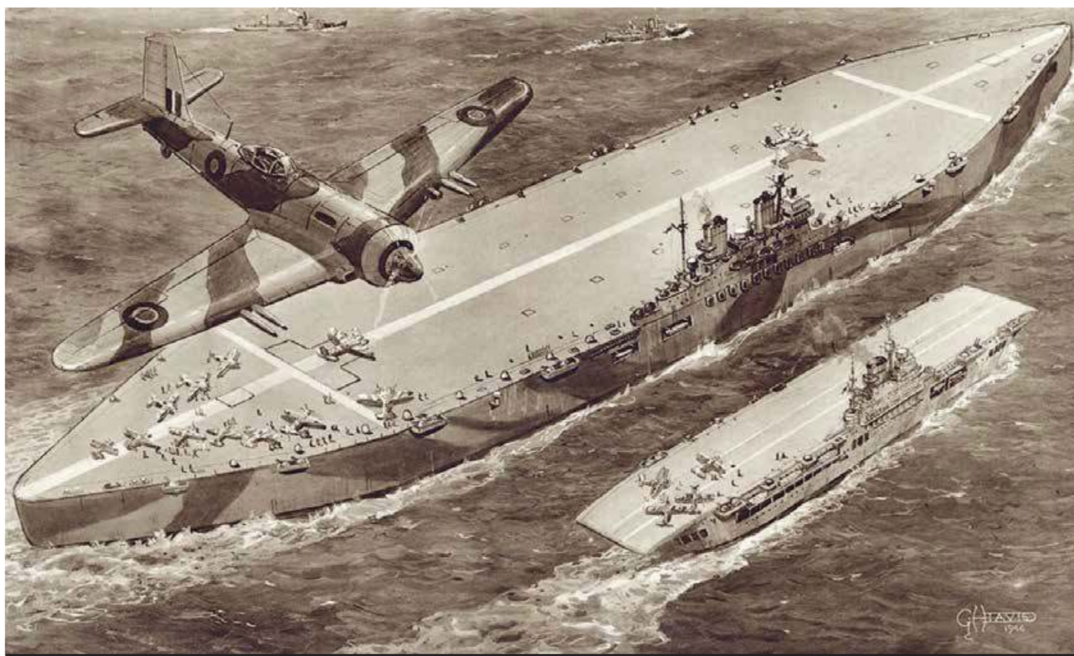

Molnár Mária, az 1943-ban megölt misszionáriusnő

Ki gondolná?

A szövetségesek jégből akartak anyahajókat építeni?

A második világháború idején, az atlanti csatában jó ideig komoly gondot okozott a szövetségeseknek, hogy megfelelő hatótávolságú repülőgépek, illetve elegendő számú repülőgép-hordozó hiányában tengeralattjáró-vadász repülőik az Atlanti-óceán hatalmas területei felett nem tudtak védelmet biztosítani konvojaiknak. Ráadásul szűkös volt mind a hajógyártási kapacitás, mind a felhasználható acél mennyisége is.

A probléma megoldására számos ötlet született, ezek közül a legelképesztőbb Geoffrey Pyke újságíró és feltaláló nevéhez fűződött, aki a háború idején a brit főparancsnokság egyik szervezeténél dolgozott. Egyik feladata az volt, hogy terveket dolgozzon ki egy a brit haditengerészet és a hadsereg közös akciójaként indított, Norvégia területén végrehajtott elterelő hadműveletre. Ekkor jutott eszébe az a gondolat, hogy jéghegyekből kialakított repülőgép-hordozókkal lehetne biztosítani a szárazföldön harcoló csapatok támogatását és utánpótlását.

Ezen az 1946-os illusztráción a tervezett jéghajó a 233 méter hosszú, de mellette eltörpülő HMS *Indefatigable* mellett látható

Olcsóságuk mellett Pyke szerint a jégből épített hajók hatalmas méreteik miatt bombákkal és torpedókkal gyakorlatilag elsüllyeszthetetlenek lettek volna, az esetleges sérüléseket ugyanis ki lehetett volna javítani egyszerűen úgy, hogy vizet öntenek azokra. A tervet Pyke a bibliai Habakuk prófétáról nevezte el, az annak I. könyvében szereplő egyik mondat miatt (Károli Gáspár fordításában: „Nézzetek szét a népek között, vizsgálódjatok és csodálkozással csodálkozzatok, mert oly dolgot cselekszem a ti napjaitokban, mit el sem hinnétek, ha beszélnék!"). Igaz, valaki valahol elgépelte a nevet, így Habbakuk lett a terv fedőneve.

Az ötlet Pyke feletteseinek fantáziáját is beindította, 1942 decemberében Churchill is zöld utat adott a megvalósításnak. Hamar kiderült persze, hogy a dolog nem olyan egyszerű. A jéghegyek túlságosan instabilak lettek volna, ráadásul a jéghajó folyamatos hűtést is igényel, miközben a mozgatásához és kormányzásához szükséges motorok rengeteg hőt termelnek.

Miután a sima jég ötlete megvalósíthatatlannak látszott, Pyke egy róla elnevezett anyaggal, a pykrittel kezdett kísérletezni. A pykrit fapép és víz megfagyasztott keveréke, amely kevésbé törékeny, jobban formázható és a hőmérsékletét jobban tartja, mint a jég. Ugyan a tervek egy több mint 600 méter hosszú, 1,8 millió tonnás hajó megépítéséről szóltak, az első és egyetlen prototípus csupán 18 méter hosszú és ezer tonna súlyú volt. A kanadai Patricia-tavon megépített modell ugyan elkészült, de újabb és újabb problémák merültek fel a további tervezés során, mint például az, hogyan rögzítenének és mozgatnának egy több mint 30 méter hosszú kormánylapátot a hajón, illetve, hogy a pykrit pusztán a saját súlyától is eldeformálódott egy idő után.

Magát Pyke-ot az amerikaiakkal egy másik ügyben támadt nézeteltérései miatt már 1943 elején eltávolították a Habbakuk-tervből, de az ötletet végül teljesen csak a háború végén vetették el, igaz, az első tesztek kudarcai után nem történt e téren újabb előrelépés. Az atlanti csatában végül a nagy hatótávolságú repülők megjelenése, az új kísérő-anyahajók bevetése, illetve az oldotta meg a szövetségesek gondjait, hogy Portugália engedélyezte az Azori-szigeteken egy támaszpont létesítését. **H**
Nick Rennison

MARY EVANS

EGY GYORS KÉRDÉS

Mi volt a Victoria Hall-i tragédia?

Nagy-Britannia egyik legszörnyűbb katasztrófája 1883. június 16-án történt. A sunderlandi Victoria Hallban aznap lépett fel varietéműsorával az országban utazgató Fay házaspár. A gyerekeknek szóló előadásra nagyjából kétezer gyerek érkezett. A műsor végén a szervezők bejelentették, hogy a nézők egy része ajándékokat kap a színpadon.

A földszinten ülő gyerekek persze azonnal a színpad felé indultak, ezt látva a karzatokon ülők sem akartak lemaradni, és a lépcső felé tódultak. Azonban a lépcső alján az ajtót úgy rögzítették, hogy a jegyek ellenőrzése érdekében egyszerre csak egy ember férjen át rajta. Amikor a nagyjából ezer gyerek egymással versenyezve elérte a szűk átjárót, halálos torlódás alakult ki. Mire a lentről érkező felnőtteknek sikerült kitépni az ajtót a helyéből és kimenteni a gyerekeket, 183-an fulladtak meg összepréselődve.

A tragédiát követő hatalmas felháborodás hatására vezették be a Nagy-Britanniában máig érvényben lévő törvényt, amely előírja a minimálisan szükséges vészkijáratok számát, illetve ezután találták fel és vezették be a kifelé egy rúddal nyitható vészkijárati ajtókat. **H** *Nick Rennison*

Betegség miatt lett kövér VIII. Henrik, vagy csak túl sokat evett?

VIII. Henrik nem csak a feleségeket fogyasztotta nagy étvággyal

Életének nagy részében VIII. Henrik vékony, sportos testalkatú volt, és kiválóan szerepelt a különböző bajvívóviadalokon. Ez 1536-ban hirtelen megváltozott, amikor a negyvenes éveinek közepén járó uralkodó éppen egy bajvívás alkalmával súlyos sérüléseket szenvedett. A királyt nem egy ellenfele, hanem saját lova sebesítette meg: a súlyos vértezetet viselő állat ledobta a hátáról a teljes páncélzatot viselő Henriket, majd rá is esett. A király két óráig feküdt eszméletlenül, és fejsérülése mellett a lábán is megsebesült. Sebei elfekélyesedtek és ez egész hátralevő életében egyre súlyosabb problémát jelentett számára.

VIII. Henrik a balesete után egyre nehezebben mozgott, a testedzés hiánya a király evés iránt táplált szenvedélyével párosulva pedig gyors súlynövekedéshez vezetett. (Egyesek szerint ebben, illetve személyiségének megváltozásában is szerepet játszhatott a fejsérülése is.) A Tudor-korban a legfelsőbb társadalmi rétegek hihetetlenül kalóriadúsan étkeztek, étrendjükben rengeteg édes és sós tésztaféle, zsíros szószok és mindenekfelett óriási mennyiségű hús szerepelt. Amikor például Henrik és udvartartása a Londontól délnyugatra fekvő Hampton Court kastélyban tartózkodott, évente 8200 bárányt, 2330 szarvast, 1870 sertést, 1240 marhát és 53 vaddisznót fogyasztottak el. Nem csoda, hogy csupán négy évvel balesetét követően a király derékbősége 89 centiméterről 132-re nőtt.

Udvarának egyik látogatója elképedve írta: „A király oly testes volt, hogy emberfia ilyet még nem láthatott. A három legnagyobb ember, akit csak találni lehetett volna, belefért volna a köpenyébe." Halálának idején Henrik már olyan túlsúlyos volt, hogy lovának nyergébe is csak emelő segítségével tudott felülni. H

Tracy Borman történész, író, az egykori angol királyi palotákat felügyelő alap kurátora

Mikortól voltak hivatásos katonák a római legionariusok?

A korai köztársaság idején Rómában a katonai szolgálat minden polgár kötelességének számított, a hadsereg pedig sorozással állt fel. Adott időközönként minden tulajdonnal rendelkező római polgárnak össze kellett gyűlnie. Miután kor, magasság és fizikai állapot szerint elrendezték őket, nagyjából úgy válogattak a férfiak közül, mint amikor a gyerekek az iskolai focipályán csapatot választanak. A katonai szolgálatra kötelezetteknek maguknak kellett gondoskodniuk a fegyverzetről.

A légióban az i. e. 4. század közepétől a 2. század végéig, a *manipulus*okra épülő taktika korában alapvetően négy típusú katona szolgált; tapasztalat, kor és vagyon alapján osztották szét a besorozottakat. *Velites*nek a könnyűfegyverzetű, főleg gerelyekkel harcoló katonákat, *hastati*nak, illetve *principes*nek a hadrend első két sorát elfoglaló, lándzsával és karddal küzdőket, míg *triarius*nak a harmadik sorban álló, legtapasztaltabb, hosszú lándzsával felszerelt katonákat nevezték.

GLEN MCBETH / ALAMY

A dombormű már egy későbbi kor elitkatonáit, a császár praetoriánus gárdistáit örökítette meg

Ahogy Róma egyre több területet hódított meg, és már az Itáliai-félszigeten túlra is kiterjesztette hatalmát, egyre nagyobb, állandó haderőre lett szükség. Ráadásul a vagyoni különbségek növekedésével a gazdagabb polgárok egyre kevésbé akartak katonának állni, és általában meg is találták a módját, hogy kivonják magukat a kötelezettség alól. E problémákra adott választ a Caius Marius consul nevével fémjelzett, i. e. 107-ben bevezetett haderőreform, amely minden szabad ember számára életre szóló hivatásként nyitotta meg a katonai pályát.

A rendszeres fizetés, a távoli tájak és kalandok, az orvosi ellátás, valamint a szolgálat végén kapott föld ígérete aztán tömegesen csábította a szegényebb rétegek tagjait a hadsereg soraiba. A felszerelést ekkor már az állam fizette, ezzel a korábbi választóvonalak is megszűntek, a katonák besorolása immár a tehetség és a tapasztalat, nem pedig a vagyoni helyzet alapján történt. Ez az új, hivatásos haderő tette lehetővé Róma számára, hogy hatalmát a Földközi-tenger egész medencéjére kiterjessze, s a jól szervezett légióknak nem nagyon volt ellenfelük a korabeli világban. H

Miles Russel az őskori és ókori régészet professzora a Bournemouthi Egyetemen

Milyen botrányok kísérték az Operaház megnyitását?

AMINT ARRÓL Múzeum rovatunkban is írtunk (15. oldal), idén ünnepelte a Magyar Állami Operaház első bemutatójának 130. évfordulóját. A gálaest programjában is megemlékeztek arról, hogy annak idején nem ment minden a tervek szerint, de arról már nem esett szó, hogy a megnyitó előtt is viták kereszttüzében állt az Opera.

Miután hosszú évtizedeken keresztül terítéken volt egy önálló pesti „dalműszínház" megépítésének terve, Budapest egyesülése és látványos fejlődése végre megteremtette a feltételeket. Az épület helyét a város impozáns, bár még nem teljesen beépített új sugárútja mellett, az akkori Hermina téren jelölték ki. Már ez az ötlet sem nyerte el mindenki tetszését. A városvezetés ugyan sokat költött az akkori Sugárútra, ma Andrássy útra, a környező területek egy jó része még elég siralmas képet mutatott. Különösen igaz volt ez a Hermina térre, ahol ekkor az ócskapiac működött, a környező utcákban pedig kétes hírű kocsmák és utcalányok uralták a városképet.

A bírálóbizottság 1874-ben kiválasztotta Ybl Miklós tervét, majd 1875 októberében el is kezdődött az építkezés. A végül kilenc évig tartó munka vezetője az a Podmaniczky Frigyes volt, aki ekkoriban a Közmunkatanács elnöke, valamint a Nemzeti Színház kimagasló sikereket elérő intendánsa is volt, majd ugyanezt a pozíciót az Opera társulatának élén is betöltötte. Ennek ellenére Podmaniczkynek maradt energiája az építkezés apró-cseprő ügyeinek intézésére, újabb és újabb támogatások megszerzésére, sőt az is előfordult, hogy maga is beállt malterosládákat cipelni a kőművesek közé.

1884-ben végre elkezdhette a megnyitó szervezését is. Főrendezőnek Káldy Gyulát, főzeneigazgatónak Erkel Ferencet, vezető karnagynak a zeneszerző negyedik fiát, Erkel Sándort nevezte ki. Mivel a másik három testvér is állást kapott az Operaházban, sokan támadták Podmaniczkyt. A megnyitó előadás előkészítése sem ment zökkenőmentesen. Elsőként az okozott felzúdulást, hogy az ünnepségre a király, a kormány tagjai és a város vezetése mellett kizárólag a korabeli társadalom krémjét hívták meg, így a nézőtéren a pesti polgároknak, valamint az építkezésen dolgozóknak is alig maradt hely. Podmaniczky végül saját zsebéből fizette ki néhány munkás és technikus jegyét.

A *Borsszem Jankó* karikatúrája a megnyitóról. Szövege „Röndnek muszáj lönnyi!" (a bal oldali kép alatt); „Röndjelnek muszáj lönnyi!" (jobbra)

A következő botrány akkor tört ki, amikor Podmaniczky és Erkel nem volt hajlandó a Liszt Ferenc által az alkalomra komponált királydallal megnyitni az előadást. Arra hivatkoztak, hogy Liszt a *Haj Rákóczi, haj Bercsényi* című kuruc nóta motívumait használta fel, ez pedig érthető okokból sérthetné az uralkodó érzékenységét. A dolognak különös pikantériát kölcsönzött a tény, hogy Podmaniczky az 1848–1849-es szabadságharc idején felsőházi képviselő volt, majd huszárkapitányként harcolt az osztrák csapatok ellen, ezért a fegyverletétel után büntetésből közlegényként kellett szolgálnia a császári hadseregben. „Báró Podmaniczy Frigyes intendáns úr, aki Liszt Ferenc király-dalát visszautasította, azonos-e ama rebellis báró Podmaniczky Frigyessel, aki 1848-ban parasztruhában lovagolt végig Pest utcáin a Kossuth-nóta hangjai mellett?" – tette fel a kérdést a *Borsszem Jankó*. Az ünnepi műsort aztán két Erkel-mű, a *Bánk bán* első felvonásából, a *Hunyady László* nyitányából, illetve Wagner *Lohengrin*jének első felvonásából állították össze.

Végül mégis eljött 1884. szeptember 27-e, a megnyitó napja. A környéken óriási tömeg gyűlt össze, már ahhoz is a rendőrség közbelépése kellett, hogy a jeles meghívottak hintói eljuthassanak az épület bejáratához. Az előadás alatt az utcán elszabadultak a kizárt tömeg indulatai, benyomultak az épület csarnokába, a lovas rendőrök még a kardlapozást is bevetették.

Ettől függetlenül az Opera már kezdetben is sikeresen működött. Podmaniczky minden nehézség ellenére megvalósította saját és sokak régi álmát, majd 1886-ban lemondott mind az Opera, mind a Nemzeti Színház élén betöltött állásáról – később arra hivatkozott, hogy jövedelmezőbb állást kellett vállalnia, mert e posztokon alig tudott valamit megtakarítani. Nem csoda, hogy a sok botrány között a korrupció vádja egyszer sem merült fel az Operaház megnyitása kapcsán. ■

Hallotta már?

Széchenyi fia alapította az isztambuli tűzoltóságot

Sokan tudják, hogy a „legnagyobb magyar" 1839-ben született kisebbik fia, a közügyek iránt apjához hasonló elkötelezettséget mutató Ödön volt az, aki múlhatatlan érdemeket szerzett a pesti, majd ennek nyomán a vidéki magyar „tűzőrség" megszervezésében. Széchenyi Ödön az 1862-es londoni világkiállításon ismerkedett meg a brit főváros tűzoltógárdájával, és annyira magával ragadta a tűzoltóság alapításának gondolata, hogy hajlandó volt a londoni Fire Brigade tagjaival együtt cipelni és zsírozni a tömlőket, takarítani a körletet, csak hogy jobban megismerje munkájuk csínját-bínját.

Miután 1870-ben megkezdte működését az általa alapított pesti tűzoltó egyesület, a gróf Isztambulba utazott, ahol éppen érkezése előtt, június 5-én pusztított egy hatalmas tűzvész. A faházakkal teli, túlzsúfolt török fővárosban ez szinte mindennapos problémának számított. A szultánt ugyan különösebben nem hatotta meg a probléma, viszont a tűzesetek jelentős károkat okoztak a külföldi nagykövetségeknek és egyéb érdekeltségeknek is, a diplomaták pedig egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a török vezetésre, hogy tegyen valamit az ügyben.

Az ígéretek nyomán végül 1874-ben kezdődött meg az isztambuli tűzoltóság felállítása, méghozzá a korábban szolgálatait felajánló Széchenyi Ödön vezetésével. A munka hosszú évekig tartott, a gróf a tűzőrség mellett preventív intézkedésekkel is felvette a harcot a tűzvészek ellen. Ott is ragadt Isztambulban, ahol többek között egy ma is működő siklót épített. Megkapta a kitüntető pasa címet is (állítólag úgy, hogy ehhez nem kellett áttérnie az iszlámra). „Ödön pasa" – ahogy új hazájában nevezték – még idős korában is kijárt a nagyobb tűzeseteknél irányítani az oltást. A grófból lett pasa 1922-ben hunyt el, Isztambulban temették el.

Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History** – **A világtörténelmi magazint**, és nyerjen egy értékes könyvet!

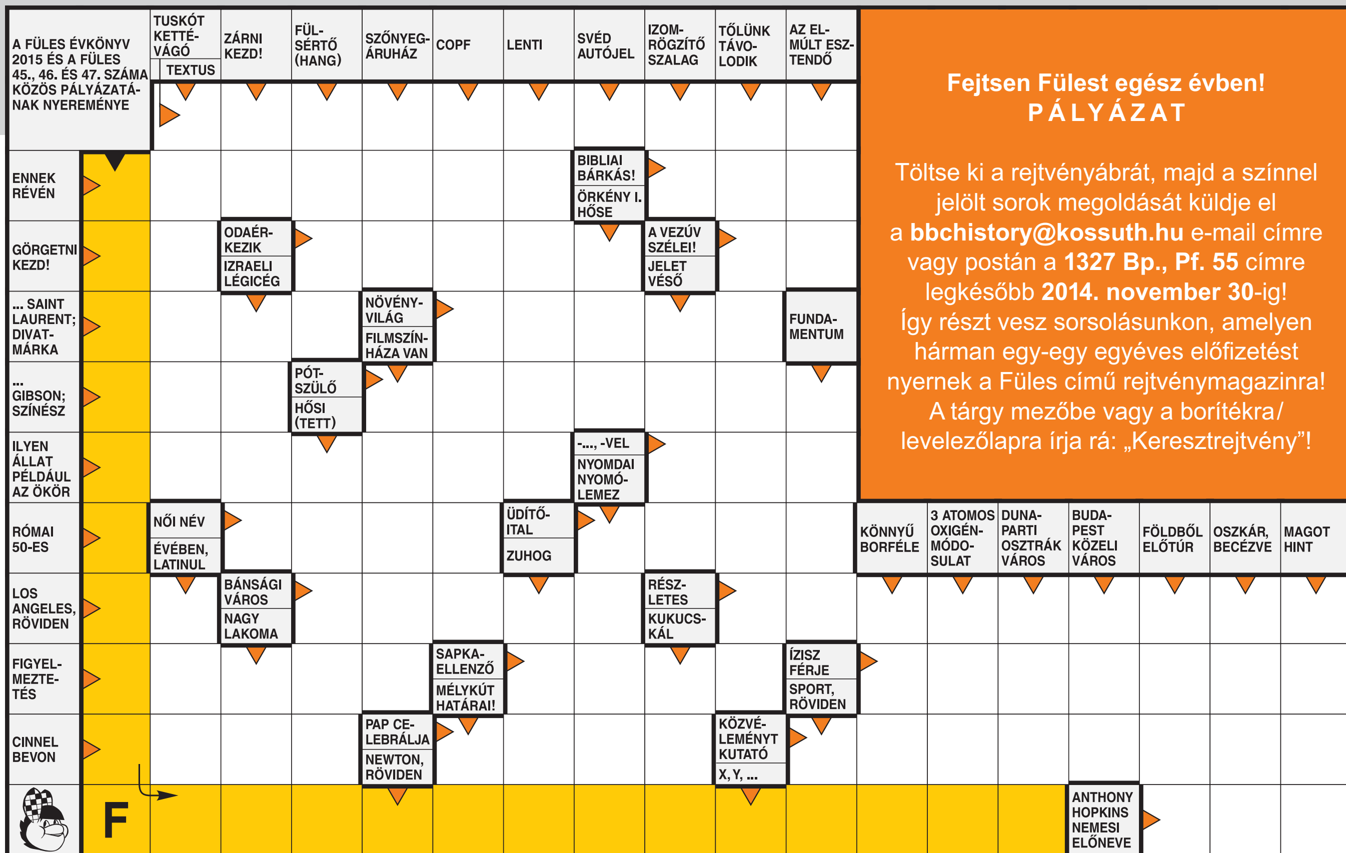
Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy angol kifejezést kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! (A szóközöknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!)

1. **Ki fizetett 1495-ben büntetést azért, mert vizeletet és egyéb „rettenetet" hajított ki az ablakon?**
2. **1893-ban megbuktatott hawaii királynő**
3. **Ebben az utcában hallgatták ki az első magyar bankrablás tanúit**
4. A 18. században közkeletű skót eredetlegenda egyik főhőse
5. **Hol ölte meg Robert Bruce John Comynt?**
6. **Mr. Big aranyának eredeti tulajdonosa**
7. **A háborús Nagy-Britannia állítólagos „nagy egyenlősítő"-je**
8. **Varsó egyik börtöne 1940-ben**
9. **E tisztséget is viselte egy időben Hu Jao-bang**

A helyes megfejtést beküldők közül hárman **Gabriel Rónay** ***Egy angol Batu kán udvarában*** című könyvét nyerhetik meg. A megfejtéseket **2014. november 30**-ig kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra / levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték"!

A szeptemberi számban megjelent rejtvény helyes megfejtése *Dolchstoss* volt, *Évezredek kincsei* című könyvet nyertek: Bakó Éva, Csernyák Zuzsanna és Hegedüs Botond

Halál a vasfüggönynél

John le Carré
Tükrök háborúja
Agave, 2014

NÉHÁNY HÓNAPPAL ezelőtt mutatták be a mozik John le Carré – a James Bond karakterét megalkotó Ian Fleming mellett a világ leghíresebb kémregényírója – írásából készített legújabb filmadaptációt, *Az üldözött*et. A 2001. szeptember 11-i merénylet által felvetett erkölcsi-szabadságjogi kérdéseket az iszlám fundamentalizmus elleni harc témáján keresztül boncolgató alkotás a legjobb le Carré-átiratok sorába illeszkedik, akárcsak *A panamai szabó,* amelynek könyvváltozatát idén adta ki új, modernizált fordításban az Agave Könyvek. A remekbe szabott le Carré-regények nehezen tudják elkerülni a megfilmesítést – szerzőjük mindenesetre több feldolgozás születésénél is ott bábáskodott –, ahogy az is tény, hogy az adott korszak ígéretes színészei közül is többeket sikerült leszerződtetniük az alkotóknak. Igaz ez John le Carré negyedik regényének, az 1965-ben publikált *Tükrök háborújá*nak vászonra ültetésére is, amelyet négy évre rá Anthony Hopkins szereplésével játszottak a filmszínházak.

A *Tükrök háborúja,* amely magyar nyelven először lát napvilágot, mit sem vesztett frissességéből. Bár története a hidegháború legzordabb éveiben játszódik – még gyanús budapesti csapatmozgásokra is akad benne utalás –, kifacsart élethelyzetei, meghasonlott figurái, paranoid téveszméi máig velünk élnek, és mozgatják a világpolitikát.

A cselekmény egy szigorúan titkos műveletet követ végig: a londoni Blackfriars Roadon egy lerobbant minisztériumi épületben tanyázó, a második világháború idején szebb napokat látott Részleg katonai hírszerző csapata egy szökött vasutas jelentéséből és néhány elmosódott fényképfelvételből arra a következtetésre jut, hogy az NDK területén, egészen pontosan Rostocktól délre a szovjetek közepes hatótávolságú nukleáris rakétákat telepítenek – éppúgy, mint 1962-ben Kubában. Leclerc, a Részleg vezetője, fiatal helyettese, Avery, valamint a kutatási szekció veterán elöljárója, Haldane mindent megtesznek, hogy a régi dicsőséget felélesszék: anyagi forrást, technikai eszközöket, támogatást csikarnak ki a minisztériumtól és a rivális brit hírszerző szervezetektől, és kiképeznek egy volt háborús ügynököt a lengyel menekültből brit állampolgárrá lett Leiser személyében, majd átdobják őt a két Németország közötti határon.

A CIA felvétele a szovjet R-12-es közepes hatótávolságú ballisztikus rakétáról a Vörös téren. Nem csupán Kubában okozott hidegháborús krízist, de John le Carré regényében a brit hírszerzésnek is komoly fejtörést okozott feltételezett NDK-beli telepítése

„Szaladjon le a dombon, így mondták, ebben a szélben úgysem hallanak semmit, szaladjon le gyorsan, mert a domboldal az a hely, ahol megláthatják. A domboldalt leshetik, és megláthatják, ha mozog ott egy alak. Rohanjon le, lehetőleg lehajolva a páfrányok közé. Odalent már biztonságban lesz. Ha leért, lapuljon meg, fújja ki magát, aztán elkezdhet kúszni.

Rohant, akár az őrült. Megbotlott, a hátizsák lerántotta. A térde az állába csapódott, elharapta a nyelvét, aztán megint talpon volt, a bőrönd lendülete vitte tovább. Elesett, fél testtel az ösvényre. Várta a robbanást, a villanást. Rohant tovább a süppedős talajon, a bőrönd úgy zörgött, mint egy kivénhedt kocsi. Miért nem hagyták, hogy hozza a fegyvert? Tűzként terjedt a mellkasában a fájdalom, a csontjait égette, a tüdejét, már számolta a lépéseket, belerezdülve mindegyikbe, és érezte, menynyire lassítja a bőrönd és a hátizsák. (…) A lejtő végére ért. Leiser megint elesett. Hosszan feküdt mozdulatlanul, lihegve, mint a vadállat, semmit nem érezve, csak a félelmet és az ingét átáztató verítéket. (…)

A szögesdrót dupla volt, nem szimpla, de elvált a karótól, mikor megemelte. Átlépett, visszahúzta a drótot a helyére, s belebámult az előtte sötétlő erdőbe. Még a kimondhatatlan irtózatnak ebben a pillanatában is, mikor elvakította a bőven csorgó veríték, és a fülében doboló vér zaja elnyomta a szélzúgást, még ekkor is mély bizalmat és hálát érzett Avery és Haldane iránt. A saját érdekében csapták be.

Aztán megpillantotta az őrt, akár egy lőtéri bábut, alig kilenc méterre állt előtte, hátával fordulva felé, a régi ösvényen. Puskája a vállára vetve, zömök teste imbolygott kissé, ahogy topogott a fagyos talajon, hogy fölmelegítse magát. Leiser orrát dohányillat csapta meg – el is illant azonnal –, s kávéé, akár egy meleg takaró. Letette a zsákot, a bőröndöt, és ösztönösen az őr felé mozdult. Mintha csak a headingtoni edzőteremben lett volna. Keményen simult tenyerébe a markolat. Rovátkolt markolat, hogy ne csússzon. Az őr fiatal gyerek volt, nagykabátban. Leiser meg is lepődött, mennyire fiatal. Gyorsan ölte meg, egyetlen mozdulattal, ahogy a tömeg közé lő a menekülő ember, kurtán, hisz nem pusztítás volt a célja, csak védekezés, türelmetlenül, mivel feladat állt előtte, közönyösen, hiszen amaz csak kellék volt."

Le Carré kíméletlen pontossággal vetíti az olvasó elé nem csupán a korabeli klímát, tárgyi és szellemi kultúrát, de a mit sem változó emberi jellemet, hírszerzői machinációkat. Leírásai hihetetlenül képszerűek – talán ezért is élnek meg olyan jól a filmvásznon –, stílusát szépirodalmi igényesség hatja át, amelyet érzékletesen ad vissza a kiváló magyar fordítás. Az Agave most megjelent újdonsága bepillantást enged közelmúltunkba – és ezzel érthetőbbé teszi jelenünket. ■

WIKIMEDIA

Egy középkori háborús bűnös

Gabriel Rónay

Egy angol Batu kán udvarában

History Könyvek – Kossuth Kiadó, 2014

A 13. SZÁZAD közepére a mongolok fél Európát leigázták, és Bécs kapuja előtt álltak. Meghökkentő dokumentumok tanúsítják, hogy a hatalmas emberáldozattal és pusztítással járó európai tatárjárást diplomáciai előkészületek és cselfogások kísérték, ezt Batu kán személyes követe és kémfőnöke, egy titokzatos angol végezte. Bár működésének és sajátos diplomáciai tevékenységének a nyomait Európa mind a mai napig magán viseli, az évkönyvek még a nevét sem őrizték meg az utókornak.

Figurájára és életútjának nyomaira Gabriel Rónay bukkant rá egy kolostori krónikában. A magyar származású történész korabeli források alapján rajzolja meg a követ rendkívül érdekfeszítő, magasba ívelő pályafutását, lerántja róla a névtelenség oltalmazó leplét, amely mögé elrejtőzni igyekezett, és végigkíséri őt földrészeket és civilizációkat átszelő útján. Egy viharos történelmi korszak eseményeivel a háttérben rekonstruálja hőse fantasztikus kalandjait előbb I. (Földnélküli) János angol király szolgálatában, majd örökös számkivetettként a Szentföldön, végül a félelmetes Mongol Birodalom képviselőjeként.

A könyv, amelynek lapjain királyok és lovagok, hittérítő szerzetesek és tömeggyilkosok elevenednek meg, egy hányatott sorsú, különleges ember történetét meséli el, akit a kalandvágy Londonból a mongol sztyeppékre röpített, hogy azután az Európa elpusztítására készülődő vérszomjas hordák élén lássuk viszont.

A Londoni Róbert néven ismertté vált katolikus pap ugyanis alapvető szerepet töltött be a tatár hódításban: a mongolok előtt járva megfélemlítéssel, zsarolással, félrevezetéssel arra ösztönözte a leigázásra kiszemelt államok vezetőit, hogy önként hajtsák meg a fejüket a tatárok előtt. Magna Hungariában találkozott Julianus baráttal is, aki hazatérve közvetítette Batu kán követének baljós figyelmeztetését, sőt egy IV. Bélának szóló levelet is hozott magával a kántól, amelyet Rónay következtetése szerint Róbert pap fogalmazhatott: „Én, Száin [Batu kán melléknevе], az Égi Király küldöttje, kinek hatalmat adott a földön, hogy a meghódolókat a maguk viszonyai között fenntartsam, az ellenszegülőket pedig eltiporjam: csodálkozom rajtad, magyarok királyocskája, hogy amikor már harmincadszor küldök hozzád követeket, vajon miért nem küldesz vissza közülük egyet sem hozzám? (…) Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, hogy sok az alattvaló katonád, és hogy egyedül uralkodsz egy nagy királyságban. És éppen ezért nehezen hódolsz meg előttem saját akaratodból. [Pedig] jobb és üdvösebb lesz rád nézve is, ha saját akaratodból hódolsz meg előttem!” (Julianus: *Levél a tatárok életéről,* Bendefy László fordítása) De itt nem fejeződött be Róbert magyarországi szerepe. A muhi csata után a kancellár holttestének kifosztásakor rátaláltak a királyi pecsétre, amely egy ravasz fortélyra indította a tatárokat. Róbert vezetésével a tőlük szokatlan módon megkímélt, írástudó magyar papokat arra kényszerítették, hogy a IV. Béla nevében hamisított kiáltványt másolják, amelyben a király úgymond helyben maradásra és a mozgósítás félbehagyására szólította fel az urakat és Magyarország népét.

1242 júniusában azonban a renegát papot is elérte a végzete. Bécsújhelyen a keresztény seregek elfogtak nyolc tatár tisztet, köztük az európai arcvonásaival, világos bőrével kitűnő Róbertet, akit II. Frigyes osztrák herceg rögvest felismert a közös keresztes hadjáratból. Róbertnek megeredt a nyelve, és egy francia papnak, Narbonne-i Yvo atyának részletesen beszámolt életútjáról. Ennek ellenére megkínozták és kivégezték, amiért elárulta a kereszténységet – azaz Európa egyik legelső háborús bűnöseként tekintettek a magyar nyelven jól tudó egykori angol papra.

Az *Egy angol Batu kán udvarában* szerzője, az erdélyi születésű Gabriel Rónay, azaz Rónay Gábor az 1956-os magyar forradalom leverése után menekült Nagy-Britanniába. Számos írásában foglalkozott a Szovjetunióval és Kelet-Európával kapcsolatos problémákkal, rendszeresen publikált a *New Statesman* és a *Sunday Times* hasábjain, majd a *The Times* munkatársa lett, és közép- és jelenkori történelemmel foglalkozó könyveket jelentetett meg. A History könyvek sorozatban most megjelent publikációja – amelyet lapunkban közzétett több cikke előzött meg – angol nyelven már jó ideje hozzáférhető a szakemberek számára, a magyar történettudomány azonban mind ez ideig érdemben nem foglalkozott Rónay felfedezéseivel – többek között azzal a ténnyel sem, hogy Róbert pap, aki a Magna Charta mozgalomban is szerepet játszott, a Szentföldön magyar nemesekkel együtt harcolt a keresztesek soraiban, akik hazatérve 1222-ben II. Andrást az Aranybulla kibocsátására szorították. Bátran állíthatjuk tehát, hogy az *Egy angol Batu kán udvarában* nem csupán egy olvasmányos és elegáns stílusban megírt kaland krónikája, hanem hiánypótló történelmi alkotás, amely nem hiányozhat egyetlen, a középkori magyar történelem iránt érdeklődő olvasó könyvespolcáról sem. ■

Öldöklő tatár harcos Matthew Paris krónikájából. A 13. századi *Chronica Maior*ban bukkant rá Gabriel Rónay az angol pap néhány különös diplomáciai küldetésére

A Művészetek Palotájának novemberi műsorából

Egy örökzöld gyászmise

A **Müpában** nem először hangzik el Brahms megrendítő és grandiózus halotti miséje, a *Német requiem.* 2009 és 2012 után a világhírű mester, **Helmuth Rilling** vezényletével hallható **november 1**-jén, ökumenikus tiszteletet adva a tél küszöbét jelző ünnepkörnek: a reformáció október 31-i emléknapjának, a november 1-jei katolikus mindenszentek ünnepének, valamint a néhány évtizede az evangélikusok által is számon tartott, szintén katolikus eredetű november 2-i halottak napjának.

Az öt esztendő híján másfél évszázada bemutatott *Német requiem*mel méltóképpen csatlakozik a hallgatóság az emberiség örök, a jelenben is érvényes alapkérdéseihez. És ha belső és külső konfliktusaiban kézzelfogható választ nem is, vigaszt és felemelő, békéltető élményt mindenképpen talál a mintegy hetvenperces kompozícióban.

Az **MR Szimfonikusok** és a **Pad Zoltán** által igazgatott **MR Énekkar** mellett két kiváló szólista, a szoprán **Sophie Klußmann** és a bariton **Dietrich Henschel** alkotja az ünnepi est előadógárdáját.

Újra jön a Finzi Pasca

„Eldöntöttem, hogy felfedezem Anton Csehovot, miközben életét és írásait tanulmányozva kerestem a részleteket, a legkisebb apróságot is. Így aztán, naplója jegyzeteinek csöndjében elhatároztam, hogy feljegyzéseit képpé alakítom. Olyanná, amilyen színházi világból érkezem: a clownok, a zsonglőrök és az akrobaták elbűvölő világává."

Daniele Finzi Pasca, a **Compagnia Finzi Pasca** művészeti vezetője, az Anton Pavlovics Csehov születésének 150. évfordulójára létrehozott produkció forgatókönyvírója és rendezője e gondolatokkal fogott a korszakos színpadi mű létrehozásához. A darab zenéjét a Sergey Rachmaninov Szimfonikus Zenekar rögzítette Moszkvában, a Moszfilm Hangstúdióban. A világhírű társulat a *La Verità* 2013-as sikere után a ***Donka – Levél Csehovnak*** című előadással kedveskedik az újcirkusz-kedvelőknek a **Müpá**ban **november 4. és 9. között,** összesen hét alkalommal.

Sztárok és szupersztárok

„Ne várják tőlem, hogy Beethovent vezényeljek!" – köszönt be annak idején az őt megbízó birminghami városi tanácsnál az ifjú Simon Rattle, jelezve a klasszikus alaprepertoár agyonjátszásával kapcsolatos ellenérzéseit. A sarkos kijelentés persze már akkor sem Beethoven művei ellen irányult, s mint annyiszor az életben, ezúttal is hiábavaló volt a tiltakozás: vezényelt, sőt lemezre is játszott Beethovent, Csajkovszkij, Brahmsot, Schubertet – csak néhány nevet kiemelve az „elcsépelt" szerzők közül. Beethoven *IX. szimfóniá*ját vezényli **Sir Simon Rattle** a **Berlini Filharmonikusok** élén **november 14**-én a **Müpá**ban. A **Sally Matthews, Bernarda Fink, Christian Elsner, Hanno Müller-Brachmann, MR Énekkar** (karigazgató **Pad Zoltán**) és a **Kodály Kórus Debrecen** közreműködésével megszólaló mű előtt Kurtág György világhírű *Grabstein für Stephan* című darabját dirigálja, amelyet annak idején, *Home* című legendás tévésorozatában is hosszasan elemzett.

MŰVÉSZETEK PALOTÁJA / MAT HENNEK / MICHAEL LATZ

Koncertek a Zeneakadémián

Szélesvásznú Big Band

A *DownBeat* című tekintélyes amerikai jazzfolyóirat által a világ legjobb nyolc nagyzenekara közé sorolt Brussels Jazz Orchestra egyedülálló produkcióval kápráztatja el **november 19**-én a Zeneakadémia közönségét. A sokat látott Nagyteremben a legendás némafilm-primadonna Mary Pickford főszereplésével forgatott *Pollyanna,* valamint az *Egy westernhős keletről* és a *Jó szomszédok* című – Charlie Chaplin és Harold Lloyd főszereplésével készült – ópuszok peregnek majd a vásznon, a belga big band pedig megidézi a mozgóképkorszak hajnalát. Az előadott zene azonban nem pusztán hangzó kíséret, amely a fekete-fehér film korában szokásos szólózongora helyett jóval gazdagabb, „színesebb" hangzásélményt kínál, hanem hidat képez a mai néző számára az egy évszázaddal korábbi világ és a jelenkor között.

Kátya és a góbék

A varázslatos színész-énekes Tompos Kátya és a Góbé Zenekar **november 21**-i fellépése különleges csemegének ígérkezik. A Solti Teremben a nevükhöz hűen keverik majd a stílusokat a Kárpát-medence különböző szegleteiből származó ifjú muzsikusok, akiknek zenei gondolkodása mélyen a népzenében gyökerezik ugyan, de nyitottak minden zenei világra. Góbéék a Fonóban tűntek fel, az

Utolsó Óra táncházban, aztán a Szimplakertben leltek otthonra, 2011-ben pedig megnyerték az I. Talentométer tehetségkutató versenyt népzene/világzene kategóriában, és a következő évben megjelent első lemezük is. Gyerekprogramokat éppoly szívesen tartanak, mint táncházakat vagy éppen nagyszabású koncerteket. Játszottak már együtt Porteleki Lászlóval (Muzsikás) és Csík Jánossal (Csík Zenekar). A Góbé zenekar működése rímel Kodály Zoltán alapvetésére, miszerint „a világ egyre jobban feltárul, s az egy népre szorítkozó művészet hovatovább értelmét veszti. A világzene megvalósulásához közelebb járunk, mint a Goethe képzelte világirodalomhoz."

Brácsasztár a Zeneakadémián

Napjaink legjelentősebb brácsaművészeinek egyike az örmény származású, amerikai Kim Kashkasian, aki ezer szállal fűződik a magyar zenei kultúrához. Mesterei között tartja számon Kurtág Györgyöt és Rados Ferencet, elhivatott tolmácsolója a 20. századi magyar (és persze nem csak magyar) új zenének, tavaly pedig egy Ligeti–Kurtág-lemezzel nyert Grammy-díjat. Kamarapartnerei között találjuk Gidon Kremert és Yo-Yo Mát, ahogy a Zeneakadémia doktoriskolájának billentyűs programját vezető, valamint a Stuttgarti Zeneművészeti Főiskolán tanító Nagy Pétert is. **November 26**-i hangversenyükön a Solti Teremben két Schumann-mű két 20. századi kompozíciót foglal keretbe. Britten 1950-ben komponált, megrázóan szép darabja az 1600 körül működött angol zeneszerzőzseni, John Dowland egyik dalára épül, Tihanyi László 2011-es műve, a *Nyolc invokáció a Hold fázisaihoz* – amelyet a szerző a Kashkasian–Nagy-duónak ajánlott – nyolc tételben járja végig a Hold asztronómiai útját, s fordítja az égi jelenséget pszichológiai történetté, miközben a két hangszer együttműködésének legkülönfélébb formáit és a hangzások ezerféle karakterét mutatja fel.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Művészet és művészek az első világháborúban

Az első világháború alatt született képzőművészeti alkotásokból mintegy 150 festményt, grafikát, szobrot és érmet tartalmazó kiállítás nyílt meg a balatonfüredi Vaszary Galériában.

A tárlat arra törekszik, hogy a jelenkor szemszögéből nézve, reflektív módon tálalja a történelmi esemény képi dokumentumait, emellett felvillantsa a művészet és a háborús propaganda, valamint az egyéni művészpályák és a világháború összefüggéseit is.

Az első világháborúban a művészek elsősorban új témákat kerestek, sokan – például *Nagy István, Herman Lipót, Zádor István* – besorozott katonaként közvetlen résztvevői és szemtanúi voltak az eseményeknek. Már 1914-ben megalakították az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyminisztériumának propagandaosztályán belül a sajtóhadiszállást, ahová újságírókat, fotósokat és művészeket hívtak meg. A tudósítók ennek keretében juthattak el a frontokra, ahol feladatuk a látottak rögzítése, és az elkészült riportokon, képi dokumentumokon keresztül a hátország informálása volt. A besorolás jól mutatja, hogy a katonapolitikai szervek a művészek tevékenységének fontosságát a sajtóéval egyenrangúnak tekintették: azt várták tőlük, hogy a háború eseményeit rögzítsék, és művészi eszközökkel illusztrálják.

A művészek igyekeztek megfelelni a dokumentálás kötelességének, s a szabályzat szerint az úgynevezett képgyűjtő állomáson meghatározott időnként le kellett adniuk egy-két képet. Ezek a művek legtöbbször valóban naturalista jellegű, a háborús jeleneteket hitelesen visszatükröző rajzok, akvarellek, vagy ritkábban olajképek voltak, hiszen a tábori körülmények kevéssé tették lehetővé nagyobb méretű festmények megalkotását.

Hamar szembesülniük kellett azonban azzal, hogy a modern háború már nem sűríthető egyetlen csataképbe. A megszületett művek így többnyire csata előtti és utáni tájképek lettek, vonuló bakákkal, kígyózó lövészárkokkal, vagy sajátos háborús „csendéletek" halott katonákkal, sírkeresztekkel. A hősök portréi mellett az ismeretlen elesettek, az inkább elképzelt, heroikus pillanatok, a vonuló trénoszlopok végtelen sora, vagy a háborús pusztítás nyomai váltak a művek fő témáivá.

A dokumentatív szemléletű művek mellett számos olyan műalkotás is született, melyeket a művészettörténet a magyar képzőművészet jelentős teljesítményeként tart számon. *Mednyánszky László* régi álma teljesült, amikor 1914-ben – kora miatt csak némi közbenjárással – végre a sajtóhadiszállás tagjaként eljuthatott a frontra. Rögtönzött vázlatok százaival igyekezett megragadni a felbolydult világ képeit. *Vaszary János* éppúgy, mint Mednyánszky, önként jelentkezett a sajtóhadiszállásra. Társaihoz hasonlóan gyűjtötte a festői témákat, majd a helyszínen készített gyors vázlatok után egyéni portrékat, s embertömegek különböző megjelenési formáit dolgozta fel. Noha tudta, hogy a hivatalos elvárás szerint nem cél a háború sokkoló borzalmainak megörökítése, mégis számos ilyen rajza ismert.

A hátország életének háborús mozzanatait közvetítik a plakátok, a *Biró Mihály, Földes Imre, Kürthy György* és mások tervei alapján készült falragaszok, amelyek elsősorban a jótékony célú rendezvényekre, a hadsegélyezés különféle eseményeire hívták fel a figyelmet, de a korabeli utcákról nem hiányoztak a háborús konjunktúrát kihasználó, kereskedelmi hirdetmények sem.

A Róka Enikő, Szücs György és Balázs Eszter által összeállított, majdnem teljes egészében a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből váló-gatott kiállítás 2015. január 4-ig látható.

VASZARY JÁNOS MÚZEUM

A vasfüggöny lehullása után egyik napról a másikra feltárult a Szovjetunió (rém)mesebirodalma, s az újságírók a nyomába eredhettek a legnagyobb utódállam hihetetlen legendáinak.

A **National Geographic Channel**

Oroszország titkos aktái

című izgalmas különkiadásában többek között zombikutyákról, hegyi vademberekről, gyilkos tűzgömbökről és hajmeresztő halottfeltámasztási kísérletekről is hallunk az állítólagos szemtanúktól és túlélőktől...

NATIONAL GEOGRAPHIC CHANNEL

TITOKZATOS, VÉGTELEN KITERJEDÉSŰ és legendákkal teli... – Oroszországnál kívánni se lehet ideálisabb helyszínt egy misztikus lényeket és eseményeket bemutató dokumentumfilmhez. Ráadásul a szovjet érában nyugati újságíró csak elvétve juthatott be ide – hosszadalmas oknyomozó kutakodásról pedig szó sem lehetett –, így az **Oroszország titkos aktái** című film készítői nagy várakozással tekintettek a forgatás elé. És nem is kellett csalódniuk: a „vadkeleten" végzett terepmunka szinte ugyanolyan feszültre, izgalmasra és hátborzongatóra sikeredett, mint maga a hazahozott film...

Az oroszországi munkát ugyanis számtalan tényező hátráltatta, így a hatalmas távolságok. A helyzetet jól szemlélteti, hogy az egymástól legtávolabb eső két helyszínt – Moszkvát és a jakutföldi Labinkir-tavat – 5600 kilométer választja el egymástól; a fővárosból a titokzatos szörnyet rejtő távol-keleti állóvízig jó nyolcórás repülőút, majd két nap gyaloglás árán sikerült eljutni a stábtagoknak...

Természetesen szintén nem könnyítette meg a munkát a hírhedten nagy orosz bürokrácia sem, csakúgy, mint az Oroszország és Ukrajna közötti konfliktus, mely épp a forgatás idején tört ki, alaposan megnehezítve a stábok régióbeli mozgását.

A legbosszantóbb tényező mindazonáltal az előreküldött oknyomozó újságírók által felkutatott „túlélők" és „szemtanúk" következetlen viselkedése volt. Mire valamelyik forgatócsoport a helyszínre ért, és kamera elé kellett volna állniuk, egyesek közülük vadonatúj történettel álltak elő, mások váratlanul elköltöztek, megint mások pedig szőrén-szálán eltűntek... Ilyenformán a stáboknak még a tervezettnél is többet kellett utazniuk, ami tovább apasztotta a pénztárcájukat és fogyasztotta az idejüket.

A rengeteg idegeskedésnek, szervezésnek és utánajárásnak azonban meglett az eredménye. A két kiküldött „nyomozócsapat" – majd az utánuk utazott kamerás stábok – 11 lenyűgöző történettel tértek haza, melyek többségét a várakozásokkal ellentétben nem Ázsiában, hanem Oroszország európai területein, Moszkvában, Szentpétervárott, Kalinyingrádban és Jekatyerinburgban gyűjtötték.

A helyszíni munka után következett a jelenetrekonstrukciók nagy-britanniai leforgatása, melybe a stábok éppen annyi energiát fektettek, mint az oroszországi snittek elkészítésébe. Három történetet Skóciában, még a tavaszi olvadás előtt vettek filmre – mivel ezek hitelességéhez látványos havas hegyvidékre volt szükség –, a maradék nyolc drámát pedig Kent megyében forgatták, ahol kis területen a legváltozatosabb tájak álltak a stábok rendelkezésére.

Az **Oroszország titkos aktái** segítségével látogasson el egy külföldiek számára alig-alig ismert országba, és hallgasson/nézzen bizarr, meghökkentő történeteket zombikutyákról, hegyi vademberekről, gyilkos tűzgömbökről és kis híján feltámasztott halottakról!

Bemutató: 2014. november 23-án, vasárnap este 9-kor

Személyes történelem

Hendrik Witbooi (kb. 1830–1905)

A délnyugat-afrikai nama törzs vezetőjéről, Namíbia nemzeti hőséről **Clare Hargreaves** kérdéseire felelve **David Olusoga** történész, dokumentumfilm-rendező emlékezik meg

HENDRIK WITBOOI 1830 körül Észak-Fokföldön született a mai dél-afrikai–namíbiai határ mellett, egy Pella nevű kis oázisfaluban. A Witbooi klánhoz tartozott a nama etnikai csoporton belül, amely a koiszanok és (kisebb részben) az első holland telepesek keveredéséből jött létre. Tanárból vált katonává, és átvette először klánjának vezetését, majd az egész nama népét, s a német gyarmatosítás ellen harcolt a 20. század elején.

Először diákként hallottam róla, amikor az afrikai gyarmatosításokról olvastam. Körülbelül egy évtizede elolvastam naplóját és leveleit is, amikor dokumentumokat kerestem a bantu népekhez tartozó hererók lemészárlásáról a német hadsereg által a huszadik század hajnalán, a mai Namíbiában található egykori Német Délnyugat-Afrikában.

Alig több mint másfél méteres magassága ellenére is borotvaéles gondolkodású, félelmetes hadvezér volt. Ezen kívül ájtatos keresztény is, aki hitt abban, hogy vallási kötelessége felszabadítani népét a német elnyomás alól, és minden diplomáciai, illetve gerillaharcos képességét is bevetette ennek érdekében.

Nagyon fontos Hendrik Witbooiban, hogy szöges ellentéte annak, amit a 19. század végi, 20. század eleji afrikai vezetőkről gondolunk, és ez teszi őt hőssé a szememben. Tanult ember volt, aprólékos gondossággal vezette naplóját, és kapcsolatot tartott más afrikai vezetőkkel, a németek európai riválisaival és a brit hatóságokkal is. Jól ismerte a világ eseményeit, például tudott az 1884–1885-ös berlini konferenciáról, ahol megegyeztek abban, hogy melyik európai, illetve eurázsiai nagyhatalomnak Afrika melyik részét van joga gyarmatosítani.

Witbooi modern típusú hadvezér volt. Embereit modern fegyverekkel vezette harcba, és a legújabb búr taktikák szerint állította csatarendbe. Még ellenségei is tudták, hogy olyan erőt képvisel, amivel számolni kell. Egy német kormányzó azt írta róla, hogy „halhatatlan lenne a neve a világtörténelemben", ha nem egy „jelentéktelen afrikai trónra" születik.

Életének legfontosabb momentuma szerintem 1904-ben érkezett el, amikor a németek és a hererók harcban álltak. Hendrik Witbooi felfogta a terv szörnyűségét, amelyet a németek vetettek be a hererók ellen – a népirtását –, és tudta, hogy a namák lesznek a következő célpont, úgyhogy összefogta a nama klánokat, és harcba szállt a németekkel.

Gerillaháborút indított, és annak ellenére, hogy a német hadsereg milyen embertelen módszereket vetett be a hererók ellen (kutak mérgezése és az ivóvíz elzárása, nemi erőszak és emberkísérletek, mészárlás), Hendrik biztosította embereit, hogy a nama harci hagyományok és szabályok szerint fognak harcolni. Ez azt jelentette, hogy hagytak időt a német nők és gyerekek evakuálására, és nem bántották őket.

Nem sokkal ezután halt meg Hendrik egy 1905-ös csatában. A harc folytatódott egészen 1908-ig, amikor már a fél nama és a négyötöd herero nép meghalt a csatatéren, a koncentrációs táborokban és éhínségben.

Hendrik Witbooi 1900 körül. „Gerillaháborút indított a német hadsereg ellen", méltatja David Olusoga

A legtöbb történelmi hősben találhatunk jellem- és taktikai hibákat – ez alól Hendrik sem kivétel. Ha már jóval korábban elásta volna a csatabárdot a hererók ellen, és egyesíti (Délnyugat-) Afrika népeit, akkor nagyobb esélyük lett volna a német invázió ellen.

Szeretném, ha erejének és elkötelezettségének akárcsak a töredéke is megtalálható lenne bennem. Életünk között nincs sok párhuzam, de néhány pontban azért megpróbálom összeszedni. Én is az afrikai kontinensen születtem, Nigériában, és az én etnikai gyökereim is összetettek. Én sem szeretek szabad kézzel, tollal papírra írni. A magam részéről azért gépelek, mert tulajdonképpen olvashatatlan a kézírásom, neki viszont sokkal jobb mentsége volt: elvesztette egyik hüvelykujját egy csatában, szóval az összes levelét és naplóbejegyzését diktálnia kellett. **H**

David Olusoga történész, dokumentumfilmes, a *BBC* televíziós műsorvezetője. Dokumentumfilmjei és könyvei olyan kényes történelmi témákat dolgoznak fel, mint például a nácizmus gyarmati gyökerei, a rabszolgaság, vagy az első világháborúban a nyugati frontokon harcoló afrikai és ázsiai katonák sorsa

Fordította Győrffy András